tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

HAZİRAN 1994
İLETİŞİM YAYINLARI 126

KDV DAHİL 60.000 TL

HAZİRAN 1994 • CİLT 21 • SAYI 126

4 *A.H. de Groot*
Cemil Meriç

12 *Sadık Göksu*
"Huz ma Safa, Da'ma Keder"

23 *Taha Toros*
Refik Nevzad

27 *Veysel Usta*
Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu

32 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Osmanlı Para Kartpostalları

34 *M. Zeki Kuşoğlu*
Kabristan Kartpostalları

38 *Eser Tutel*
Şu Bizim 29. İlkokul

41 *Mehmet Bilgin*
"Arap Kaymakamlık"tan "Türk Başbakan"lığa

56
Yücel Demirel
Mübadele Dosyası

60 KİTABİYAT
Zeki Arıkan
Histoire'da Akdeniz Dünyası

64 MERAKLISINA
M. Sabri Koz
Nisan-Mayıs Müzayedeleri

KAPAK RESMİ: Ihsan-ı Kâmil (Matbaa ve Robert Anhegger'in izinleriyle) Fotoğraf: Mehmet Özcan
ARKA KAPAK: ARKA KAPAK: Kırım Savaşı sırasında Paris'te "Episodes de la Guerre d'Orient" başlığı altında basılan resimlerden "Odessa'dan İngiliz gemisine atılan ateş."

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Cemil Meriç'i yıllar önce Kerim Sadi'ye sormuştum. Geçenlerde yeni basımını yaptığımız "Katkı"nın ilk basımının hazırlıkları için, ilerlemiş yaşına rağmen Cağaloğlu'na inip, Sıhhiye Apartmanı'nın merdivenlerini dinlene dinlene çıkan yılların kavgacısı, parkinsondan ötürü hâkim olamadığı ellerini havaya kaldırmaya çalışarak şöyle cevap vermişti: "Âlim adam, gelmez böylesi..."

İkisi de iyi dosttular. Meriç'in tanımıyla Kerim Sadi "Cangılda keman çalan, çölde vaızlar veren çilekeş, Türk sosyalizminin Plehanov'u.." Kerim Sadi için Meriç "Bir âlim"...

Ölümünün yedinci yılında Cemil Meriç için birkaç yazıyı biraraya getirmek istedik. Ne var ki, araya bayramın girmesi ve bazı yazıların elimize geç ulaşması nedeniyle bu işi tamamlayamadık. Ahmet Turan Alkan ile Kurtuluş Kayalı dostlarımızın yazıları bayramın azizliğine uğrayarak, Temmuz sayısına kaldı. Elinizdeki sayıda Hollandalı tarihçi Alexander de Groot'un yorumuyla bir Cemil Meriç portresi bulacaksınız. Sadık Göksu ağabeyimiz ise sohbetlerinde bulunduğu Meriç'ten ilgi çekici gözlemler aktarıyor notlarında. Bunların da, ilgiyle okunan, Meriç'in sekreterliğini yapmış sayın Halil Açıkgöz'ün notları gibi kimi çevrelerde tepki uyandıracağını tahmin ediyorum.

Hattâ konuyu *Jurnal*'in basılıp basılamayacağı tartışmalarına kadar götürenler de var. Ama rahmetli Meriç'in de sağlığında, Marx gibi Terentius'un ünlü deyişini benimsediğine inanıyorum: "İnsanî olan hiçbir şey bana yabancı değildir."

Bu sayımızda biyografik çalışmalar ağırlıkta. Bu biraz da tesadüf oldu. Yine de ilgiyle okuyacağınızı umuyorum. Taha Toros üstadımız eski bir Jön Türk'ü, yıllarca Paris'te yaşamış sosyalist Refik Nevzad'ı tanıtıyor. Mehmet Bilgin ise uzun yazısında çok ilginç bulacağınız bir devlet adamının portresini çiziyor. Dostlarımız Orhan ve Doğan Koloğlu'nun babaları Sadullah Bey'in hikâyesini "Arap Kaymakam'dan Türk Başbakan'a" başlığı altında okurken, yakın tarihimizi de yaşayacaksınız.

Veysel Usta'nın Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın kuruluşunu daha çok *İstikbal* gazetesinden yaptığı alıntılarla anlattığı yazısı bugüne kadar üstü örtülen "muhalefet tarihi"ne de küçük bir katkı oluyor.

Yine bu sayımızda dostumuz M.Zeki Kuşoğlu kültürümüzde çok önemli bir yer tutan kabristanları kartpostallarla tanıtıyor. Eser Tutel ise yazısında bizi çocukluk yıllarına götürürken, bir binanın tarihini çiziyor.

Mübadele sayfalarımızda Yücel Demirel yine ilginç yazılar derledi. Kitabiyat sayfalarında ise Zeki Arıkan dostumuz ünlü Fransız tarih dergisi *Histoire*'un bir özel sayısını tanıtıyor. Koleksiyoncu sayfalarımızda ise Osmanlı Para Kartpostalları var. Meraklısına köşesinde Sabri Koz dostumuz son yapılan kitap müzayedelerini anlatıyor.

Bayramdan sonra kimi okurlarımız için tatil günleri başlayacak, kimimiz ise çalışmaya devam edecek. Ama bir gerçek var ki, ekonomik koşullar, hayatın güçlükleri hepimizi sıkmaya devam edecek. Her şeye rağmen güneşli günler dileyelim.

Önümüzdeki ay yeniden buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Bir Kitap, Bir Müstear Vesilesiyle

114. sayıda (Haziran 1993, s. 26-31) Paul Rizal adlı bir Avrupalının gözüyle Türkçülük yazısına, Ali Birinci kardeşimiz bir açıklamada, *Tarih ve Toplum* da birkaç eklemede bulundu (sayı 116, Ağustos 1993, s. 2-3). Konunun özü, P. Rizal'ın Avrupalı değil, Tekinalp olduğu üzerineydi. Fakat hiç kimse şu esere atıf yapmadı: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1990, xı+547 s.

Tuncer, Hz. Eyüb sabrı, yoğun emek mahsulü ve hatta bir kısmının -bu arada fotoğrafların- basımdan çıkarıldığı, saygıyla karşıladığımız bu çalışmasında P. Risale (s. 38-40, 160, 181, 248, 415, 422, 473 [472 değil, dizinde bu tür sayfa kaymaları görülüyor, s. 522'de P. Risal]) olarak andığı imzanın müsear olduğu vs. üzerine not düşmüş (s. 38 dn. 7), ayrıca P. Risal yani Tekinalp'ın *Türk Yurdu*'ndaki (cilt 2-3) yazılarının cilt, sayı ve sayfa dökümünü vermiştir (s. 248, 422, s. 473'te sadece c. 2'dekiler).

Demek istediğimiz, *Türk Yurdu*'ndan yararlanırken, andığımız esere bakılmaması bu tür yazışmalara yol açmıştır. Tamam, müsademe-i efkâr falan, ama o kadar tartışılacak konu var ki.

Bu vesileyle, eserin İstanbul'daki serüvenini nakledelim: Kitap Kültür Bakanlığı'nın İstanbul satış bürosuna gelir gelmez ortadan sır oldu. Saygıdeğer sahafların hemen 60 bin liralık etiket yapıştırmaları yetmiyormuş gibi bir de "Bunu yurtdışına gönderiyoruz, buradaki talepleri karşılayamıyoruz" demeleri üzerine kitabı edinemedik. Bakanlığa, Türkiye'yi yurtdışında tanıtamayanlara bakıp sahafların bu işi böyle üstlenmelerine gıpta mı etmeli? Bunu, belki S.S. Öğün de kitabı bu nedenle görememiştir diye dile getiriyoruz. (Biz, ödünç alıp baktık. Bu arada, eserin yeni basımının yapılmakta olduğunu öğrendik. İnşallah tam ve doğru neşri nasip ve müyesser olur.)

Bu bağlamda bir noktaya daha değinmek istiyoruz. Tevfik Çavdar hocanın *İttihat ve Terakki* çalışması Cep Üniversitesi dizisinden çıktı. Hoş da, "Sada-yı Hak gazetesinin yazıişleri müdürü, başyazarı Ahmet Samim" ibareleri arz-ı endam ediyor (İstanbul 1991, s. 63, 101). Hem de *Tarih ve Toplum*'un Ahmet Samim'in *Sada-yı Hak* değil, *Sada-yı Millet* başyazarı olduğu uyarısını 7 yıl önce yapmasına rağmen (sayı 2, Şubat 1984, s. 67).

MUSTAFA ŞAHİN, İstanbul

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

HAZİRAN 1994

CİLT 21 • SAYI 126

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Çağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukcıyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Aydın Uğur, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**

UYGULAMA
Filiz Burhan, Çiğdem Dilbaz

DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**

OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59

BASKI **Ayhan Matbaası**

DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**

OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**

SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han 34400 Cağaloğlu
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 06640 Yenişehir Tel. 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 650.000.- TL
6 aylık: 325.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 78 $/yıl
Avustralya 87 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 60.000.- TL

Yalnız Bir İslâmi Liberal

Cemil Meriç

ALEXANDER H. DE GROOT

Türk düşünürü Cemil Meriç'in (1916-1987) hayatı ve eserleri, son elli yılda ülkesinin fikir hayatındaki gelişimin karakteristik izlerini yansıtır. Eserlerinin en karakteristik vasfı, kendi neslinden aydınların çoğunda olduğu gibi İslâmî Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü damgasını taşır.

Cemil Meriç'in aşağıdaki kısa hayat hikâyesinde, yayınlanmış otobiyografik parçalardan yararlandım. Cemil Meriç 12 Aralık 1916'da bugün Hatay vilayeti olan İskenderun sancağının Reyhanlı kazasında doğdu. Ailesi I. Balkan Harbi'nden sonra göçmen olarak buraya gelmişti. Sonradan alınan Meriç soyadı, menşelerinin geldiği, Trakya'daki bir taşra kasabası olan Dimetoka'nın Meriç Nehri kıyısında oluşundandır. Babası adı geçen kasabanın hâkimi ve sonradan bir banka şubesinin müdürüydü.

Fransızların I. Dünya Savaşı'ndan sonra mandaları altına aldıkları Suriye'ye Osmanlı sancağı İskenderun'u da katmaları genç Cemil'in hayatının gidişatı üzerinde büyük bir rol oynadı. İlkokuldan sonra, kısmen Fransızca kısmen Türkçe modern bir eğitim programına sahip Antakya Lisesi'ne geçti. Fransız, Ermeni ve Türklerden oluşan öğretim kadrosunun hepsi mümtaz öğretmenlerdi. Yirmili ve otuzlu yılların Kuzey Suriye'sinde seçkin Türk aydınları bulunmaktaydı. Bunlar Mustafa Kemal'in (Atatürk) laik ve otokratik idaresine muhalif olduklarından sınırın bu tarafına sığınmış müslüman-muhafazakârlar ve libarellerdi. Orta öğretimi sırasında Cemil Meriç'in siyasi ve entellektüel eğilimleri Marksizm yönünde gelişti. Fransız lider Léon Blum'un sosyalist çevresinden olup burada çalışan Fransız hükümet görevlilerinin buradaki Türk muhiti üzerinde büyük bir etkisi olmuştu. Diğer yandan Cemil, Türk milli duyguları ile doluydu ve sancağın tekrar Türkiye ile birleşmesi idealini taşıyordu.

Türkiye'de bir üniversiteye girebilmesine imkân sağlayabilecek Fransızca bakalorya imtihanları öncesinde, 1935'te liseden uzaklaştırılma gerekçesi muhtemelen Türk yanlısı tutumundan dolayı idi.Kendisiyle aynı kaderi paylaşan, aralarında sonradan önde gelen bir Marksist sendika lideri olacak olan Kemal Sülker'in de bulunduğu, bir grup arkadaşıyla birlikte Cemil Meriç lise bitirme imtihanları hakkını kazanmak için İstanbul'a gitti. 1936'da tekrar evine döndü. Fransa İskenderun sancağının gelecekteki statüsü konusunda bölgede referandum yapılması kararını almıştı. Bu, Türkiye'ye yaklaşma politikasının bir adı-

Prof.Dr. A.H. de Groot, Hollanda'da Leiden Üniversitesi İslâmî Ortadoğu Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nde öğretim üyesidir.

mıydı. Bütün Türkler oylarını kullanmakta çok istekliydiler. Sonuç, bilindiği gibi Türkler lehineydi. 1938'de Fransızlar, Türkiye'ye hâkimiyet fırsatı tanıdıkları, Bağımsız Hatay Cumhuriyeti'ni kurdular. 1939'da Türk çoğunluk, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlanma kararı aldı.

Hükümetsiz ara dönemde mütevazi bir memuriyete giren Cemil Meriç yeni Türk makamlarınca Marksist görüşleri ve Fransız yanlısı tutumu gerekçe gösterilerek işinden atıldı ve devlete zararlı faaliyetler suçlamasıyla tutuklandı. Kitaplarını ve dergi koleksiyonlarını kaybetti ve aralarında Kemal Sülker'in de olduğu kişilerle aylarca cezaevinde kaldı. Neslinden çoğu kişiler gibi onun içinde mahpusluk bir entellektüel biçimleniş dönemi oldu. Herhangi bir dava açılmadan serbest bırakıldığı 1940 yılında yeniden İstanbul'a gitti. İstanbul Üniversitesi Fransız Dili Bölümü'nden diploma alışından 2 yıl sonra staj için Fransa'ya gidecekti. Fakat savaş şartları nedeniyle bu mümkün olamadı. Bunun yerine, mecburi hizmeti nedeniyle uzak bir taşra şehrinde, 2 yıl katlanmak zorunda kalacağı Fransızca öğretmenliği görevi yaptı. 1946'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde dil öğretmeni oldu.

Bu dönemde Cemil Meriç Fransız edebiyatından tercümeler yapmaya ve makaleler yazmağa başladı. Sosyalist fikirleri ve materyalist felsefesi nedeniyle İstanbul'un sanat ve edebiyat çevreleriyle çok az ilişki kurabildi. Ama evindeki kütüphanesinde de kabul ettiği öğrencileri arasında şakirdler buldu.

Ardından kaderin sillesi geldi: 1955'te 38 yaşında her iki gözü de görmez oldu. Ebediyen hayatın dışında kalmaya mahkum edilmiş, fikirlerinin fildişi kulesine hapsedilmiş gibiydi. Körolmasının yarattığı, uzun süren varoluş buhranına rağmen makaleler yazmayı ve tercümelerle yaşamayı sürdürdü ve bu dönemde Victor Hugo'nun *Hernani*'sinin tercümesini tamamladı.

Meriç yeni yönelimler arayışına girdi ve bunu Eski Hint kültüründe bulduğunu belirtti. Batıya cephe almak istedi ama *Veda*'ların, *Upanişad*'ların ve *Kelile ve Dimne*'lerin Doğulu bilgeliğine tamamen Batılı-romantik bir tarzda yaklaştı. Bu yeni görüşlerini bir kitap halinde yayınladı. Türk okurları için yeni bir alanın kapılarını açtı. Avrupa edebiyatı ile kültürel bağlarını sıkı tuttu. Balzac'ın romanlarını tercüme etti ve 1967'de, fikirleri bir zamanlar İstanbul ve Kahire'de akisler bulmuş olan, çok sevdiği Fransız filozofu Claude-Henri de Saint-Simon üzerine bir monografi yayınladı.[1]

70'li yıllarda Cemil Meriç ruhi dengesine yeniden kavuştu. Uzun yıllar süren kendini tecrit ve kitap okuma dönemi şimdi meyvelerini vermeğe başlamıştı. Kısa sürede çok üretken bir makale yazarı olarak tanındı ve birçok konferanslar verdi. Engin bilgi hazinesiyle Türk kültürü üzerine yeni görüşler ileri sürmeye başladı. Doğu, İslâm ve Osmanlı medeniyetleri mirası ile Batı (Fransız) bilim ve liberalizminin elele gitmesi gerektiğini savundu. Bu fikirler, şimdilerde etkili bir akım olan ve muhafazakâr, aşırı milliyetçi aydınlarca savunulan Türk-İslâm senteziyle benzerlikler taşısa da, Meriç'in sosyal adaletçi sol idealleriyle bu akımdan ayrılır. Meriç, irtica ve gericiliği İslâm'ın bir mirası olarak gören aşırı Batıcı Marksist aydın çevrelerde de pek kabul görmedi. Hem Doğuya hem Batıya açık, hakiki bir liberal ve bağımsız bir aydın olarak kalır Cemil Meriç.

Kitap ve makalelerinin başarısı, onun Türkiye'de hâkim olan kültür krizinden çıkış arayışlarıyla ilgili incelikli çalışmalarına sempati ile bakan bir kesimin varolduğunu gösteriyor. 13 Haziran 1987'de ölümünden sonra -1984'te geçirdiği bir beyin kanaması sonucu sol tarafı felçliydi- eski DİSK yöneticilerinden Kemal Sülker ve İslâmcı Ali Bulaç gibi farklı görüşlerdeki kişilerce hakkında anma makaleleri yayınlandı.[2]

Fikirleri

Cemil Meriç'in düşünceleri başlangıçta tamamen Batılı ekol üzerinde temellenmişti ama gelişimi hem Doğu hem de Batı üzerinde oldu. Yaklaşım tarzı, metodu ve üslûbu Batılı eleştirici-bilimsel geleneğe uygundu. Kendisi de çalışma tarzını 'düşünmek' olarak tarif etmişti. O buna bütün insanlık için geçerli evrensel bir metod olarak bakmıştı. Nihayet şu fikre ulaştı ki; modern İslâm kültürü -bunun için tasavvuf öğretilerinden alınan *irfan* kelimesini kullandı- hem Batı kültürü hem de, şimdilerde artık İslâm ülkelerinde pek rastlanmayan, *hikmet* üzerinde temellenmeliydi. Bu görüş onu yüzyıl önce hâkim Batının kültürel etkilerine karşı, muhafaza edilebilmesi için İslâmi mirası araştırmaya yönelen Osmanlı aydınlarının son takipçilerinden yapar.

Cemil Meriç bugün kullanımda olan Türkçe kelimeler *kültür*, *uygarlık* ve *hars*'ın yerine tercih ettiği *umran* kelimesini aldığı Arap tarihçi ve kültür filozofu İbn Haldun'un (1332-1406) büyük bir hayranıydı. Bu hayranlığını, son dönem Osmanlı aydınları ve İbn Haldun'a Arap edebiyat ve tarih geleneği içinde eşsiz birisi gözüyle bakan müsteşriklerle paylaşıyordu. Dikkat çeken bir husus, Me-

1 Morsy, Mogali (ed.), **Les Saint-Simoniers et l'Orient. Vers la modernité**, Aix-en-Provence 1990.

2 **Tarih ve Toplum** 44, İst. 1987, s. 9-13.

riç'in İslâm düşünürü, ilâhiyatçısı, fakihi ve mutasavvıfı Gazali'yi (öl. 1111) kendisine timsal olarak görmemesidir. Gazali'nin Arap felsefesine karşı oluşunu İslâm kültürü açısından vahim bir hata olarak değerlendirir Meriç. Meriç'e göre İslâm medeniyeti kendini, örneklerini İhvan'us-Safâ (950-1000) ya da İbn Sina (980-1037) ve El-Biruni (973-1050)'lerde kalan İslâm rasyonalizmi yönünde geliştirmelidir. Bu rasyonalist hat 19. asrın ikinci yarısında Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), Hayreddin Paşa (Tunuslu) (öl. 1890) ve Mehmed Akif Ersoy (1873-1936) gibi Osmanlı düşünürleri ve modernistleri tarafından yakalanmıştır.[3] Bunların hepsi de imanlı Müslümanlardı ve devlet reformları ve kültürel reformlar yoluyla dini-siyasi bir sistem olarak İslâmı Avrupa hâkimiyetinden kurtarmak için çaba harcadılar. Köklerini İslâmın zengin geçmişinde kalan yerli (autochton) entellektüel geleneğin yeniden inşası için, açık zihinleri ve rasyonel tutumları ile işe giriştiler. Kur'an ve hadisleri mihenk taşı olarak kullanarak Batılı fikirlerin İslâm kültürü içinde nasıl yer alabileceğini göstermeğe çalıştılar. Bu terkib, bir 19. asır Türk düşünürü tarafından "Asyanın akl-ı piranesiyle Avrupanın bikr-i fikrini kaynaştırmak" şeklinde dile getirildi.

Doğuda ve Batıda mistiği kültürün kaynaştırıcı bir öğesi olarak gören çoğu kişilerin aksine Cemil Meriç, temsilcilerini Mevlana Celâleddin Rumi (1207-1273) ya da Yunus Emre gibi kişiliklerde bulan tasavvufun birleştirici bir fonksiyon yerine getiremeyeceğini ileri sürdü. Bundan ötürü onun yaklaşımı rasyonalizme fazlaca dayanmaktaydı.

Kendini Ali Şeriati'ye (1933-1977) mânen yakın sayıyordu.[4] Şeriati de ülkesindeki Batıcı aydınların aleyhtarıdır ve İslâmın özünün dinamikliği, sınıf çelişmelerinin olmadığı bir toplumsal düzen ve sosyal reform anlayışı konularındaki görüşlerini Meriç'le paylaşır.

Cemil Meriç'in düşünceleri, İslâmî modernizm içindeki en önemli

Meriç gençlik yıllarında

akımlardan birisi olan ve milliyetçilik ile geleneksel kültürün canlandırılmasının terkibiyle yeni bir İslâmî kimlik arayışında olan fikirlere büyük bir yakınlık gösterir. Meriç hedeflerine siyaset aracılığıyla ulaşmağa teşebbüs etmez. Sünnî Osmanlı kökeninin onu İslâm ve devlet arasında işlevsel ayrıma yönelttiği aşikârdır. Bu problemle ilgili olarak onun gerçeklik kavrayışı çoğu modern Müslüman düşünürden çok daha geniştir. Mevdudi'de (1903-1979) görmüş alternatif bir siyasi düzen arayışları ona yabancıdır.[5] Gayrı müslim Batıyı da, İslâm öncesi putperestlik, *cahiliye* gibi görmez. Aksine Batıyı *hikmet*in aranabileceği kültürlerden birisi olarak görür.

Cemil Meriç Batı şarkiyatçılığının yararlı olduğu kanaatındadır ve Edward Said'in *Oryantalizm* kitabında ileri sürdüğü görüşlere karşı çıkar. Ona göre İslâmî doğu çok daha fazla 'oksidentalist'e, Batı kültürlerini iyi tanıyanlara sahip olmalıdır. İlginç olan husus Cemil Meriç'in kendi eserlerine bu 'oksidantalizm'e örnek olarak bakılabilineceğidir. Meriç'in Fransız Katolik fikir hayatı üstüne, Bossuet (1627-1704) ve eseri *Politique tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte* üstüne, ruhban sınıfına muhalif 19. asır düşünürü Lamennais (1782-1854) üstüne ve popülerleştirdiği hacimli İncil tarihi üstüne çalışmaları göze çarpar. Bunlar hep Batı Hristiyan alemine daha yakından bakabilme ihtiyacının işaretleridir. Meriç, Fransızca ile şekillendiğinden olsa gerek özellikle Katoliklikle ilgilenir, Prostenlığa güvensizmiş gibi görünür.

Cemil Meriç'in Şarkiyatçılığa karşı kayda değer müspet tavrı onun Batı kültürünün değerlerine duyduğu takdirden ileri gelir. Bu bilimi, Müslüman bilginlerin bilimsel araştırmaları aynı eleştirel, metodik düzeye ulaşamadığı müddetçe lüzumlu bir ehveni şer olarak görür. Fransız müsteşriki Maxime Rodinson'un eserleri onun için büyük önem taşıyorlardı.[6] Okuduğu ve olumlu olarak değerlendirdiği diğer müsteşrikler ise; Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856),

3 Bu kişiler için bkz.:

Bowen, H., "Ahmad Djewdet Pasha" **in Encyclopaedia of İslâm, New ed. vol. I**, Leiden 1960.

Iz, Fahir, "Mehmed Akif" **in Encyclopaedia of İslâm, New ed. vol VI**, Leiden 1990.

Krieken, G.S. van, **Khayr al-Din et la Tunisie (1850-1881)**, Leiden 1976.

4 Kielstra, N., "Ali Shari'ati" **in Inspiratie en Kritiek**, 1992.

5 Mintjes, H., "Pakistan: Mawdudi, de Zama'at-i-İslâmi en Ziya el-Haqq's programma van Islamisering" in K.Wagtendonk en P. Aarts (red.), **İslâmitisch Fundamentalizme**, Muiderlerg 1986.

6 Rodinson M., **Mahomet**, Paris 1961

Rodinson M., **Marxisme et monde musulman**, Paris 1972.

Kerim Sadi ve Cemil Meriç

Wilhelm Barthold (1869-1930), Louis Gardet, André Miquel ve Bernard Lewis'tir.

Cemil Meriç'in Batı bilimine verdiği değer onun Batı kolonyalizmine ve emperyalizmine tiksintiyle bakmasını engellemez. Bunu İslâma karşı sürekli bir tehdit olarak görüşü kalıcı bir fikirdir onda. Avrupa saldırganlığının silâhı, önceleri Haçlı Seferleri ile başlamış olan 'sıcak savaş' idiyse, şimdi de, sosyalizm özel silâhıyla fikri düzeyde üstünlük sağlayan 'soğuk savaş'tır. Geniş bilgisine rağmen Meriç Hristiyanlığı ve Avrupa'yı 20. asırda da tek ve parçalanmaz bir bütün olarak görür. Eserlerinin bir yerinde Batı'yı "imansızlığın ve materyalizmin zaferi" olarak niteler ki bu onun düşüncelerinde büyük bir tutarsızlıktır.

Genel olarak Batı'ya karşı çok eleştireldir. İmansız Batı'nın Türk aydınlarını "büyülediğini" ileri sürer. Onun görüşlerine göre menfur batılılaşma, 1826'dan itibaren yürürlüğe giren devlet reformları Tanzimat ile başlamış, 1839 ve 1856 fermanlarından sonra 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanı ve 1908'de parlamenter demokratik sisteme geçişin kesinleşmesiyle zirvesine ulaşmıştır. Meriç'e göre bu batılılaşma hareketleri beraberinde kendi kültürünün 'sulanmasını' getirmiştir. Bir Türkçe kelime oyunuyla batılılaşmadan İslâmî siyasi ve sosyal kurumların *batması* olarak bahseder. 1928'de Türkiye'de Latin alfabesinin kabul edilişini, bu feci gelişimin uç noktası olarak görür. Onun görüşlerine göre bu geridönülmez reform kendi kültüründe bir kopuş yaratmıştır. Bundan dolayı Arap alfabeli Osmanlı Türkçesinin orta öğretimde ikinci dil olarak okutulmasını savunur.

Batıdan bilginin alınmasını reddetmeyerek, İslâm aleminin batılılaşması üstüne aslî eleştirisini sürekli yineler Cemil Meriç. İslâm ülkelerinde şimdilerde kaybolmuş olan bu bilgi, bu ülkelerin mevcut sosyal yapılarına uyacak tarzda ve alınışında seçmeci olunacak bilinçli bir süreçle yeniden edinilmelidir. Alınmak için uygun olan Batı kültürünün yapısı değil ama öğeleridir.

Türk, İslâm aydınları kendi kültürel geleneklerine yabancılaşmış ve bilgisizlikten 'Batının sirenleri'nin, 'İmansızlığın Ülkesi'nin eline düşmüşlerdir. Müslümanlar şanlı geçmişlerini, bir zamanlar İslâmın Güneydoğu ve Orta Avrupaya yayılmasının belkemiğini oluşturmuş olan Osmanlı yeniçeri gazilerinin yiğitliklerini unutmuşlardır.[7] Bu birlikler Rumeli vilâyetleri menşeli, ihtida etmiş Hıristiyan oğlanlardan seçilerek oluşturulurlardı. Islahatlar döneminde (1856-1908) Batı, Osmanlının seçkin çocuklarını liberalizm, sosyalizm ve sekülarizmle eğiterek benzer bir devşirme yöntemini İslâma karşı mücadele için kullandı. Bu Jöntürkler olgunlaşır olgunlaşmaz İslâmın adalet ve iman değerleri yerine yeni Batılı değerleri geçirmişlerdi. Mesela, Batı'da kiliseye karşı mücadelede önemli bir rol oynamış olan Batı felsefesi, aslında ne bir kilise olan ne de kilisenin teşkilâtlanmasına sahip olan İslâma karşı kullanılıyordu.

Cemil Meriç'in görüşlerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin İslâmi seçkinlerinin başarısız kalışlarının nedeni Batı aleminin bilgisine ait yetersizlikleriydi. Bunlar İslâmın modernleştirilmesi meselesine dair hiç bir uygun çözüm bulamamışlardı. Çöküşün farkındalardı ama hâkim dil Fransızca eşliğinde Batı filozoflarına, tarihçilerine ve müsteşriklerine ait sathi bilgileri bu çöküşü durdurmağa yeterli değildi. Meriç'e göre Batı medeniyetine değer veriş, Türk-İslam kültürünün ahlaki ve zihni açılardan daha değersiz olmadığı ama teknik ve bilimsel açılardan yetersiz kaldığının bilincinde olmakla birlikte yürümeliydi.

Cemil Meriç, görüşleri seçkinler arasında müstesna bir yer tutan, az sayıdaki birkaç 19. asır Osmanlı Türk yazarına büyük bir ilgi gösterir. Bunlara Meriç'in manevi ataları gözüyle bakılabilinir. Bunların başında,

7 Itzkowitz, N., **Ottoman Empire and Islamic Tradition**, New York 1972.

tutarlı ıslahat anlayışı ile Batının siyasi liberalizmine karşı keskin mücadelesi yanyana giden, muhafazakâr devlet adamı, ilerici hukukçu, tarihçi, dil ıslahatçısı ve Doğu Anadolu'nun pasifikatörü dev aydın Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) gelir.

Bunun yanısıra Meriç, artık pek okunmayan popüler-ilmi, öğretici makale yazarı, gazeteci, roman yazarı Ahmet Midhat'a (1844-1912) hayranlık duyar. Onun eserleri Türk İslâmının ihtiyacı olan kültürel uyum için model teşkil ederler. Ahmet Midhat Fransızcadan tercümeler yapan çok çalışkan bir mütercimdi. Verdiği konferansları, öğretici yazılar ve editörlüğünü yaptığı gazete, mecmua ve ansiklopedilerden oluşan sayısız ürünleri aracılığıyla, özellikle tabiat tarihi ve iktisat alanlarında, Avrupa'nın bilimi ve fikirleriyle İslâmın ilke ve gelenklerini kaynaştırmaya çabaladı. Kendisine dinsizlik suçlamalarının yönetilmesine neden olan, Fransız biyologu Lamarck'ın Darwin yanlısı evrim öğretilerini Türkiye'de tanıttı. Ahmet Midhat'ın Batı Şarkiyatçılığına da büyük bir ilgisi vardı. 1889'da Stockholm'de yapılan 8. Şarkiyatçılar Kongresi'nde resmi Osmanlı temsilcisiydi. Cemil Meriç onda her modern bir Türk Larousse'unu hem de ansiklopedik risaleleriyle İhvan'us-Safâ'da olduğu gibi klâsik İslâmi rasyonalistlerin soyundan birisini gördü. Bu ansiklopedik ve popülerce yaklaşımıyla Ahmet Midhat ilmi açıdan fazlaca orijinal değildi. Gene de kendisinin de katıldığı Şarkiyatçılar Kongresi'nde, İslâmı ve Osmanlı Devleti'ni her türden Hıristiyan 'Haçlılar'a karşı korumaya hazır, az sayıdaki Türk ve Müslüman 'oksidentalist'lerinden biriydi.

Hâlâ okunan ve genel olarak hayranlık duyulan Türk İslâm düşünürü Mehmet Akif (Ersoy) (1873-1936) Cemil Meriç için en azından Ahmet Midhat kadar önemliydi. Cemil Meriç onda İslâmi adalet duygusunun ve rasyonel muhafazakârlığın timsalini gördü. Bu düşünür ve şair eserlerinde, Müslümanlara dini geleneklerinin modern bir milliyetçi cumhuriyetle nasıl bağdaştırılabileceğinin örneğini verir. Diğer yandan hayat hikayesinde yansıdığı gibi, hızlı siyasi ve kültürel değişimler meselesi hayatı üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Mehmet Akif, Atatürk'ün Türkiye'sinde artık faydalı olamazdı ve Mısır'a göç etti. Batı kültürüne ve özel olarak da milli devlet fikrine karşı cephe aldı. 1876'dan 1918'e kadarki dönemde II. Abdülhamid ve VI. Mehmet'in otokratik rejimlerine de karşı çıkmıştı. Cemil Meriç'e göre, şimdiye kadar hâkim olan görüşlerin aksine Mehmet Akif, Atatürk'ün cumhuriyetine karşı mücadele eden bir sağcı mürteci değil ama ilerici, anti-emperyalist fikirleri olan milliyetçi müslüman bir düşünürdü.

Bunlardan başka Cemil Meriç, İslâmi gelenek ile batılılaşmanın bağdaştırılmasının hararetli bir savunucusu olan Jön Türk aydını Celal Nuri İleri'nin de (1877-1938) hayranıydı. O da Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve milliyetçi dönüşümle ilgili siyasetler üstüne eleştirel fikirler ileri süren, üretken bir yazar, denemeci ve gazeteciydi.[8]

Dini lider Bediüzzaman Said Nursi de (1876-1960) Cemil Meriç'in İslâm modernistleri şeref locasındaki yerini alır. O bir radikal antinasyonalist, İslâmi muhalefet hareketi 'Nurculuk'un kurucusu olarak Türk devleti tarafından yıllarca takibata uğramıştır. Meriç için ilginç olan onun politik ajitasyonları değil ama hayranlık verici, popüler ilahiyata ve bilime dair risaleleridir. Bunlar Batının doğabilim görüşleri ve İslâmın dini, tasavvufi görüşlerinin biraraya getirildiği, çok geniş kapsamlı bilimsel Kur'an yorumları şeklindedir.[9]

Soldan itibaren Sait Faik, Fazıl Hüsnü dağlarca, İskender Fikret Akdora ve Cemil Meriç

Cemil Meriç'in zengin kütüphanesinden daha fazla isimler anmak pek anlamlı değil. Onun fikirleri, sosyal

8. Alpay, G., "İleri, Djelal Nuri" in: **Enc. of Islâm, New ed. vol. III** Leiden 1973.

Snouck Hurgronje, C., "Zong Turkije, Herinneringen uit İstanbul. 25 Zuli-23 september 1908", **De Gids 73-1**, Amsterdam 1909.

9 Mardin, Ş., **Religion and Social Change in Modern Turkey, The Case of Bedlüzzaman Said Nursi**, New York 1989.

Cemil Meriç ve Celâl Sılay bir yemekte.

adalet, dini serbestiyet, ilerleme inancı, hümanizm, özgürlük aşkı ve milliyetçiliği kapsayan 'eski moda' bir liberalizm ile derin bir bağlılıkla elele giden İslâmın kültürel mirası üstüne oturur. Onun saf, entellektüel tezleri, son yıllar içinde genç radikal Müslüman düşünürler ve çoğu sol bir geçmişe sahip siyasi makale yazarları arasında artan bir ilgiye mazhar olmuştur.

Eserleri

Cemil Meriç bir defasında çalışmalarını şöyle nitelendirmişti: "Dil üzerine yazıyorum çünkü aydınlığa giden yol mükemmel bir dilden geçer. Osmanlı üstüne yazıyorum çünkü onun büyüklüğüne inanıyorum ve günümüz Türk'ü onun doğrudan takipçisidir. İslâm kültürü üzerine yazıyorum çünkü inanıyorum ki dünyadaki Müslümanlar kimsenin kayıtsız kalamayacağı bir önem taşımaktadırlar. Demokrasi üstüne yazıyorum çünkü sanırım Batının bin yıllık tecrübesine kimse sağır kalamaz. Ülkemin problemleri üstüne yazıyorum çünkü ülkemi ve insanlarını seviyorum ve ben bu ülkenin ve kültürünün bir çocuğuyum."[10]

Aşağıdaki alıntıda ihtiraslarını niteler ama aynı zamanda eksikliğinin yarattığı kısıtlamaların bilincinde olduğunu ihsas eder: "Kelimeler dünyasının sultanı olmak, zindanımda, hayır fildişi kulemde, sanatın ve düşüncenin gökdelenlerini inşa etmek... Kader buna imkan vermedi. Nemesis'in parmakları gözlerime uzandı."[11]

Cemil Meriç muhtemelen görme noksanlığının yarattığı bir dengeleme saikiyle olsa gerek, çoğu zaman kelime sanatında büyük bir virtüözlük sergiler. Kendi dilinin yanısıra Arapça ve Fransızcaya olan hâkimiyeti ona üslûp ve kelime seçiminde büyük bir zenginlik getirebilme imkânı sağlar. Son dönem eserlerinin çoğu bir çeşit yeni-Osmanlıca Türkçe'siyle kaleme alınmıştır. Makale derlemelerinin çoğunluğu aslında kolay okunabilir, ılımlı modern Türkçe ile yazılmıştır. Eserlerinin tamamında, yitip gitmemesi için özen gösterdiği Türkçe'nin zengin ve çok yanlı dil geleneğine büyük bir saygı gösterir. Bunu bir milletin hafızasına derin bir saygı diye niteler ve bir kelime oyunuyla: halkın *namus*una dokunan *namus*una dokunur, der.

Cemil Meriç'in yazılarında Batılılaşma ve aydınlar kavramları merkezi bir yer tutar. Bunları, Tanzimat döneminde yapılan ıslahatlar ve bunlara bağlı kültürel değişmelerin ışığında tarihi zeminine oturtur. Aydınların rolü hakkında şunları yazar: "Şimdiye kadar Türk aydınlarına yüklenen rol iki kelimeyle özetlenebilir: "aldanmak" ve "aldatmak". Senaryoyu başkaları yazıyor. Bizler sadece birer oyuncuyduk."

Meriç'e göre aydınlar bir fasit daire içindedirler: Avrupa'yı tanımamak vahim bir hata ama iyi tanımak da kendi halkına ve medeniyetine yabancılaşmaya yol açıyor. Hafif bir abartma ile şu söylenebilir; Türk kültüründe hakim olan kriz içinde Batılılaşmış aydın, aynen Batı Avrupa'da yaşayan Türk işçileri gibi kendi ülkesine yabancıdır. Bir çıkış yolu olarak Cemil Meriç şunu düşünür: Türk halk yığınları Avrupalılaşmalı, seçkin aydınlar Türkleşmeli.

Meriç'in yayınlanmış eserleri, birkaç kültür tarihi üstüne ve ebedi incelemesini, Fransız edebiyatı üstüne incelemelerini ve bu edebiyattan tercümelerini, ve felsefe ve şarkiyatçılık üstüne makalelerini ihtiva eder. Şimdiye kadar hiçbir eseri bir başka dile tercüme edilmemiştir. Yazarın öğreticileri Fransızca'ya tercüme için çalışmaktaydılar. 1941'de ilk makalesi olan, Fransız roman yazarı Balzac üstüne incelemesini yayınladı. 1943'de Balzac üstüne 74 sayfalık bir incelemenin de yer aldığı Balzac'ın romanı *Altın Gözlü Kız'ın (La fille aux yeux d'or)* Türkçe'ye tercümesi yayınlanır. Meriç Balzac'ın eserlerini Türkçe'ye tercüme ederken, Türk yazarlarını henüz Türkiye'de gelişiminin ilk evrelerini yaşayan roman sanatıyla meşgul olmaları için teşvik

10 **Tercüman**, 12.VII.1987.

11 **Tercüman**, 12.VII.1987.

etmek istiyordu. Balzac'tan tercümeleri *Otuzundaki Kadın (La femme de trente ans)*, *On Üçlerin Romanı (Ferragus)* ve *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti (Spelendeurs et misères des courtisanes)* takip etti.

1948'de edebi mütercim olarak şöhreti yayıldığından Milli Eğitim Bakanlığı kendisine Victor Hugo'nun *Hernani* manzum piyesinin tercümesi görevini verir. Bu tercüme 1956'da bakanlıkça *Dünya Edebiyatı Klasikleri* dizisi içinde yayınlanır. (1966'da yeni baskısı yapılır.) 1957'de bu eserin sahnelenmesinin resmi makamlarca son anda iptali, Türkiye'nin o dönemdeki kültür politikalarının durumu hakkında canlı bir misaldir. Gene de Meriç'e Hugo'nun *Sefiller (Les misérables)* ve Rousseau'nun *Emile* eserlerinin tercümesi görevi verilir. Bu tercümeler hiçbir zaman tamamlanamaz.

Görme duygusunu kaybetmesini izleyen çaresizlik yıllarından sonra, 1964'de yeni yönelimlerinin ürünü olan *Hint Edebiyatı* ortaya çıkar. Kitabın yeniden yazılmış ve genişletilmiş versiyonu 1976'da bu defa *Bir Dünyanın Eşiğinde* ismiyle ve 344 sayfa olarak yayınlanır.[12]

1964'den itibaren deneme yazarı olarak Cemil Meriç'in başarısı başladı. Aralarında on yıl süreyle yazdığı, laik eğilimli muhafazakar milliyetçilerin aylık edebi dergi *Hisar*'ında olduğu, dergilere düzenli olarak yazmaya başladı. 1967'de *İlk sosyolog, ilk sosyalist* alt başlığıyla *Saint-Simon* monografisini yayınladı. Bu kitap, bu hür ruhlu, solcu ütopiste duyduğu eski aşkın bir neticesiydi. Öğrencilerinden birisi olan ve sonradan tanınmış bir dilbilimci ve Fransızca öğretmeni olacak olan Berke Vardar ile birlikte *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi* isimli kısa incelemeyi yazdı.

1974'de *Bu Ülke* yayınlanır. 174 sayfalık bu denemeler derlemesi onun fikirlerinin özünü yansıtır. Bu kitap onun en başarılı kitabı olmuştur. (1985'de 5. baskı). Bunu hemen *Ümrandan Uygarlığa* takip etmiştir.

Müteakip yıllarda yeni kitapları yayınlandı. 1980'de en hacimli kitabı *Kırk Ambar* yayınlandı. Kitabın adı Meriç'e çocukluk yıllarında okuma zevkini aşılayan Ahmet Midhat'ın yayınladığı eğitici, ansiklopedik mecmuanın adından alınmıştı. 487 sayfalık bu kitapta yazar okumuşluğunun zengin birikimini gözler önüne serer. Karakteristik bir Osmanlıca başlık olan ve ilk olarak Tanzimat döneminin tanınmış deneme ve hikaye yazarlarından Samipaşazade Sezai tarafından kullanılmış olan '*Rümuz ül-edep*' başlığıyla başlayan ilk bölümde dünya edebiyatı kavramı tartışılır ve Voltaire, Herder, Goethe, Hafız ve Victor Hugo'nun kitabı *Les Orientales* üzerinde durulur. Bunu takip eden bölüm 'klasikler'dir ve edebi eserleri klasik yapanın ne olduğu sorusu üzerinde durulur. Meriç özellikle Boileau'dan Valéry'ye Fransız münekkitlerini kendine temel alır. İlk bölüm, başlangıcından Balzac'la ulaştığı nihai noktaya kadar romanın ele alındığı ve Türk edebiyatının bu tür üstüne görüşlerinin yer aldığı bir kısım ile tamamlanır. *Lehcet-ül-hakayik* başlıklı ikinci bölüm Tanzimat döneminin ilk mizahçısı Ali Bey'in lûgatı üstüne bir kısımla başlar ve daha sonra şu konular ele alınır: Türk İslâm kültürünün Avrupalılaşmasının Japon modernleşmesi tarzında mümkün olup olamayacağı, 'Ortadoğu'da kolonyalizm ve şarkiyatçılık', Bossuet, İslâmda marksizm, Pierre Joseph Proudhon ve anarşizm, Avrupa özgürlük fikri, İslâmi düşünür Ali Şeriati ve kadın problemi. Kitap 1980'de *Türkiye Milli Kültür Vakfı* ödülünü almıştır.

1981'de gene makalelerinin derlenmesinden oluşan, anarşi ve terörizm ile Osmanlı devletinin Batı tarafından mali-iktisadi sömürülüşü temalarını ele alan kitabı çıkar. Meriç dergilerde çok sayıda makale yayınlar ve eserlerinden ötürü Ankara ve Kayseri'de edebiyat cemiyetlerinden ödüller alır. 1983'de Maxim Rodinson'un 'La fascination de l'islam'ının tercümesi *Batıyı Büyüleyen İslam*'ı yayınlar. Bir yıl sonra, İslam ve Batı felsefeleri, ansiklopediler ve İncil üstüne 60 sayfalık incelemelerinin yer aldığı *Işık Doğudan Gelir* kitabı yayınlanır.

1986'da planlanmış toplu eserlerinin ilk cildi olarak *Kültürden İrfana* yayınlandı. Okuyucu burada Cemil Meriç'in fikirlerini yansıtan bir seçme ile karşılaşır. Batı kolonyalizmi, emperyalizm ve istihbarat servisleri, casus müsteşrik ve antropologlar sahneye çıkarılırlar ve haklarında serinkanlı ve dengeli bir tarzda konuşulur. Yazar Avusturyalı müsteşrik Hammer ve Fransız André Miquel'in eserlerine verdiği değeri ifade eder. Daha sonra Leiden'lı İslâmolog R.P. Dozy'nin *İslamcılık* adlı eserinin Tükçe tercümesinin 1909'da İstanbul'da yol açtığı münakaşaları ayrıntılı olarak inceler.[13] Peygamberin (Hz. Muhammed) hayatını tarihi eleştirel ve rasyonel bir yaklaşımla ele alan bu kitap, geleneksel Müslüman alimler arasında büyük bir huzursuzluk uyandırmış, bu da modernist Müslümanların mukabelesine neden olmuştur.

Bu kitapta Meriç *Oryantalizm* kitabını ağır bir dille eleştirdiği Edward Said'i de ele alır. Said'in Batı şarkiyatçılığı üstüne menfi değerlendirmelerini çok keskin ve çoğu kez adaletsiz bulur ve kitabın jargonla bulanmış üslubundan dolayı ancak kü-

12 **Hind Edebiyatı**, İstanbul 1964, 266s.

Bir Dünyanın Eşiğinde, İstanbul 1976, 344s.

13 Dozy, R.P., **Het Islamisme**, Haarlem 1863 (I. baskı)

Dozy, R.P., **Tarih-i İslâmiyet**, Kahire 1908-9, 2 cilt (ter.: Abdullah Cevdet)

...s bir seçkin okuyucu kitlesine ulaşabileceğini belirtir. İslâm kültür tarihi bilgisine yaptıkları katkılardan dolayı Batılı müsteşriklere olumlu bir değer veren Meriç, İslâm aleminin kendi kültür tarihine ait bilimsel incelemelerde Batıya nasıl bağımlı olduğuna işaret eder. Günümüz Müslüman aydınlarını, aynı düzeyde başarılı eserler verecek durumda olmadıklarından dolayı kınar.

Sonuç

Eğer 20. asır Türk kültür tarihine daha yakından bakarsak, bununla Cemil Meriç'in fikirlerinin gelişimi arasındaki benzerlikler çok sarih olarak gözümüze çarpar. Batılılaşma ve Rumeli topraklarının hemen tamamının kaybının yarattığı milliyetçi tepki, kendi kültürel geleneğine güven eksikliği ile yanyana gitmiştir. Komünizm, sosyalizm ve liberalizm gibi Batı ideolojileri tecrübe edilmiştir. Bu sonuçta, İslâm kültürünün ihyası çabalarına yol açmıştır. Bu ihya, günümüz Batı bilim ve tekniğinin üstünlüğünün bilincinde olarak, kendi öz ve bazı Batı geleneklerinin bağdaştırılması temelinde olmalıdır.

Altmışlı yıllarda, tamamen Batılılaşmış, sosyalizmden etkilenmiş Türk aydını için bu *'yeni İslâmcılık'* seçimi benzeri görülmemiş bir olguydu. İstanbul ve Ankara'nın keskin bir şekilde ayrışmış entellektüel çevrelerinde, ne sağda, ne solda bir taraf seçmeyip, her iki tarafta da kendini evinde hissedebilmek anlaşılır gibi değildi. Şimdi, 1991'de şurası aşikar ki Cemil Meriç hariçten bakabilen, öncü bir kişiydi. Türkiye'de hâkim olan kültürel ve ideolojik krizde, sayıları giderek artan Marksist eğilimli aydınlar İslâma yöneliyorlar, ya da bir başka deyişle Batılı sosyalist biçimlenişlerini, hâkim laik düzenin verini alacak ve Batı ile İslâmın mirası arasında uyumlu bir bileşim sağlayacak, yeni bir İslâmi ideoloji için

Cemil Meriç Kemal Tahir ile birlikte.

yararlı kılmaya çabalıyorlar.

Mevdudi ve Seyyit Kutb gibi Müslüman düşünürlerden farklı olarak Cemil Meriç İslâm alemi ile Batı arasındaki ilişkileri, sürekli mücadele gerektiren, bir kültürel ihtilaf olarak görmez. İslâm kültürünün otantikliği, Batı kurumlarının ve şimdi artık İslâm ülkelerinin elinde bulunmayan, 'hikmet'inin benimsenmesiyle inkar edilmiş olmaz.

İslâmın kültürel mirasının önemi konusundaki görüşleriyle Meriç Mısır'lı düşünür Tarık el-Bişrî'ye yakındır.[14] İslâmın ve milliyetçiliğin bağdaşabilirliği de kaynaştırıcı bir unsurdur. Cemil Meriç, İslâmın kültür geleneğinin yenilenmesinde rasyonalizmi asli bir şart olarak gören Mısır'lı filozof Zeki Necip Mahmud'a daha da yakındır.[15] Bu iki İslâmi liberalin İslâmın modernleştirilmesi meselesine edebi-felsefi yaklaşımları çakışır. Zeki Necip Mahmud ve Cemil Meriç İslâmi gelenekte bulunmayan özgürlük ve eşitlik kavramlarının Batıdan alınması konusunda aynı fikirdedirler. Batılılaşma İslâm kültürüne uygundur. Kültürel alışveriş ve değişim Ortadoğu medeniyetlerinin daimi bir karakteristiğiydi.

Türk düşünürü Cemil Meriç eserlerinde de görüleceği gibi, Osmanlı İslâmının son dönemlerinde gelişmiş olan ve bugün Ortadoğu'da yaşamakta olan bir liberal gelenek içinde yer almaktadır.

(Hollandacadan Çeviren:
Erol Gözmen)

14 Meijen, R., "Tariq al-Bishri" in: **Inspiratie en Kritiek**, 1992.

15 Binder, L., **Islamic Liberalism: A Critique of Development Ideologies**, Chicago-London 1988, s. 243 292, 299-314.

Bu makale **"Inspiratie en Kritiek - moslimse intellectuelen over de İslâm -"** (İlham ve Eleştiri - Müslüman aydınların İslâm üstüne görüşleri-) isimli, çeşitli İslâm ülkelerinden aydınları ve fikirlerini tanıtan bir makaleler derlemesi olan ve 1992'de MOI (Ortadoğu ve İslâm Araştırmaları Birliği) tarafından yayınlanmış olan Hollandaca kitaptan tercüme edildi.

Kitapta tanıtılan diğer aydınlar ise şunlar: Mısır'lı Hasan Hanefi ve Tarık el-Bişri, İran'lı Hüseyin Tabataba'i ve Ali Şeriati, Tunus'lu Raşid el-Gannuşi.

"Huz ma Safa, Da' ma Keder"

SADIK GÖKSU

Konumuz Hocamız, dostumuz, arkadaşımız, yüzakımız Cemil Meriç. Öğrencisi, o da rahmetli, Prof. Berke Vardar'ın sunuşuyla da, "Yüce" Cemil Meriç.[1] Onun için de, bu ilk bilgi sunuşumuza, kendisinin çok sevdiği, hepimize öğrettiği sözlerle başladık. Huz ma safa, da'ma keder: *Hoşuna giderse al, gitmezse alma!..*

Hemen söyleyelim, Berke'nin Hoca'yı "Yüce" sözcüğü ile nitelemesi üzerinde biraz olsun durmak, başta, aldığımız derslerin gereğidir. Kısaca; Atatürk için olduğu gibi, bir Türk büyüğü böylece mumyalanabilir, onun anlaşılması güçleştirilebilir.

Şimdi, ben Cemil Meriç'i nasıl tanıdım? Onun adını ilkin lisede, ya da liseyi hemen bitirdiğimiz yıllarda, Vefa Lisesi'nden arkadaşlarım, İzzet Tanju ve Orhan Güner'den işitmiştim. İzzet, daha o yıllardan başlayarak, Cemil Bey'den Fransızca dersi almaya başlamıştı.

Daha sonra, Cemil Bey'in görme gücünü yitirdiğini işittim. Uzun yıllar kendisini tanımadım, ama uzaktan da olsa geniş kültürüne, derin bilgisine, azmine, huşû denecek kadar saygı duyuyordum.

Sağ, sol ve egemen ideoloji açıları, benim için bir bakımdan sürekli arayış ve sentez olanakları olmuştu. Önce Atatürkçüydüm, liseyi bitirirken sağcı olmuştum, birkaç yıl sonra yeniden Atatürkçü oldum, 1960'lara doğru ise sosyalizme yöneldim.

Cemil Meriç, öğrendim ki sadece derin bilgisi, kültürü olan bir insan değil, sosyalistmiş de. Ama, 1960 sonrasında oldukça yakından tanıdığım rahmetli Fatma Nudiye Yalçı da, doğrudan, onun tanıştırdığı Dr. Hikmet Kıvılcımlı da, Cemil Bey'den bana söz etmediler. Ben de onlara bu konuda bir şey sormadım.

Yine, bugün yitirdiklerimizden, Abidin Nesimî'nin bu konudaki durumuna, ileride, belki de biraz bıktırırca değineceğim. "İslâm Sosyalisti" Hocam Nurettin Topçu ise onunla hem kurucusu olduğu *Hareket*'te beraber yazı yazmıştı, hem de onu daima sevmişti. Kaldı ki ömrü boyunca İslâm Sosyalisti kalan ve mâneviyatçılıktan, Hristiyan Blondel'in Hareket Felsefesi ile İslâm'dan ulaştığı sentezden hiç ayrılmayan Topçu, tanışıp sevgi ve saygısını belirttiği Dr. Hikmet Kıvılcımlı dahil, gerçek Marksistlere, kendi deyişiyle "gerçek, ama gerçek komünistlere" içten saygı duyar, "Allah, bana kul hakkı ile gelmeyin diyor, gerçek, ama gerçek komünistlerin peygamber sofrasında yeri vardır" derdi.

Vefa'dan Cemil Bey'e, bize göre, İzzet'e yakın denecek kadar çok giden bir arkadaşımız daha vardı: Cengiz Aydın. Ama liseden sonra, Cengiz ile daha seyrek görüşür olmuştuk.

Sosyalistlerden, arkadaşım Suat Kundakçı da, Cemil Bey'i tanıyordu. Cemil Bey'in, TİP'in ilk yıllarında tanıdığım Kerim Sadi ile ilişkisi ise, bilindiği gibi, daima iyi olmuştu. Ne var ki, Cemil Bey ile ben bu kanallardan tanışmadım. Hem sağda ya da solda, kim askerini kime verirdi?.. Ne zaman, tam anımsayamıyorum ama, beni Hoca'ya, çok geç de olsa, "gönüllüsü", İzzet Tanju'nun götürdüğü kesin.

Cemil Meriç ile ilgili anılarım bakımından çok iyi bir yardımcım var. Bu, 1975 yılından beri tuttuğum not defterim. Çünkü Cemil Bey ile ilişkilerim de tam bu tarihlerden sonra, 1981 yılına kadar yavaştan gelişiyor ve ondan sonra oldukça yoğun olarak

1 Ü. Meriç Yazan. **Cemil Meriç**, Ankara, 1993. s. 51.

canın ölümüne kadar sürüyor. Şimdi bu girişi daha fazla uzatmadan, doğrudan notlara bakalım.

1975 yılında, sol ile sağ arasındaki çatışmayı durdurmayı amaçlayan, kuşkusuz başarısız kalmış, bir Yuvarlak Masa –girişimimiz demeyeyim de– düşüncemiz, dileğimiz, çabamız var. Sağdan ve soldan, anımsadığıma göre dört rahmetli, Nurettin Topçu, Cemil Meriç, Abidin Nesimî, Mehmet Emin Alpkan, yaşayanlardan Vedat Türkali ve daha bazı başkaları bu konudaki doğrudan ya da dolaylı ilettiğim önerimi olumlu karşılamışlardı. Deftere, o tarihlerde bu konuda Cemil Bey bakımından herhangi bir not düşmemişim. Onun için, Hoca ile ilgili olarak, şaşırtıcı bir biçimde, ilkin ilginç bir düş yer alıyor. Notların da önemli olsun olmasın, hepsini alamıyorum kuşkusuz.

NOTLAR

10 Ağustos 1976 • İlginç düş: Cemil Meriç'ten bir görev isteği. Bir tarih kitabı verişi. Görevi yapmamda acele edenlere, "Çok işi var" deyişi. Yalova'dan öte bir yer. Söğüt mü? Osmanlı? Fransız kültür evi mi? Bir Tarikat mi? ABD, İngiliz, SSCB, Fransız Devlet Başkanları?..

Not, bu kadar.

18 Ağustos 1977 • İzzet, Orhan'la (Prof. Dr. O.Okay), Cemil Meriç'e gidelim, diyor. Beşir Fuat konusunda Cemil Bey'in de diyecekleri varmış. Kuşkusuz vardır. Orhan da Vefa'dan arkadaşımız, Erzurum'da Atatürk Üniversitesi'nde görev yapıyor. O sırada İstanbul'a gelmişti, Tanju'ya söylemiş olacağım.

8 Eylül 1977 • İzzet'in, Orhan'ı Cemil Bey'e bensiz götürmek istediğini birkaç gün önceden anlamış, Orhan'a yalnız gidin, demiştim. İzzet o sırada İ.B. Şehir Tiyatroları Müdürü idi. Ben de Tiyatro'da Halkla İlişkiler Bölümü'nde çalışıyordum ve hemen her gün görüşüyorduk. İzzet, Orhan'la Cemil Meriç'e bugün gidiyorlar.

9 Eylül 1977 • İzzet neşeli. Orhan'la Meriç'e gitmişler.

1 Nisan 1978 • 1978 Ocak ayı sonunda İst. Belediyesi'nde Başkanlık Esnaf Danışmanlığı kuruldu, görevi ben yapıyorum. Mimar Turgut Cansever de İsvan zamanından beri Danışman. Uzun sohbetlerimiz oluyor, 15 yıldır Doğu kültürüne girmiş. Cemil Bey ile tanışmak istiyor. İsteği zayıf olsa gerek, tanışamadılar.

2 Eylül 1978 • Türkiye'de kör ve sağır olmayan bir adam var! Cemil Meriç. Okuyor, görüyor, işitiyor, cevap veriyor. Ondan başka bunu yapan yok. Gerisi, Sağırlar Diyaloğu. Dr. bile susuş konspirasyonuna itibar etti. Kuşkusuz eyleme yaramayan lâf, salt dedikodu olurdu. Ama, işitip yanıtlamak için güçlü olmak gerek. "Mağaradakiler"i okuyorum.

7 Ocak 1979 • Cemil Bey'in evi kalabalıktı. İzzet'le takıştık. "Senin dil kitabın" diye tutturdu. Kıvılcımlı'nın, 1966'da yayınlanan "Türkçe'nin Üreme Yolları ve 'Dil Devrimciliğimiz' " adlı eseri, pratiğe ilişkin bir düşünce ile benim adımla yayınlanmıştı. Gerçeğin artık açıklanabileceğini düşündüğüm en kısa zamanda, durumu önüme gelene ilân ediyordum. Dr. da 1969-70 yıllarında çıkan eserlerinin sonundaki yayın listelerinde eserini ilân etmişti. İzzet'i kızgınlıkla yanıtlıyordum. Cemil Bey, eski ve yeni şakirtlerinin durumuna üzgün, "Toplum olamadık, kıymet hükümlerimiz yok" diyor. O günden bir de "Mâbedi bekliyorum" sözünü kaydetmişim. Abidin Nesimî'den söz etmeme ise çok memnun oldu.

16 Ocak 1979 • ANF (Abidin Nesimî Fatinoğlu'nun notlarımdaki rümuzu budur) geldi. Cemil Bey'e telefon ettik... C. Meriç ile Abidin Bey'i telefon ile görüştürdüm! İki kez yazmışım, bu telefon görüşmesinin, dostlukları yönünden olsun, önemi benim için o zamandan anlaşılıyordu demek. Çünkü Cemil Bey'in bütün isteklerine karşın, Abidin Bey o dönemde, dönüşüm gibi görünen sonraki tutumlarını da pek alâ anladığı, hattâ yanılmıyorsam takdir ettiği, herhâlde kendi uygulamalarında da istişarî anlamda yararlandığı eski arkadaşının bütün isteklerine karşılık, görüşmeden sürekli olarak kaçındı. Durumu, Kerim Sadi, Behçet Atılgan, vs. arkadaşları ile görüştüğü de kuşkusuzdu. Kısaca, o dönemde tanık olduğum, işittiğim bir görüşmelerini anımsamıyorum.

31 Ağustos 1980 • Bir hafta kadar önce İ. Tanju, C. Meriç'e yalnız ben yardım ediyorum, demişti. Beni de söyle, dediğimde, sen söyle, yanıtını vermişti. Söylemeye gittim.

İlginç, Cemil Bey, "Abidin, K. Sadi ile geldiler. Halkçılık Kurultayı'na katılmamaya karar verdik" diyor! "Ütopik" bulunmuş, kararın evinde alındığına dikkatimi çekiyor gibi. Halkçılık Kurultayı, anımsadığıma göre 1968 yılında toplanmış, Başkanlığa Rahmetli Cemâl Madanoğlu, divan üyeliklerine Prof. İ. Sungurbey, o zaman Prof. İ. Küçükömer'in asistanı olan ünlü ajan Mahir Kaynak seçilmişlerdi.

Rahmetli Av. Muvaffak Şeref, medyada etkin olan başta Aziz Nesin, Can Yücel, rahmetli Asım Bezirci gibi bir bölüm sosyalistler top-

lantıyı ilginç bir biçimde protesto etmiş, başta Madanoğlu olmak üzere katılan ve düzenleyenlerin çoğunun moralini kırmışlardı. Onlar bu çabalarıyla, girişimi ütopik bulmadıklarını da açıklıyorlardı!

Cemil Bey'in anlattığı görüşme ile ilgili olarak belleğimde ANF'nin adının yerine M. Şeref'in adı kalmış. Belleğim ya da notumdan biri yanıltıyor. Hem Abidin Bey, o sabaha kadar toplantıya karşı değildi. Toplantıyı kendisi önermiş ve Dr.'un da ricası ile büyük ölçüde hazırlığını yapmış iken, toplantı sabahı, benim de katıldığım, Kıvılcımlı, Sungurbey ve Orhan Arsal'dan oluşan küçük bir grup toplantısında, 1. Meclis'inki yerine, Atatürk'ün Halkçılık Programı'nın esas alınmasına karar verilmesi üzerine, girişimcilerden kopmuş, fakat yine de lehde aleyhde herhangi bir etkinlik göstermemişti. Cemil Bey'in "Ütopik" dediği toplantının emektarı olan çok sevimli ütopyacılarımızdan Abidin Bey'in, kendi işine ütopik demesi akla yakın görünmüyor. Notumun yanlış olduğu ve Cemil Bey'in söz ettiği üçüncü kişi olarak, toplantıda oldukça ilginç kökten karşı bir tutum alan M. Şeref'in olduğu şeklindeki bellek kaydımın doğru olacağı kanısındayım.

İ. Tanju hiç konuşmadı? Cemil Bey bize "dürüst" diyor. "Dr.'un yanında tanıdığım en dürüst insansınız, anılarınızı yazın..." Estağfurullah demiş olmalıyım. Bu "tanıdığı kişiler" oldukça sınırlı. Özellikle 68 kuşağı'ndan Dr.'a gelenleri ise hiç tanımış olamaz. Onlardan ne dürüstler, şehitler çıktı. Örneğin bir dönem Dr.'a çok bağlı olan Deniz Gezmiş de, hernekadar, Dr.'un ad vermeyerek oldukça açık bir biçimde, belki vakitli olmanın ötesinde, geç kalmış olarak da uyardığı gibi, düzeni tam olarak tanıyamayarak, hattâ yakın zamanda yurt dışından gelen birisinin kendileri ölçüsünde anlayıp itiraf

"Türkiye'de kör ve sağır olmayan bir adam var! Cemil Meriç. Okuyor, görüyor, işitiyor,cevap veriyor."

ettiği gibi, başka hesap sahiplerinin oyununa gelmiş, arkadaşları ile birlikte, hukuka da aykırı bir biçimde şehit edilmiştir.

Cemil Bey yaşlanmış, eşine de felç gelmiş, kadın o hâli ile çay verdi. Fevziye Hanım'ı ilkin görünüşe göre böyle yazıvermişim. Bu Meriç'ler Akademisi'nde onun payının ne kadar önemli olduğunu, o kültür, irfan aşığı, Büyük insan'ın gerçekten, sessiz Yarısı olan bu büyük Örnek Kadın'ın önemini sonradan, her gün hayretle ve çok büyük bir saygıyla, daha ve daha çok anlayacaktım. Nur içinde yatsın. Kendisini çok kısa bir süre için tanıdığım, ailenin değerli dostu Diş Doktoru Sayın Ekrem Uzel, Fevziye Hanım'ı çok güzel ifade etmişler.[2] Kuşkusuz onlar yine de ne kadar övülseler azdır.

Meriç'lerin yetiştirdikleri iki değerli evlâtlarının önemi de hep bilinmiyor. Ben daha çok Ümit Hanım'ın, özellikle Cemil Bey'in hastalığında, örnek Kız Evlât oluşuna çok yakından büyük hayranlıkla, "Destan" diyerek çok kez tanık oldum. Ne yazık ki çok konuda olduğu gibi, Meriç'lerle ilgili olarak şans eseri ilk kez yazdığım bu yazıda, bu konuya da gereğince yer ayıramayacağım.

13 Eylül 1981 • Cemil Bey'ler. İzzet, Cengiz ve bir başkası vardı. O sırada Sabahattin Eyüboğlu'nun Denemeler'ini hayranlıkla okuyordum. Kendisi ile birlikte, Bedri ve Eren Eyüboğlu ile de tanıştığım, her iki kardeşin evlerine de gittiğim hâlde bu yazılarını okuduktan sonra Sabahattin Bey için, "Tanımazmışım" demem üzerine, "Ben de yargımı boyuna değiştiriyorum. Meselâ Refik Halid ile tanışırdık. Ama, bir eserini getirdi İzzet, şimdi onun hakkında olumlu düşünüyorum" dedi.

Dr.'un "Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisi" adlı eseri üzerine bir yazı yazmış, yayınlanmamış, güzel. Şimdi anımsadığıma göre bu yazı, ki önce hem de 12 Eylül döneminde 1981 yılında, Yeni Devir'de basıldı, "Kültürden İrfana" adlı esere alınması daha sonra, yazılması, biraz da Hoca'nın bize bir jesti anlamını taşır. Kendimize bu konuda bu kadar bir pay çıkarıyo-

2 a.g.e. s. 64-68

mız. Şöyle ki. Hoca'da kitap yoktu, bende vardı, görelim, dediler. Daha çok ısrar eden de bizim İzzet Tanju idi. Kitabı götürdüm ve sonra da bu yazıyı gördük. Bunu açıklamak şart mıydı?

"Sâbursun"

28 Ekim 1981 • Ünlü emekli albay Selçuk Atakan'a gidecektim, sözümüz vardı. Nerden aklıma girdi, yaparım böyle şeyler, Cemil Bey'e telefon ettim, nasılsınız efendim, dedim. "Oturuyorum, yalnızım, sadece radyo dinliyorum" dedi. Birden çok üzüldüm, geliyorum, dedim. Atakan, ilişkimizi biliyor, Cemil Bey'in eserlerini beğeniyordu. Durumu anlattım, peki, dedi.

İşte Cemil Bey ile asıl yoğun, adına "Sekreterlik" de denen ilişki dönemi böyle başladı. Gittim. "Mağaradakiler"den bir yeri okuttu. Bir şeyler yazdırdı. Bir ansiklopedi içinmiş. İnkılâp? Aydınlar. Yararlı oluyor.

Bir yandan konuşuyoruz. Gittikçe açılarak, kendimiz üstüne, ülke, kültür, sorumluluklar, vs. üzerine. Bize sabır düşüyor, dedim. Notta öyle, konuyu anımsamıyorum. Kabul etti, tutumum için, "sâbursun" dedi. Sonradan, Mustafa Nihat Özon'a baktım, "çok sabırlı" yazıyor. Buna, beni tanıyanlar şaşar, ben de. 1966'da da rahmetli İlhami Soysal, bizimle ilgili yazısına "Sabır taşı çatlar" başlığını koymuştu ya!..

Güçlü bir dergi çıkarabileceğimi kabul ediyor. Nezaket ya da teşvik mi?

5 Kasım 1981 • Çalıştık. Bir dergi önerdim. "Olabilir" diyor. Bu "olabilir"leri çok ilginç. Her sözcük usta işi. Niyazi Berkes'in Batı Sorunu'ndan okuduk.

"Dr.'un tezini ciddiye almadım. Bibliyografyadaki eserlerin çoğunu okumamıştı. Suat (Kundakçı), Tez'i, Fransızca'ya çevirmemi istemişti" dedi.

Karısı Fevziye Hanım felçli, Ümit dinsel havalarda, oğlunu çağırdı, ne yapar bu insanlar?

6 Kasım 1981: Çalışıyoruz. İki genç, bir de Ebu Hureyre geldi. Şimdi anımsadığıma göre Hureyre 20 yaşından aşağı değildi. Doğuştan mı konuyor bu isimler, sonradan mı alınıyor? Soramadım.

Kitapçı Muzaffer Bey (Özak), Allah rahmet eylesin, Halvetî imiş. Amerika'da filân ihvanı varmış. Yanılmıyorsam daha askere gitmeden, bir kez cuma namazına gitmiş, bir daha gitmemiştim. Hoşgörüsünü, hattâ solculara bile yardımseverliğini, önemli bir örneği ile biliyoruz. Ama ben ilişki kuramadım.

Cemil Bey, Prof. Hamide Topçuoğlu ile Prof. Şerif Mardin'i pek övüyor.

9 Kasım 1981 • Berkes'in Batı Sorunu'nu okuyoruz. Cemil Bey, yaman eleştiriyor.

13 Kasım 1981 • Üç gündür soba tütüyor, yapılıyor, sonra yine tütüyor. Asabı da bozuluyor. Müessese gerek, dedim. Müessese yok, iki kişi var, bir ben dedi, bir kişi daha saydı, notumda ad yok. Sadık Rifat Paşa ilginç. Meternich'in dostu.

"Muhibbi Sadık"

16 Kasım 1981 • Cemil Bey kitap imzalayıp verdi. Konferansında yalnız kalmak istemiyor. Öyle söylüyor. Cemil Bey'in bende imzalı olan sadece iki kitabı var. Biri bir çeviri, Lâmia Hanım ile birlikte çevirdikleri, "Köprüden Düşenler". İthaf yazısı şöyle: "Muhibbi Sadık ve vefakârımız Sadık Bey'e." Tarih yok, o gün verdiği bu olacak. Öbürü daha sonra verilmiş, yeri geldiğinde değineceğim.

20 Kasım 1981 • Cemil Bey'ler bana gerçekten mi alıştı? Cemil Bey, "Siz gelince hayat buluyorum" diyor. Fevziye Hanım, "Günümüzü yemeyin" diyor.

Ondan sonra umutlarını kırdığımdan mı, Jurnal'deki o "Bir yılın otopsisi" şeklindeki acı başlık altında, yeisler içinde, benimle ilgili olarak da, "Sadık, bir iyi niyetler deposu" diyor? Haklı, hem de çok nazik. Ama ne yapabilirdim ki acaba?.

Kastamonu'da öğretmenliğim sırasında uğradığım hücumlara, karşılaştığım oyunlara değindim, yaz, diyor.

Ebu Hureyre'nin, bu ne çalışmasıdır, şeklindeki sorusuna, "Tarih Felsefesi" dedi. Doğru, kendisi de Tarih Filozofu, o kadar mı?

23 Kasım 1981 • Buckle önemli. Medeniyet tarihi'nin Fransızcasından üç adet vermiş, üç kişiye, İzzet'e, Berke'ye, bir de Tanilli'ye mi ne? "Ne yapmışlar?" Fevziye Hanım heyecanlı. Coşup ağlıyor. Celâl Sılay'ı severlermiş, beni ona benzetiyor. Ben de övdüm, "Fransa'daki, kültüre kanat geren kadınlar türünden bir sizi tanıdım" dedim. Cemil Bey de doğruladı.

25 Kasım 1981 • Selçuk Bey ve komşusu ziraat mühendisi Ali Bey'le C. Meriç'e gittik. Herkes çok memnundu. Cemil Bey, Dr.'dan naklettiğim, "İnsan, görev varsa insandır" sözünü çok beğendi. Dr. için bu söz bir ilkeydi ve bana yurt dışına gitmesinden bir ay kadar önce kendi sağlığı bakımından söylediğim bir söz ve ricaya karşılık, döver gibi söylemişti, nur içinde yatsın.

Cemil Bey, yanına yaklaşıp gidenlere, "Katır" diyor, doğurgan olmadıkları için herhâlde. "Yapmak vadetmek, yapmamak ise, dönmek..." diyor.

26 Kasım 1981 • Cemil Bey ile dergi, vs. okuduk. "Evlâdım sizinle sohbet etmeye ihtiyacım var" diyor. Fevziye Hanım'ın ayağından rahatsızlığı var. Kitap-dergi çıkarmayı düşünmüşler. Berke doçent olmam sakatlanır diye büyük bir fırsatı engellemiş. Bağışlayamıyor...

30 Kasım 1981 • Meriç'ler memnun. Hareket dergisini okuduk. Prof.

(o zaman Doç. galiba) Ahmet Yaşar Ocak, Doç. Mikail Bayram'a cevap veriyor. Babaîler, Ahilik konuları.

Ümit Hm. zorbalık karşısında dersini terketmemiş. Cemil Bey, alnından öpmüş. Fevziye Hanım resimler gösterdi. Kör olmadan, yakından okuyor! Ebu Hureyre misyonunu sürdürüyor.

Cemil Bey, "Siz havari yaratılışlısınız" diyor. Memnunluklarını İzzet'e de anlatmışlar, kendileri naklediyor.

2 Aralık 1981 • Cemil Bey, Ali Şeriati'nin Türkçe'ye çevrilen kitaplarının bazılarına güvenmiyor herhâlde. "Nerde söylemiş, kim aktarıyor?" diyor. İlginç.

3 Aralık 1981 • Nihat Fenerci ile Cemil Bey'lere gittik, tanıştırdım. O da, ben olmadığımda, zaman zaman gelecek. Konferanslara geldikten sonra bu işe talip olmuştu. Biraz da şaşırmıştım. Türk Kültür Ocağı'nda tanıdığım bu Ağabey'i, o zamanlar sonradan ünlenen bazı Ocaklılar ile rahmetliler, Ali Yörük ve Ali Hatipoğlu gibi "Üstat Rahmi Eray" ya da "Rahmi Ağabey" de çok severlerdi. Cemil Bey sonradan, Fenerci ile sohbetten hoşlandığını söylemişti.

Fevziye Hanım bana eski harf dersi verdi. Neslime göre Osmanlıca'da oldukça iyi olmama karşın, yine de telâffuzumda yanlışlar bulduğunda, titiz, hattâ sert bir muallim edasıyla uyarır ve öğretirdi.

4 Aralık 1981 • Cemil Bey'in konferansı çok güzel oldu. Yine Kubbealtı'nda. Konu ansiklopediler. Tanıdıklarımdan o gün görüp kaydettiklerim, Selçuk Bey, Ali Bey, Cem dergisi sahibi Abidin Özgünay, Sevim Şirvancı, N. Fenercı, Noter Celâl Özdemir.

Konferansa, Mahmut Ali'nin arabasıyla geldik. Az konuşuyor, bravo. Ekrem Hakkı ve Tahralı Bey'lerle tanıştık. Cemil Bey, "Hemdert yok" diyor. Ü. Meriç'in Cemil Bey için hoş bir sözü var: "Harika çocuk"!.. Ümit Hanım, özellikle hastalığında, babasına anlatılamayacak bir anne şefkati ile bakmıştı ve ona söylediği daha pek çok hoş sözleri vardı.

11 Aralık 1981 • Av. Selâhattin Yıldırım, Cemil Bey'e geldi. "Aydın" yazısını aynen aldı, "Batılılaşma" kısaltılacak. Altı kişiye daha aynı maddeyi yazdırıyormuş. T.Z. Tunaya, Berkes, Ş. Mardin, İ. Küçükömer, vs. Yıldırım'ı Belediye'den de tanıyorum, ANF'den, çok duyarım. Görüşeceğiz.

Soldan itibaren Kâmil Onal, Cemil Meriç, Hürşit Şensuvaroğlu, Berke Vardar

14 Aralık 1981 • Cemil Bey ile bazı konuları savaşır gibi konuşuyoruz. Kime böyle yapmadım ki? Dr.'a bile. Türkali'nin söylediği bir söz var, çok hoşuma gidiyor: Devrimci sert vurur, yumuşak karşılar!..

Talât Halman'ın mektuplarını okuttu. Türkali'den, imzalayarak gönderdiği, "Bir Gün Tek Başına"sını getirmiştim. Okudum, beğeniyor, ama küfürlerden rahatsızlığını da belirtiyor.

Heterodoks Meriç ve Kıvılcımlı

18 Aralık 1981 • Cemil Bey, sizi seviyorum, diyor. Hakkında kitap yazmak istediğimi söylemem üzerine özel klâsörünü açtırdı. "Sizde eksik olan, sadece edebiyat kültürü" diyor.

Kemâl Sülker telefon etti, kitabına ödül verildiğini *Tercüman*'da okumuş. İlgisizliklerini hoş göremediğimi belirttim. Hatay'dan yakın arkadaşı Sülker'in, daha sonra Yazko Edebiyat'ta Cemil Bey ile ilgili uzunca bir yazısı çıktı ve Sol'un ya da "Aydınlar"ın hışmına uğramadı, çünkü önlemini almıştı, yazının Cemil Meriç üzerine olduğu kesinlikle anlaşılmıyordu, "oto-sansür" çok başarılıydı, hep "Hüseyin Cemil" diye birinden sözediyordu!..

21 Aralık 1981 • Özel dosya'ya devam ettik. Uzun uzun, Kıvılcımlı üzerine konuşuyoruz. Dr. çevresinden "dürüst" dediği biriyle onu konuşarak sanki bir özlem gideriyor. Doğal durumu bakımından da mecbur kaldığı K. Sadi'ler, K. Tahir'ler çevresinden farklı bir biçimde, "maskesiz" dediği şekilde konuşuyor. Dr.'u tanıyamadığı için üzüldüğünü söylüyor sevgisini, hayranlığını belirtiyor. "Otopsi" yazısında bunun açık belgeleri var.

Ermiş Batınî'miz, aykırı inanç-

li'mız C.Meriç'in, 1981 ve 1986'da sağda *Yeni Devir* ve İnsan Yayınları'nda Edebiyatı Cedide eleştirisi ile veralan Kıvılcımlı yazısının, 1993'te yayınlanan Jurnal'e "Düşünen Bir Adamdı Kıvılcımlı" başlığı altında girmiş olması ayrıca ilginçtir.

22 Aralık 1981 • Prof. Nevzat Yalçıntaş'a uğradım. Türk Milliyetçiler Derneği'nden, ilk gençlik yılları arkadaşlarımdan. Cemil Bey'e saygısı büyük. Fransa'da berabermişler. Fransızlara Fransızca öğretmiş. Konuştuğumuzdan çok sonra ölen Prof. T.Z. Tunaya da o sırada oradaymış, "Bunları o da biliyor" diyor. Doktor hanım, "Dilimi bu kadar güzel konuşan hastayı bekletemem" demiş. Cemil Bey'e beraber gitmeye karar veriyoruz (Yazık ki bu niyet gerçekleşemedi).

Arslan Kaynardağ'a uğradım. "Cemil Bey büyük kültür. Ama bir kısım insanları öyle kesip atmasa, vs." diyor!

23 Aralık 1981 • Özel dosyaya devam. 1964'den sonra uzun aralıklar. "1966'ya kadar, 1970'e, 1981'e kadar yazacak kimse gelmedi" diyor?.. Evet, bizim günlük, aynen böyle söylüyor!

Açıp, yayınlanan Jurnal'lere bakıyorum. 1. cildin 377. sayfasından, 400. sayfaya, cildin sonuna kadar, "1965" var? Ama, ikinci cilt daha açık belki de. Her iki ciltteki, Mahmut Ali Meriç'in "önsöz"leri de çok açıklayıcı, Cemil Bey, durumu gereği, çok yakınan bir insandı da. Ama biz, burada notumuzu yayınladık sadece.

24 Aralık 1981 • Cemil Bey'e, *Kitsikis*'in, "Yunan Propagandası" adlı kitabını götürdüm. Çok memnun, ilginç bir eser. Sayın Sami Küçük dikkatimi çekmişti.

25 Aralık 1981 • Kitsikis'e devam ettik. Kitsikis gelecekti, yarın gelecekmiş, yanlış anlaşmışlar. Akşam yemeğini de beraber yedik. Böylece o büyük adamı, belki en hoş haliyle de görmüş oldum.

Abidin Nesimî, Cemil Bey'leri, Menteşoğlu'nu, vs. anlatmıştı. Hem eski arkadaşlar, hem de Abidin Bey, "Kim kimdir?" konusunda çok yamandı. Cemil Bey de arkadaşından bahsetti, ama onda duygu, kalb, aklın, politikanın, hesabın önünde. Gençlik ve çocukluklarına kahkahalarla değinildi.

27 Aralık 1981 • Vedat Türkali'ye gittim. Cemil Bey için imza günü konusunda, yarın Akademi kitabevi sahibi Hadi Bey ile konuşacak.

28 Aralık 1981 • Meriç'lere, bir süre sonra daha seyrek gideceğimi söyledim. Tatsız bir hava var.

Sonra, Akademi Kitabevi'nden telefon ettiler. Bu iyi oldu ama, Cemil Bey'in, "Yapmak vadetmektir" ilkesi açısından, tatsızlığı derinleştirmiş bile olabilir.

26 Aralık'ta, Cumartesi günü, Kitsikis, Prof. R. Doksat ve yeğeni Murat Bey'lerle birlikte gelmiş. Ertesi gün de Porto Rico'dan Cemil Bey'in öğrencisi Prof. Fuat Bey gelmiş. Kitsikis, "Savaş var, Türkiye ile Yunanistan arasında önce savaş olacak, sonra da Konfederasyon kurulacak" diyormuş!

Son yıllarda arasıra gazetelerde rastladığımız bazı haberlere göre adamlar bu kehanet, ya da tez gerçekleşsin diye uğraşıp duruyorlar galiba. Dünya birliğine çalışılıyor, konfederasyon olacaksa, savaşsız yapsanız olmuyor mu? Hem biz Rum'cuklarımızı çok severdik, yine severiz...

30 Aralık 1981 • Meriç'ler. Ümit Hanım da Mahmut Ali Bey de evde. Hoca ile aramız biraz şeker renk, ne yapsam? "Siz Atlas'sınız" dedim. Teşekkür etti. Yine de, cinaslı bir dille; bazı sevdiğiniz dostlarınıza katılacağım ben de, insan insanın kurdu değil mi, gibi sözler ettim. Gülümsedi, bizimki de haksızlık. "Beni bırakma, menecerim" gibi hoş sözler söyledi.

Server Tanilli ile Berke Vardar'a "iyi"(!) not düştüğü anlaşılıyor. Dosya'ya devam ediyoruz. Notlar çok zengin. Ne çok insan tanıyorsunuz, dünya kültüründen, dedim. Büyük adamın yanında olmak da trajik. Tanrı insana görünmüyor, büyük adam? diye ekledim. Ümit Hanım, "Onlar da görünmezmiş" dedi.

Ne kadar doğru. Cemil Bey, göreni, düşüneni korkutuyor.

1 Ocak 1982 • Dün Türkoloji'den, Kubbealtı'ndan Halil Bey (Açıkgöz) vardı, tanışmıştık. Bugün de evde. Mehmet İzzet'in Milliyet Nazariyeleri'ni yayına hazırlamış.

Bugün Ankara'dan Muhsin Demirel geldi, DPT'den. Yaman, Bekir Ağabeyi (Rahmetli B. Berk), çok seviyor. Milliyetçiler Derneği'nden, vs. söz edince, o da anılarımı yazmamı istiyor.

Meriç'lerle plâja gittik. Gönlü gani insanlar, öğlenleri yiyoruz, akşam da yine yemeğe alıkoydular. Dün Cemil Bey, Cami Baykut'la ilişkisinden söz etti. "Abidin Nesimî'yi yanında hiç görmedim, dört beş kez görüştüğümüz hâlde" dedi. Artık ANF'ye kızıyor muydu yoksa? Ama bunu söyleyebileceğim bir belirtiye açık olarak hiç rastlamadım.

Esat Adil ile üçü görüşmüş bir kez, Gerçek'in çıkışında. E. Adil, C. Meriç sekreter olsun gazetede, demiş. Cemil Bey kabul etmemiş, Esat Bey ısrar etmiş, Cami Bey, Cemil Bey'e hak vermiş. "Onun kadar heybetli, beni etkileyen birisini tanımadım" diyor, çok önem veriyor. Nur içinde yatsınlar, 1. Meclis'in ilk dahiliye vekili Cami Bey'e ben de öteden beri çok saygı duyarım.

Fevziye Hanım bana, "Sizin gibi kimse gelmedi bize" dedi, ben de, "Doğrudur" demez miyim? Öyle ya, herkes farklı!

Muhsin Demirel, Süleyman Demirel ile görüşüyormuş. Demirel, müdahale konusunda ilginç açıklamalar yapıyormuş, Muhsin Bey anlatıyor.

"T. Özal'a şunu yap dersin, yapar, vs." diyormuş. Muhsin Bey, "Özal, MSP'lilerin yapısında değil" diyor. Bunu şimdi herkes biliyor. Yalçıntaş'tan söz etti, Mehmet Turgut'un da adı geçti. Ocağa giriş bildirimde imzası olduğunu söyledim ve "1950'de Türk Kültür Ocağı'ndaki tek CHP'liydi" dedim.

4 Ocak 1982 • Jurnal çok ilginç. Celâl Sılay, Mahmut Ali ile Ümit'i önüne alıp, 1974'lerde, "Babanız bir hazine, görevinizi yapın, dergi çıkarın" demiş, nasihatler etmiş.

Cemil Bey, Bu Ülke'nin Ötüken'den çıkan 3. baskısını verdi, şu ithafla: "Sadakat ve salâbetine îman ettiğim Sadık Göksu'ya, muhabbetle. 4.1.1982".

Avni Bey (Sakallı mı?), Russell çevirileri yapmış, Cemil Bey, "Onlar hep benim" diyor. İhsan Kongar'ın, Felsefe Dersleri de. Kendi malları gibi alırlarmış.

6 Ocak 1982 • İthaf şekline tutuldum. Bunda ağır bir yük bulunduğunu, bu yükü taşıyamayacağımı biraz çizmeden çıkarak söyledim galiba. "Bir daha öyle yazmam" dedi ve bir daha ne ben istedim, ne de o yazdı.

"Abidin Nesimî'nin sözleri haksız" diyor. İlginç. Jurnale devam ettik. Kemâl Tahir, C. Baykut için, İngiliz ajanı, dermiş. Esat Adil'e bir şey dememiş. Cemil Bey, K. Tahir'in yargılarına çok mu önem veriyor?

Ümit Hanım imza günü için canla başla uğraşıyor. Cemil Bey bazan haksızlık etmiyor mu?

8 Ocak 1982 • Cemil Bey ile bozuğuz! Marizsiniz, dedim. Yeni Devir'e imza konusunu söylemeyişime kızdı. İnsan unutamaz mı, akıl edememiş olamaz mı? Jurnale devam ettik.

İthafı konu ederek, N. Topçu'ya da, R. Eray'a da, kimseye (Kıvılcımlı'ya da kuşkusuz), "ka'le üstad" demediğimi söyledim.

9 Ocak 1982 • Yeni Devir'e gidip, imza gününü söyledim.

11 Ocak 1982 • Jurnali okumayı bitirdik. Zaman zaman çevresini kırıp geçiriyor. Ama kolay mı, Kaf dağında Prometheus.

Prof. Ali Bey'e haksızlık ediyor, neden? Sanıyorum ki, diyalog arıyor, hattâ benim tartışmalarımdan bile bir ölçüde hoşlanıyor gibi. Erüdisyonculuğu da var, ama kesinlikle orada kalmıyor. Promete'miz, mensur şairimiz, eserinin ahenginde Apollon'a asla söz söyletmez, ama o eksiksiz bir Diyonizos da, Baküs de.

(Bence Ali Bey'i işte bu Diyonizos'luğunda yanında bulamıyor ve "Hint ve Jurnali İzzet sayesinde yazdım" diyor. İzzet'in kendisi ile nasıl çalıştığını ise, Ümit Hanım, "Cemil Meriç" adlı eserinde çok güzel anlatıyor. Benim yazdığım konuda ise, daha çok şey söylenebilir.)

Dr. Hikmet Kıvılcımlı 1930'lu yıllarda

"Ben de bir şeyler yapmalıyım" dedim. "Yapıyorsun" dedi. "Hayır, bunlar sizin" dedim."Heyet hiçbir şey yapamaz" diyor. Sözlük üstüne konuşuyorduk. "Tek kişi yapmalı, Fransızca'dan çevirmeli. Bizim Yunanca ve Lâtincemiz, Fransızca ve İngilizce'dir" diyor. Aile konusunu soruyorum, "Bu konuda Westermarck okunmadan bir şey yazılmaz" diyor.

Kıvılcımlı'nın manzum "Soğan Ekmek Kongresi" broşüründen biraz okudum. "Bunlar manzum şaka, manzum nesir" dedi.Dr., oradaki örneğin "Münevverler" de, ayrıca "Kalpazan" diye broşür ile eleştirdiği K. Sadi'gilleri bir daha eleştirmiyor mu? Ve Cemil Bey'e de kendi açısından taş atmış olmuyor mu?

15 Ocak 1982 • Akademi Kitabevi'nde Cemil Meriç'in imza günü'ne gittik. Bayağı ilgi vardı. Kitabevi sahibi Hadi Bey, olayı sağlayan Vedat Türkali, Emil Galip Sandalcı, bir de o gün tanıdığım ve bir daha hiç görmediğim Hv. Bnb. Erdoğan Bey ile Cemil Bey'in yanında sohbet ediyoruz. O hem imza ediyor, hem fırsat bulursa sohbete katılıyor. Ben bazen ona yardım ediyorum, bazen sohbete katılıyorum.

Bu arada Hilmi Yavuz da geldi. Hilmi, enişteşi Alb. Selçuk Atakan'la Cemil Bey'in görüştüklerini bilmiyor gibiydi.

Cemil Bey'in Kubbealtı'ndaki konferansından söz ettim, gelmelerini söyledim. Cemil Bey de daveti yineledi. Yer bakımından kabul etmediler. Bu ilginç konuşma, Cemil Bey'in kaleminden, Jurnal'de gereğince anlatılıyor.

Meriç de, Türkali de, sağ-sol ayrımını anlamsız buluyorlar.

18 Ocak 1982 • Meriç'lere, Sevim

Şirvancı ile gittik. Fevziye Hanım çok bozuk. Düştü, eli kesildi. Şirvancı gidince düzeldi. Cemil Bey, Akademi izlenimlerini yazmış, çok ilginç. Bir iki yerine takıldım, memnun. Fevziye Hanım için üzüldü. Kendisi için, "esirim" diyor.

21 Ocak 1982 • Öncü Kitabevi'ne uğradım. Zeki Öztürk, "Cemil Bey molla oldu" diyor. İnsan, "Kim?" diye düşünüyor. K. Sadi, şu kitapları buraya saklayalım der, sonra da, o Cemil Bey'in kitaplarını çalarmış!..

22 Ocak 1982 • Meriç'lerde çalıştık. Mahmut Ali geldi, çok daha sıcak.

Kubbealtı'nda sohbet güzel oldu.

Nurettin Topçu

Selçuk Atakan, Ali Bey ve N. Fenerci ile beraberdik. Fevziye Hanım, eşini dinliyor. Ü. Meriç hizmette.

Konuşma, İhvan-ı Safa ve İbn Haldun üzerinde döndü. Hüseyin Nasr, insanın maymundan gelmesi... "Ateist yoktur, ateizm cinnettir" diyor.

Haldun'u Dekart'a benzetiyor. "Kur'an, mutlak hakikattır, Haldun ona inanır. İslâm uygarlığı eserlerini Arapça'dan, Acemce'den, Osmanlıca'dan değil, Batı dillerinden çevirmek daha iyidir. Çünkü Batılılar, onları en iyi biliyorlar" diyor.

28 Ocak 1982 • Cemil Meriç'le sohbetlerden bazı notlar: "İçki, şer'in fetvasıyla ahmağa haram, aklın fetvasıyla akîle helâldir" İ. Sina.

Yajna Valkiya, ilk filozof, Hintli.

Fransa'da 1932'ye kadar Instruction (maarif) deniyordu, sonra Education'a çevrildi (öğretim).

29 Ocak 1982 • Pınar Yayınevi sahibi Cevat Özkaya geldi. Çok sevdim, bugün de dostluğumuz sürüyor. Görev ortağı Şemseddin Bey de, Hikmet Bey ve diğer arkadaşları da aynı derecede tatlı insanlar.

30 Ocak 1982 • Cemil Bey'in Kültür konusunda TV konuşması. Çok güzel, çok ilginç. Celâl Nuri'yi esas alıyor. "İnkılâp faydalı olmuştur, romanda zafer kazanılmıştır. Aydınlar elele vermelidir. Tercüme verimli olmuştur. Çok iyi çevirmenler yetişmiştir. Artık yaratmaya girişebiliriz. İnkılâp ihtilâldir. Yıkılanlara ağlamayı bırakalım" dedi.

Selçuk Bey hemen bana telefon etti. Konuşmayı tebrik etti, iletmemi istedi. Tutmadığı akrabasını ölçü aldı, "Banguoğlu'nu çok geçti" dedi.

Vedat Türkali'ye telefon açtım. Cemil Bey'in konuşmasının sonunu dinlemiş, "gelecek" varken, "müstakbel" mi diyormuş? "Dr.'un da diline takılırlardı" dedim. Adamın birleştiricilik misyonunu da biliyoruz. Bu toplumun yarısı ille müstakbel, öbür yarısı da ille gelecek derse, ne zaman anlaşabileceğiz?

31 Ocak 1982 • Emil Galip Sandalcı'ya telefon ettim. Cemil Bey'in konuşmasını çok beğenmiş. Dili de hoş görüyor, "Onlara başka türlü anlatamazdı" diyor. Türkali'nin de yakın dostu, nur içinde yatsın.

1 Şubat 1982 • Meriç'ler memnun. Epey tebrik eden olmuş. Berke, Yunus Kara (Rahmetli sendikacı) da. Çıkmış yazılar, hakkındakiler dosyasına devam ettik.

"Fransa, insan zekâsının sekreteridir" diyen Hippolyte Taine'miş.

2 Şubat 1982 • Cevat Özkaya, Cemil Bey'in konuşmasını beğenmemiş. "Ya yazıları yanlış, ya da konuşması", diyor. Arkadaşları da o görüşteymiş. "Siz yazıları arzu ettiğiniz şekilde anlamışsınız" dedim.

4 Şubat 1982 • Cumhuriyet'te Oktay Akbal'la karşılaştık. Cemil Bey'den söz açtım. "Tanırım, eski komünistti, attılar" dedi. Konuşmayı sordum, dinlemiş, önyargılı. "Fena, diyor" dedi. "Hayır, iyi, diyor" dedim. "Karıştırıyor" dedi. "Hayır, Celâl Nuri'ye dayanıyor. İnkılâp başardı, romanda zafer, vs. diyor" dedim. Berke'nin, vs. arayıp kutladığını, Akademi Kitabevi'ndeki imza gününü anlattım. Bozuk. Telefon geldi, konuşmaya başladı. Bekledim, bitince, "Allahaısmarladık" dedim.

5 Şubat 1982 • Fevziye Hanım hasta. Mahmut Ali ve eşi doktora götürdüler.

Dr. da Haldun'un Darwin'i muştuladığını bildiriyor, dedim. Rapoport daha önce açıklamış, ondan almış olabilirmiş.

Cemil Bey dertli, moral vermeye çalıştım. Çeviri yapmaya niyetleniyoruz. *Varlık* dergisine baktık.

Barbar tezini de daha önce Fourier işledi, ortaya attı, diyor. Peki, Dr. bunu neden belirtmesin? Şimdiye kadar kimse, hattâ kendisi neden söylemedi, yazmadı? Ben incelemedim, ama gerekirse o da yapılır.

8 Şubat 1982 • Şehbenderzade'nin İslâm Tarihi'nden okuduk. Çok ilginç. Dozy'ye, Abdullah Cevdet'e karşı yazmış gûya, ne objektif, ne saygılı!

Ayhan Altuğ'a uğradım (eski CHP milletvekili). TV'de Cemil Bey'i dinlemiş, beğenmiş.

17 Şubat 1982 • Ayhan Bey'e git-

tim. Cemil Bey ziyareti için şeker yaptırdı. Arabasıyla Selçuk Bey'e uğrayıp, aldık.

Cemil Bey çok memnun. Samimiyet esastır, diye başladı. *"Demagog iyi de olabilir"* diyor. Politikayı demagoji olarak gördüğünü, anlayana, saklamadan söylüyor. Altuğ'a Kırk Ambar kitabından verdi. Herkese vermiyor, bana da vermedi. Hoşça bir gün...

19 Şubat 1982 • Meriç'ler rahatsız, grip olmuşlar. Ziyaretten pek memnunlar. Atakan'ı çok övüyorlar, Paşa yapmışlar. Cemil Bey (bizim) katalizörlüğün önemini anlatıyor (Benim, adalara sandalcılığım benzetmemden çok hoşlanır, adalar halinde yaşanan bir toplumda, bunun eksikliğinden yakınırdı).

22 Şubat 1982 • Cemil Bey, Yalçın Küçük için, "Abidin Nesimî onun oturağını dökemez. Ben de bu yazının onda birini yazamam" diyor! Hicivde Eşref'i de Neyzen'i de seviyor ama, önemsiz buluyor. Neyzen'in bir şiirini Hayyam'dan üstün görüyor.

Yalçın Küçük, A. Nesimî ve kendisi konusunda Hoca'nın, Küçük lehine abartılı konuştuğu şimdi daha iyi anlaşılıyor.

1 Mart 1982 • Meriç'lerde zor bir günüm. Güçlük, artık belirsiz günlerde geleceğim, dememle başladı. Çok bozuldu. "Ne yaptım, suçum ne?" gibi sözler söylüyor.

Akademi Kitabevi'nde Demirtaş Ceyhun'la rastlaştık. Cemil Bey'in TV konuşmasını çok beğenmiş. O sırada çok sık görüştükleri Yalçın Küçük de beğeniyormuş. Hararetle kutluyor. "Fethi Naci'yi yanıtladı" diyor. Bir sorum üstüne, çalışmalarına geçiyor, "Biz göçebeyiz, doğulu da olamadık" diyor.

5 Mart 1982 • Fevziye Hanım hasta. Cemil Bey namaz kılıyordu. Günlerden Cuma, iki genç gelmiş, namaza çıkmışlar. Nezahat Nurettin Ege'nin Prens Sabahattin kitabı ilginç.

Yeni Devir'den iki genç, Cemil Bey'in canını sıkıyordu. Bir soruya "Bunu söyleyen madrabazın ta kendisi" dedi. Bir soruya da, "Fikir adamı ile fikir işçisi başka şeydir" dedi. Gençlere, "Çok sorulu röportaj amaca uygun olmuyor. Hem, düşüncelerinizi onaylatmaya çalışmayın" dedim.

Dönüşte Göztepe'de, Orhan Birgit'e rastladım. "Nerden?" diye ısrarla sordu. "Cemil Meriç'ten" dedim. "Şu meşhur.." deyip kaldı. Sol eliyle elimi sıkıyor. Mahkemeyi sordu, birisi on gün önce çıktım, vs. demiş. Uyduruyorlar demek.

10 Mart 1982 • Sapir'den yaptığım çeviri beğenildi. Cemil Bey, İngilizcen ortanın üstünde, bu yolda devam et, yolunu buldun, dedi. Fevziye Hanım, Türkçen kuvvetli, diyor.

Cemil Bey, O. Birgit'i babasına kadar tanıyor, ya da bir basın haberinden izlemiş. Eh, sol ve egemenler, birbirlerini hırsız-polis gibi izlemezler mi?

12 Mart 1982 • Cemil Bey'in konferansı yine iyi oldu, Kubbealtı'nda. Mahmut Ali Bey'in arabası ile gittik yine. Yolda, "Çevre yeşillendi mi? Tabiat bu mevsimde çok güzelleşir" dedi!..

24 Mart 1982 • Fevziye Hanım iyiymiş. Evliliklerinin 40. yılını kutlamışlar. Social Encyclopedia'dan Deism yazısını okuduk, güzel. İngilizcemi keşfetti. Emil'in İngilizcesini buldurdu.

Arkadaşına (Bu arkadaşın bir kadın ve Lâmia Hanım olduğunu bilmiyordum, bunu ne sormuş, ne de merak etmiştim) giderken, Cuma günü gelecek misin? dedi. Hayır, haftaya, dedim.

Sahhaf Turan Bey ile, Makyavel çevirisi için konuştuğumuzu söylemiştim. Pek aklını takmış, canım sıkılıyor.

25 Mart 1982 • Turan Bey'e gittim. Çeviriyi Cemil Bey'e teklif edin, dedim. Emil'e meraklı olduğunu da söyledim.

28 Ocak 1983 • N. Topçu'nun bir anlamda şeyhi Abdülâziz Bekkine Hocaefendi'nin Hadis tercümesi basılmış. Cemil Bey gösterdi. Çok duygulandım.

Eser vermeyişime değindi. "Rahat adamsın!" dedi.

Kendisi için jübile yapılmasını önerdim. 1928'de yazmaya başlamış, "55. yıl olabilir" dedi.

31 Ocak 1983 • Cemil Bey ile telefonla, jübile kitabı üzerine konuştuk. Düşündüğüm model, Kerim Sadi için yapıldığı gibi bir ortak kitap idi. Kuşkusuz, elden geldiğince zengin ve özgün olmalıydı.

6 Mart 1983 • Meriç'lere gittim. İzzet vardı. Mahmut Ali Bey ve eşiyle hastaneye gittik. Fevziye Hanım komada. Ümit ağlıyor. İzzet ve Cemil Bey ile çıktık.

8 Mart 1983 • Fevziye Hanım dün akşam vefat etmiş! Allah rahmet eylesin. Ümit Meriç, mânevî bir havada, her şeyi anlamlandırıyor. Mezar yerini buluşu, çevresi, annesinin ölüşü, o kadar ağladıktan sonra, maşallah.

Cemil Bey, "Arkadaşıma gideceğim" dedi. Beraber çıktık. Lâmia Hanım'mış arkadaşı! Genişçe açıklama yaptı. Yalnız kalmıyor, epeydir kapıldığım endişem geçti.

10 Mart 1983 • Fevziye Hanım toprağa verildi. Selçuk Bey'le gittim. Mehmet Kaplan gelmişti, Berke Vardar, Cahit Tanyol vardı. Duayı Muzaffer Hoca okudu. Atakan'la döndük.

2 Mart 1983 • Cemil Bey'e, Okul-Parti görüşümü açtım. Çok tuttu, övdü, düşünecekmiş. Prof. R. Doksat'a soracakmış. Dergi gerek, dedi. Bazı adlar üzerinde konuştuk.

29 Mart 1983 • Cemil Bey'lerde Tasvir okunuyordu. Garaudy müslüman olmuş.

10 Nisan 1983 • Meriç'lerde İzzet vardı. Cengiz de geldi. Hamle'deki konuşma için 163'ten soruşturma açılmış. *Mavera*'dan gençler gelmişti. Sonra Diyanet'ten de üç kişi geldi. Bayram Baba hoş adam. Muzaffer Bey yine ABD'ye gitmiş. Ümit Hanım, Bayram Baba'ya benim için, "*Alevîmeşrep*" diyor. Eyvallah.

15 Mayıs 1983 • Meriç'ler. Halil Açıkgöz vardı. İzzet erken çıktı. Prof. Ali Özgüven var. Cemil Bey'in jübile konusunu açtım. Cemil Bey, İzzet'le görüşelim, dedi. Prof. Özgüven öneriyi tuttu.

Memduh Cumhur Bey geldi, Maraş'ta eczacı, şair, müzisyen. İlhan Güngören geldi. Şükrü Gürmen'i daha önce de görmüştüm, arabasıyla döndüm. Cemil Bey Ertuğrul Bey'i (Ayaydın) methetti. Hind Edebiyatı'nın basımı olayı çok güzel gerçekten.

31 Temmuz 1983 • Cemil Bey'in ayağında bir zayıflık var. Rodinson bitmiş. Cemil Bey, Garaudy'nin müslüman olması olayını iyi anlamaya çalışıyor. "Böyle müslüman olmalar daha önce, meselâ 19. yüzyılda çok oldu" diyor.

11 Ağustos 1983 • Demirtaş Ceyhun ile Cemil Bey'e gittik. Üçümüz plajda; Mahmut Ali Bey'lerin evinin bahçesinde görüştük. Çeşitli konulara girildi. Demirtaş çok ilginçti. Cemil Bey daha çok dinlemede kaldı, çoğu zaman yaptığı gibi. Demirtaş, Hüsrev Hatemî'nin şiirlerini çok beğenmiş. Kitapçı dükkânında otururken nasıl farkettiğini, vs. anlattı. Behçet Necatigil'e söylemiş. O da, "Ben de beğendim ama korkumdan söyleyemiyorum" demiş. İşte bu da bir çevre sorunu!

14 Ağustos 1983 • Cemil Bey, "Demirtaş zeki ve sevimli" diyor.

İzzet, Av. İsmet R. Tümtürk'ün yazıhanesine gittiğimizi, orada benim Nihal Atsız'la, kendisine hazırladığım konferansı için konuştuğumu, Atsız'ın, "Kalabalık olsun" dediğini, benim de, merak etmeyin, olur, dediğimi, Atsız'ın gafını o zaman anladığını ve "Önemli değil" dediğini anlattı. Tuhaf, Atsız'a konferans hazırlamıştım, ama bu sahneyi hiç anımsamıyorum.Cemil Bey, Abidin Bey'i sordu, konuştuk.

21 Ağustos 1983 • Abidin Nesimî Bey eve geldi. *Büyük Doğu*'nun başyazılarını, ölümüne dek, genellikle Habili Adem yazarmış (Bu pek bilinmeyen, ilginç kişi konusunda Abidin Bey'in anılarında genişçe bilgi var)!

Cemil Meriç, Muharrem Ergin'den ödül alıyor.

Cemil Bey ile görüşmek istemediğini daha mı belirledi? "Bir gün gideriz, yani müphem bir tarihte, filân" dedi!

30 Eylül 1983 • Cemil Bey, Abidin Bey'i sordu, pek iyi değil, dedim. Prof. Şerare Hanım gelmişti. N. Topçu'dan, Prof. Ercüment Konukman'dan söz ettim.

Yalnız kalmıştık. Topçu'yu övünce zor dinliyor gibi uyuklamalara başladı. Hastalıktan mıydı? Yine de, "Abidin Bey de böyle yapar" demişim. Bayram Baba geldi.

9 Aralık 1983 • Fakülteye gitmiştim, Ümit Hanım'a uğradım. Garaudy Türkiye'ye gelmişti. Ümit Hanım çevirmenlik yapmış. Sohbetlerini, gözlemlerini anlattı, ilginç. Garaudy'yi çok sevmiş. Garaudy bence de çok önemli.

11 Aralık 1983 • Cemil Bey'e, N. Topçu'nun, "Milliyetçiliğin Esasları"nı götürdüm. İzzet ve Muhsin Demirel vardı. Sonra Tülây (Tuna) geldi. Mustafa Kayabek'ten hediye getirmiş. Tanışmamıza şaştılar biraz. Kayabek'ten söz ettim, Atsız, Türkeş konuları. Tülây, metapsişikten söz etti.

Rodinson çıkmış, iki kitap daha yoldaymış. H.Z. Ülken'den söz ettim. Cemil Bey ayağa kalktı, bu konuda alıştığımız sövgülü nitelemelerine başladı. Gülüyoruz, o da sonunda gülüyor. Muhsin Demirel ile çıktık.

1 Ocak 1983 • Cemil Bey, Somut'taki yazıyı beğenmiyor. İzzet, üç kişi daha vardı. Biri Morgan'dan, bilime söverce söz etti, yanıtladık. Sağ'ın çocukları, sol yapısı Meriç tankını, akıllarınca hem sola karşı kullanıyor, hem de onu sağa uydurabilmek için çabalayıp duruyorlar. Onun suçu ise, iki yanı da anlayıp kucaklamaya çalışmaktan ibaret! Sol da bunu suç saymıyor mu? Bize de öyle bakmıyorlar mı?

Başka biri başka dogmatizmler sergiledi. Yalnız kalınca birinin, gündüzleri nereye gider, dediğini söyledim. Cemil Bey, gülüyor.

29 Ocak 1983 • İzzet evdeydi, coştu, Cemil Bey'e de saldırıyor, ama ilişkileri bunu kaldırıyor. Sonra, Mecelle, Batı'dan tercüme, dedi?

Cemil Bey, Rasih Nuri İleri ile görüşmek istiyor. "Celâl Nuri'nin yeğeni, kütüphanesi varmış" diyor.

15 Nisan 1984 • Alev Alatlı evdeydi. Tunuslu Hayrettin Paşa'nın "En Emin Yol"unu çeviriyorlardı. Zeki Ömer Defne geldi. A. Alatlı bize yakın oturuyormuş, beraber döndük.

13 Ekim 1984 • Cemil Bey hastaneye yatmış, Cerrahpaşa'ya, Geriatri'ye gittim. Kimse yoktu. Ümit Hanım güçlü maşallah. Cemil Bey ile hasta yatağında görüşüyoruz. Casirer, Makyavel'i tutmuyor, dedim. İtiraz etti, "Onlar ikinci sınıf yazar, ben bu konuyla çok uğraştım" dedi. Hoca hasta, üstelemedim.

10 Kasım 1984 • Meriç'lerde İzzet ve Ümit vardı. Önce Kemâl Sülker geldi, sonra Mahmut Ali, eşi ve çocukları. Cemil Bey'in, Atatürk için yazdığı şiiri varmış, bugün Cem, büyük torunu okulda okumuş, bize de okudu. Sülker'e, "Sosyal mücadele ne durumda?" dedim. "Biz yenildik" dedi.

30 Aralık 1984 • Ümit Hanım aradı. Babası söylemiş, çağırıyor demek. "Salı günü gelmek farz oldu" dedim.

1 Ocak 1985 • Gül Alkan (Demokratik Devrim Derneği'nden) ile gittik. Prof. A. Özgüven, o sırada Doç., sonra Prof. eski Danışma Meclisi üyesi Beşir Hamitoğulları, Ü. Meriç ve İzzet vardı. Hoca ilginç. S. Simon'un Yeni Hristiyanlık adlı eseri yayınlanıyor (Hani şimdi nerde?). Hoca'nın sağlığı da fena sayılmaz.

Gül yüksek sesle bir şeyler söylemeye başladı, anımsayamıyorum. Solun bir iç dökmesi olacaktı. Sonra konu kapandı. Dönüşte rahmetli Muvaffak Şeref'e rastladık. Bu kez ben onunla işi tartışmaya çeviriyordum. Tam "solculuk"! Alkan da bana kızdı, bu tartışma da tatlıya bağlandı.

3 Mart 1985 • Kapıyı İzzet açtı. Vehbi Vakkasoğlu vardı. Sonra Prof. Nur Vergin geldi (o sırada doçentti). Adana yöresinde gecekondu araştırması yapacakmış. Dünya Bankası filân. Ajan Prof. Mahir Kaynak da sözkonusu oldu.

7 Eylül 1985 • Mayıs'tan beri başka bir evdeler. Boğaziçi'nden Sefa Kaplan, Hüsamettin Bey'*ler* gelmişti, biri daha. Resimler çekildi, sorular başladı. Cemil Bey yanıtlıyor. Bazı sorular canımı sıktı.

Bunlar zamansız, daha sağlıklı iken sorun, dedim. Sağda, Cemil Bey'e karşı bir hava, bir unutma, vs. olduğundan, dediler. Ses çıkarmadım.

21 Eylül 1985 • Ümit Hanım, Cemil Bey ile resimlerimizi çekti (bu resimleri hiç görmedim, yandı mı yoksa?). Hoca, Ahilik çalışmalarımız için, "Çok hayırlı bir iş yapıyorsun" dedi. Bulanık suyu durultmaya çalışıyorum, tuzu kurular, rakıyla, viskiyle sosyalizm nutku çekip tatmin oluyorlar, dedim. Doğru, dedi.

9 Şubat 1986 • Cemil Bey daha iyi. Nursel Hanım eşiyle geldi, Üsküdar Musiki Cemiyeti'nden. Üç güzel şarkı söyledi. Ümit Hanım'ın bir tedavisi miydi?

9 Mart 1986 • Rasih Nuri İleri ile Cemil Bey'e gittik. Ümit Hanım vardı, sonra H. Açıkgöz geldi. Bu konuyu yazmayı bize mi bırakmış? Sohbet saatlerce sürdü. Cemil Bey çok memnun. Rasih de meğer neymiş? Akrabalıkları, kültürü. Kabahati, önce tevazuu mu? Bir de önyargılar. O, "Hayır, ilke" diyor. Cemil Bey, Mağaradakiler'de İhtilâl mi, İhtilâl-i Şuur Mu?'dan okuttu.

Rasih ilkin, amcası Celâl Nuri için Cemil Bey'in gösterdiği ilgiye teşekkür etti. Kütüphaneler karşılaştırıldı. Rasih'in 26 bin cilt kitabı varmış. Meriç'lerin 11 bin. Meriç'lerinki hep değerli ama (bu da benim notum).

Birbirlerine bazı evrensel kitaplarını söylediler. Çok ilginç, bazı kitapların kimi ciltleri birinde, kimi ciltleri öbüründeydi! Hulusi Şerif Kurbanoğlu, İleri'den, Celâl Nuri'ye ait bir basımı birkaç günlüğüne almış, altı ay sonra, taşınırken tasfiye gerekti, sattım, demiş!

Dr., dini Rasih'e, arteroskleroz ile açıklamış? H.Z. Ülken, "Dr., Av. filân değilim, felsefe hocasıyım, devlet iş vermezse ne yaparım, onun için döndüm" demiş! Rasih de memnundu, beraber döndük.

13 Nisan 1986 • Politika üzerine bir soru açtım. Cemil Bey, "Hayır, politika ile uğraşmayın, politika ile uğraşanların başına hep bir şeyler geliyor" dedi.

26 Nisan 1986 • Lâmia Hanım'la tanıştık. Vefakâr, değerli, büyük kadın.

22 Mart 1987 • TRT'ye 45 dakikalık program yapılıyor, ev insan dolu. Lâmbalar yanıyor, 5-10 dakika sonra çıktım.

10 Mayıs 1987 • Ahilik Vakfı Başkanı Mazhar Çelebi'ye gittim. Cemil Bey'lere gitmeyi önerdim. Çıktık, şeker yaptırdı, gittik. Cemil Bey zor konuşuyor. Ümit Hanım, 24 Nisan'daki Milliyetçiler Kurultayı'nda beni görmüş, ben göremedim. Tebliğinde olay çıkmış. Marks'tan söz etmiş, "Burada ondan söz edilemez", demişler. Mazhar Bey, Meriç'lere katılıyor, "Ben yobaz değilim" diyor.

13 Haziran 1987 • Cemil Meriç öldü! Televizyondan öğrendim.

14 Haziran 1987 • Cemil Bey'in cenazesi. Ev halkından başka, C. Özkaya, İzzet, Berke, E.G. Sandalcı, K. Sülker, G. Alkan, M. Çelebi var. Durdu, sonra gençler ve gençleri gördüm. Allah rahmet eylesin.

Cemil Bey, ölümü ile, "Yeniden Doğuş"u herkese gösterenlerden. Yaşamı büyük bir görevin yerine getirilmesiydi. Ne mutlu ona ve onu anlamaya çalışanlara.

Paris'te 50 Yıl Doktorluk Yapan Bir Jöntürk

Refik Nevzad

TAHA TOROS

İzmir'in yetiştirdiği Nevzad kardeşler –düşünce, kalem ve söz hürriyetinin kısıtlandığı yılların kıyımına uğrayan– birer siyaset bilimcileri, fikir üreticileri olarak, yakın siyaset ve sosyal yaşantımızın tarihine geçmiş kişilerdir.

Bu kardeşlerin büyüğü Tevfik Nevzad, İzmir'in ilk Türk gazetecilerindendi. Bölgenin ilk gazetelerinden *Hizmet*'in kurucularından olarak basın tarihinde yer alır.

Mithat Paşa'ların, Namık Kemal'lerin etkileri altında –İzmir Maarif Müdürü– Emrullah Efendi ile,[1] 19'uncu asrın 80'li yıllarında, Paris'e kaçtılar. Oradan İsviçre'ye geçerek –taş baskısı– *Hizmet* gazetesini yayınladılar. Sultan Abdülhamid döneminin sert yönetimine karşı hürriyeti savunan bu iki genç, ne var ki gurbetteki ağır yaşam koşullarına dayanamayarak, padişahın affı üzerine, yurda döndüler. Tevfik Nevzad, *Hizmet* gazetesini İzmir'de yayınlamaya başladı. Gazetenin kurucuları arasında Halit Ziya (Uşaklıgil) da bulunuyordu. Daha sonra Halit Ziya (Uşaklıgil), İstanbul'a Reji İdaresinin Müdürlüğü'ne atandı. Burada, derin kültürü ve Batı edebiyatına eğilimiyle, servet-i fünun, ya da edebiyat-ı cedide adını verdiğimiz, edebiyat akımının ünlü romancısı oldu.

Dr. Refik Nevzad'ın Paris'te alınan son fotoğrafı.

Uşaklıgil'in kalem ve fikir arkadaşı olan Tevfik Nevzad, pırıl pırıl düşünceleriyle gazeteciliği yanında, avukatlığa başladı. Masum insanların koruyucusu olarak, hak ve adalet alanında, Batılı avukatların bile gıpta ettikleri ünlü bir avukat oldu.

Ne var ki çok okuyan ve hürriyet duygularını dile getiren, kalemiyle işleyen bu ateşli genç, İzmir'in sosyal yaşamına hürriyet tohumları ekmekteyken, dönemin hafiye jurnallarıyla iki defa tevfik edildi. Mahkumiyetinin ilkini Bitlis'e sürülerek, ikincisini Adana hapishanesinde boğdurulup kuyuya atılmak suretiyle, dramatik bir biçimde dünyamızdan uzaklaştırıldı. 17 Nisan 1905'te, kalbleri paramparça eden bu olay günlerinde, Tevfik Nevzad, 40 yaşına girmekteydi.

Bir "Hürriyet şehidi" olan Tevfik Nevzad'a dair bu kısa bilgileri verdikten sonra, onun gibi, hatta ondan daha değişik, bir filozof gibi fikirler üreten. Fransızca eserleriyle, bir siyaset bilimcisi olarak tanınan kardeşi

1. 1908 Meşrutiyet ilânından sonraki dönemde Maarif Nazırı olmuştur.

Doktor Refik Nevzad ile kısa bir tanışma yapalım:

1872 yılında doğan Refik Nevzad ağabeyinden 7-8 yaş küçüktür. İstanbul'da askeri tıbbiye idadisinde okurken, kanına –ağabeyi gibi– hürriyet fikirleri aşılanmıştır. O da, daha önce Tevfik Nevzad'ın yaptığı gibi, 1894 yılında Paris'e kaçar. Bu kaçışta, ilginç bir görev üstlenmiştir.

Kendisinden dinlediğimize göre, İstanbul'da Askerî Tıbbiye öğrencisiyken, o yıllarda gizli bir örgüt olan İttihat ve Terakki ile kucaklaşır. Refik Nevzad'ın hür düşüncesi, atılganlığı ve yabancı dilde hayli kitap okumakta olduğu, bu gizli örgüt tarafından izlenmektedir. Bir gün, bu örgütün liderlerinden olan İbrahim Temo ile tanışır. İleride İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak su yüzüne çıkacak olan bu örgütün ateşli bir partizanı olur. Bu gizli örgüt, Refik Nevzad'ı –Paris'te aynı amaçla kurulmuş bulunan– Osmanlı İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerinden Ahmet Rıza Bey'in yanına gönderir. Daha doğrusu Refik Nevzad, Askeri Tıbbiyeyi terkederek, Paris'e kaçar. Yıl: 1894...

Orada, Ahmet Rıza'nın lideri olduğu Osmanlı İttihat ve Terakki Partisi'ne girer. Zaman zaman –aynı amaçla çalışan– Prens Sabahattin'in yanında yer alır. Daha sonraki yıllarda, her ikisiyle de bozuşur. Sosyalist yönü ağırlık kazanır. Bu arada, siyasi bilgilerle ilgili eğitim ve öğrenim yapmak ister. Ne var ki, Paris'teki yaşamı için, kendisine İzmir'den gizlice para gönderen ağabeyi Tevfik Nevzad, onu bu eğiliminden engellemeye çalışır. Bu konuda ağabeyinin gönderdiği gizli mektupların özeti şöyledir:

– Sakın ola ki, Tıp tahsilinden başka bir tahsil yapma! Tıp tahsilini yarım bırakma. Önce doktorluk diploması al. Bu mesleği elde ettikten sonra, sosyal ve politik konularla da uğraşabilirsin, ama önce doktor ol.

Refik Nevzad bu öğütleri dinleyerek, güç koşullar içerisinde, Tıbbiyeyi başarı ile bitirir. Paris'teki eğitimi sırasında, ünlü Osmanlı Sefiri Salih Münir Paşa da onunla ilgilenir. Evrakı arasında gördüğümüz notlara göre, bir müddet yardımcı da olur. Refik Nevzad, Sultan Abdülhamid yönetimine karşı fikirler taşıdığından, Salih Münir Paşa, ona yapılan maddî yardımı keser. Refik Nevzad Tıp diploması aldıktan sonra bir müddet, Fransa'nın başka illerinde yardımcı doktor olarak hastahanelerde çalışır, daha sonra Paris'te doktorluğa başlar. 50 yıl süren doktorluğu sırasında, hayli para kazanır. Fazla para kazanmasının nedenleri arasında bir siyaset bilimcisi olarak da hastalarıyla candan meşgul olması yanında, Birinci Dünya Harbi sırasında Paris'teki Fransız doktorlarının askere alınmaları sırasında doktorsuz kalan hastaların çoğu Refik Nevzad'ın müşterileri arasında yer alırlar.

Dr. Refik Nevzad ile Fransız eşi. (Refik Nevzat 1906 yılında evlendiği ilk eşiyle 40 yıl yaşamıştı.)

Refik Nevzad'ın temiz kalbine ve güçlü milliyetçiliğine burada kısaca değinmek gerekir. Refik Nevzad Paris'teki 50 yıllık doktorluğu sırasında Türk hastalarından beş para almaz. Hatta durumu elverişli olmayanların ilaçlarını bile kendisi sağlar.

Refik Nevzad o kadar iyi kalpli ve hemşehri severdir ki, kendisi gibi kökeni asker bir doktor olan, kendisi gibi Paris'e kaçarak Jöntürkler'e karışan ve Prens Sabahaddin grubuna girdiğinden ötürü İttihatçıların gadrine uğrayan ve bir aralık Paris'te sıkıntıya düşen Dr. Nihat Reşad Belger'e bile elini uzatmıştır. Yaz aylarında seyahatlere çıkan Refik Nevzad, bu aylarda muayenehanesini bu kader arkadaşına bırakmıştır.

Refik Nevzad kendine özgü düşünceleri, bilgileri, görüşleri, yayınları ile bir siyaset bilimcisi, fikirler üreten bir filozoftu. Öte yandan Türklüğüyle iftihar eden bir vatanperverdi. Uzun yaşamının 60 yıldan fazlası Fransa'da geçtiği ve bir Fransız'la evlendiği halde, bu ülkenin vatandaşı olmayı kabul etmedi. Bu konuda 1934 yılında, İstanbul'da

bir gazetenin verdiği yanlış haber üzerine köpürmüş, yayınladığı sert tepkisinde şu satırlar yeralmıştı:

"... Kanım Türk kanıyla yoğrulmuş, vücudum Türk kanıyla beslenmiş, dimağım Türk hukukunun savunmasıyla savaş etmiş bir adamım. Eroğlu er, Türkoğlu Türk'üm. Hâlis Türk'üm. Hayatımın sonuna, ölüme kadar Türk kalacağım. Sanatım kâfidir. Harp zamanında, I. Dünya Savaşı'nda Paris'te yabancıların çektikleri meşakkate rağmen yine Türk kaldım. Büyük bir mâziye, lekesiz bir hayata mâlik ve sahip olan ben, yine Türk'üm ve teb'a değiştirmedim ve değiştirmem de. Vakıa bir Fransız kadınla evlendim. Evleneli 28 sene oluyor. *Aşkta milliyet yoktur...*"

Refik Nevzad'ın, insanlarla doğayla sıcak ilişkileri yanında, özellikle fikir ayrılıklarında, ödünü olmayan bir kişiliği vardır. Gerek Paris'teki Jöntürkler gerekse İstanbul'dakiler o'nu hırçınlıkla nitelerler. Ama o'nun insancıl görüşlerine, pırıl pırıl kalbine toz kondurmazlar. Ancak 1908 Meşrutiyet inkilabından sonra, yönetimi ele alan İttihatçılar, Dr. Nevzad'ı dışlarlar. İnkılaptan sonra Paris'ten İzmir'e gelen Refik Nevzad, o yıla kadar emsali görülmemiş bir tezahüratla karşılanır. Bundan etkilenen Refik Nevzad, Osmanlı parlamentosunda İzmir'i temsil etmek ister. Ancak İttihat ve Terakki Partisi'yle yolları ayrılmıştır. Nevzad, 1908 inkılabının gerçekleşmesinde rol alan silahlı kişilerin karşısındadır. Millet üzerinde onların hakimiyet kurmasının aleyhindedir. Hatta yayınladığı programında, Padişah'a bile fazla bir görev verilmesini –kapalı bir şekilde– istemez. "Millî hakimiyet bir şahsın üzerinde olmamalıdır" görüşündedir.

İttihatçıların etkin muhalefetiyle Dr. Refik Nevzad'ın milletvekilliği engellenir. O da Paris'e dönerek muayenehanesine kapanır, bir taraftan

Sevr *planını protesto için, Dr. Refik Nevzad'ın yayınladığı* Türkiye Üzerinde Avrupalı Akbabalar *kitabının kapağı.*

Dr. Refik Nevzad'ın, Türkiye üzerindeki Avrupalı Emperyalist ve Kapitalistlerin emellerini dile getiren kitabı. (Bu kitap Paris'te toplatıldığı gibi, Mütareke yıllarında, İstanbula girişi de işgal kuvvetlerince yasaklanmıştır.)

Dr. Refik Nevzad'ın, seri halinde yayımladığı kitaplarından biri: Abdülhamit ve Gençtürk Bir Haremağası.

Refik Nevzad'ın Paris'te son yılları.

da siyasî yayınlarına devam eder. Ne var ki damarlarındaki kana aşılanmış olan siyasî alanda millete hizmet arzusu, Mütareke yıllarında tekrar alevlenir. Tarihimiz karanlık günlerini yaşamaktadır. 1919'da İstanbul'da yapılmakta olan seçimde İstanbul'dan teklif edilen adaylığı kabul eder. Kazanamayacağını bile bile aday olur. İdeolojik partisi, milletten destek görmez.

Dr. Refik Nevzad, mesleğinin ötesinde, Fransa'da bir düşünce adamı olarak tanınır. İşçilerin, emekçilerin, yüksek düzeyde bir savunucusu olmanın yanında Emperyalist ve kapitalist Avrupa'ya karşı Türk milletini savunan bir fikir adamıdır. Yazılarında, 1908 inkılabının Türk toplumunda bir duruluk yaratmadığı ve Batı karşısında, çalkantılı bir görünümde olduğu izlenimlerini belirtir. Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine karşıdır. Buna sebep olanları ağır bir dille eleştirmiştir. Hatta bu yüzden 1917 yılında, İstanbul'daki divan-ı harp, kendisini ölüm cezasına çarptırmıştır. Ama o Paris'te –var gücü ile– Türkiye'yi uçuruma sürükleyenlerin karşısında dimdik, ayaktadır. Öte yandan I. Dünya Savaşı sonunda, Türkiye'ye uygulanmak istenen Sevr planının da sert kalemiyle karşısındadır. Protesto niteliğindeki Fransızca kitabının adı Türkiye Üzerinde Akbabalar'dır. Bu kitap toplatılır. Türkiye'yi parçalamak isteyenlere karşı olan bu kitap, o yıllarda Paris'in göbeğinde yayınlanmıştır.

Refik Nevzad bu türden olan Fransızca eserlerini hep Paris'te ve Fransızca olarak yayınladı. Filozof gibi ürettiği düşüncelerini bâzan Beşeriyet adlı broşüründe, bâzan bir piyes şekline sokarak, bir fikir savaşçısı olarak sürdürdü. Etkilediği fikir adamlarından, hatta büyük Türk dostu Pierre Loti'den bile destek gördü. Kısacası emperyalistlere haddini bildirdi. Dr. Refik Nevzad, seksenine girerken, yurda kesin dönüş yaptı. 60 yıllık Paris'i terketti. İstanbul'a yerleşti. Hatta o yaşında, tanınmış bir ailenin kızıyla evlendi de...

Ne var ki, huylu huyundan ve inançlarından vazgeçmez. Kanına işlediği sosyalizm kültürünün etkisinden yararlanmak isteyen bazı gençlerin dürtüsü ile bir gün –elinde Türk bayrağıyla– onların başına geçip Beyoğlu'ndan, Taksim abidesine yürüdü! Alnından dane dane damlalar, göğsüne kadar sarkan uzun ve bembeyaz sakalına düşerken, bu izinsiz yürüyüş yüzünden takibata uğradı. Mâsûm bir yürüyüş olduğundan, suç sayılmadı. Beraatinden kısa bir müddet sonra İstanbul'da kapadı.

Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu

VEYSEL USTA

Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal ile yolları ayrılmış bulunan Trabzon delegeleri, Sivas Kongresi'ne de katılmamışlardı.[1] Bu ayrılık I. TBMM'de de kendini göstermiş, Meclis'te Atatürk ve ekibine karşı muhalefeti oluşturan 2. grubun en ateşli sözcülüğünü Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey üstlenmişti. Ali Şükrü Bey bu muhalefeti Meclis'in dışına da taşımış ve işi Ankara'da *Tan* adında muhalif bir gazete çıkarmaya kadar götürmüştü.[2] Bu sırada Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yetkilileri de zaman zaman gazeteleri *İstikbal* aracılığıyla milletvekilleri Ali Şükrü Bey'i destekler nitelikte sert yazılar yazıyordu.

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi üzerine Trabzon'daki hoşnutsuzluklar had safhaya ulaşmıştı. Olay üzerine *İstikbal* gazetesinde yazılan yazılarda bu durumun sorumlusu olarak Mustafa Kemal gösterilmekteydi. Kuşkusuz Mustafa Kemal bu durumdan çok rahatsız olmuştu. Duyduğu bu rahatsızlığın derecesini ise Kâzım Karabekir'e söylemiş olduğu "Trabzon'da kaynayan bir kazan var, sen bunu vaktiyle söndürmedin, şimdi de yine kaynamaya başladı" ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır.[3]

Giderek Meclis'te muhalefet sertleşmiş, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nı birlikte kazandığı arkadaşları arasındaki görüş ayrılıkları derinleşmeye başlamıştı. Başta Kâzım Karabekir olmak üzere farklı görüşler taşıyan paşalar; görüşlerini daha iyi ifade edebilmek için Halk Fırkası dışında yeni bir parti halinde ortaya çıkmaya karar vermiş bulunuyorlardı.[4] Nitekim, bu düşüncelerini hayata geçirebilmek için uhdelerinde bulunan ordu müfettişliği görevlerinden ayrılarak Meclis'teki milletvekilliği görevlerine dönmeye karar verdiler. Başta Kâzım Karabekir olmak üzere Ali Fuat Paşa ve diğer bazı arkadaşları askeri görevlerinden istifa ettiler. Ve nihayet; Mustafa Kemal'le "cumhuriyet ve devrimler" konusunda farklı düşünenler, çatısı altında görüşlerini daha iyi anlatabileceklerini düşündükleri yeni partiyi kurarak siyasi arenaya çıkmaya karar verdiler.

Bu gelişmeler, ülkenin her yerinde olduğu gibi Trabzon'da da başta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin eski yöneticileri tarafından ilgiyle ve oldukça da yakından izlenmekteydi. Nitekim, *İstikbal* gazetesi her günkü sayısında Ankara'nın nabzını tutuyor, Ankara'da cereyan eden olaylar Trabzon halkı tarafından da adım adım izleniyordu. Mustafa Kemal ile Erzurum Kongresi'nden sonra yolları ayrılmış bulunan bir kısım Trabzonlunun, uzun bir süre gizli kalmış duyguları yeni partinin kurulması girişimiyle yeniden galeyana geliyordu. Halk Fırkası'ndan istifa eden milletvekillerinin arasında Trabzon milletvekilleri Muhtar ve Rahmi Bey'ler de bulunuyordu.[5] Muhtar ve Rahmi Bey'lerin istifası Trabzon'da coşkuyla karşılanmış ve büyük yankılar uyandırmıştır. Trabzon'dan, Sürmene'den, Maçka'dan ve Akçaabat'tan birçok seçmen ve müntehib-i sâni, istifalarından dolayı Muhtar ve Rahmi Bey'lere telgraflar çekerek "vicdanlarının sesine uyarak Halk Fırkası'ndan ayrıldıkları" için kendilerini tebrik etmişler ve takdirlerini iletmişlerdir.[6] Sürmene müntehib-i sânilerinden Mehmet Efendi ve 13 arkadaşı tarafından çekilen telgrafta; "mecliste istiklâl-i vicdanınız dairesinde mebusluk vazifesini ifaya azminiz sizleri tevkil edenlerin takdirlerini celbetmeye layıktır. Cumhuriyetin ve milletin hukuk ve hakimiyeti-

ni takviyeye matuf hareketlerinizden dolayı arz-ı takdirât eyleriz efendim." ifadesiyle birlikte duygularını dile getirmektedir.[7] Bu coşku Akçaabatlıları da etkilemiş, bir çok müntehib-i sâni tarafından çekilen telgrafta "cumhuriyetin ve hâkimiyet-i milliyenin takviyesini istihdaf eden fazilet ve istiklal bürurına hareketiniz müntehiblerinizin takdirini mucib olmuştur, tebrikler"[8] diyerek kendilerini kutlamışlardır. Trabzon'u saran bu heyecan dalgası hemen her ilçeden Muhtar ve Rahmi Bey'lere telgrafların çekilmesine yol açmıştı. Araklı'dan bir kısım müntehib-i sâniler telgraflarında; "hür ve istiklalperver vicdanınızın sadasına tabi olarak gösterdiğiniz şecaat-ı medeniye müntehiblerinizin arzularının hakiki aksıdır. Trabzon'un daima yüksek kalan nâmına liyakatinizi isbat ettiniz, var olunuz"[9] diyerek duygularını dile getirmişlerdir. Maçka Belediye Başkanı ve üyeleriyle eşraf ve müntehib-i sânileri çektikleri telgrafta; "vicdanınızın hür sadasına tabi olarak Halk Fırkası'ndan istifa etmek suretiyle izhar ettiğiniz celâdet-i medeniyenizi hürmet ve minnetle karşıladığımızı arzeyleriz"[10] diyerek Muhtar ve Rahmi Bey'e desteklerini belirtmişlerdir. Vakfıkebir eşrafından ve müntehib-i sânilerinden Zamaniszâde Ali, Bahadırzâde Ali, Numanzâde Asım ve diğer 32 müntehib-i sâni tarafından çekilen telgrafta; "Halk Fırkası'ndan istifa suretiyle gösterdikleri celâdet-i medeniyeden dolayı tebrik ve takdirlerimizi arzeyleriz"[11] diyerek duygu ve heyecanlarını dile getirmişlerdir.

Trabzon milletvekilleri Muhtar ve Rahmi Bey'ler de, seçmenlerinin kendilerine gösterdikleri bu yakın ilgiyi cevapsız bırakmazlar ve kendilerine çekilmiş bulunan tebrik telgraflarını yanıtlarlar. Akçaabatlılara çektikleri telgrafta; "hakimiyet-i katiyesini müdrik hukuk-ı esasiye ve medeniyesine sahip bir milletin mudi mebusları bulunmak suretiyle zaten emin olduğunuz itimat ve müzaherâtınızı parlak surette izhar buyurduğunuza arz-ı hürmet teşekkürât eyleriz"[12] ifadelerine yer vermişlerdir. Maçkalılara gönderdikleri telgrafta; "hakimiyet vazifesini müdrik hukuk-ı esasiye ve medeniyesine sahip bir milletin mebusları olmak suretiyle zaten emin olduğumuz is'ad ve müzaheretleri parlak bir surette izhar buyurduğunuza arz-ı hürmet ve teşekkür eyleriz"[13] diyerek Akçaabatlılara verdikleri cevaba yakın bir teşekkür cevabı vermişlerdir. Muhtar ve Rahmi Bey'lerin Vakfıkebirlilere verdikleri cevapta ise; "telgraf göndermek suretiyle müntehibleriniz hakkında gösterdiğiniz itimat ve müzaharete emin olup teşekkürlerimizi sunarız"[14] diye karşılık vererek bağlılıklarını ifade etmişlerdir.

Halk Fırkası Trabzon Şubesi Heyeti; fırkalarından istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yeralan Muhtar Bey'e, Trabzon ve ilçelerinden çekilen tebrik telgrafları üzerine ilçe teşkilâtlarına bir yazı göndererek, telgraf çekenler arasında Halk Fırkası mensuplarının bulunup bulunmadığının araştırılmasını ve eğer varsa bunların fırka tüzüğünün ilgili maddeleri gereğince ihraç edilmelerini istemiştir.[15]

17 Kasım 1924 tarihinde Kâzım Karabekir başkanlığında kurulmuş bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucu üyeleri arasında Trabzon milletvekili Muhtar Bey de bulunuyordu.[16] Artık, Meclis içinde uzun süredir Mustafa Kemal'e muhalefet edenler partilerine kavuşmuşlar ve Cumhuriyet tarihimizin ilk "muhalefet partisi" olarak Meclis'teki yerlerini almışlardı. Şimdi sıra, partinin süratli bir şekilde ülke çapında teşkilatlanmasına gelmişti. Trabzonlular bu yeni partinin örgütlerinin kurulması konu-

استقبال

بویوك ملت مجلسنده طرابزون مدافعهٔ حقوق هیئتی مسئلهسی

Başyazarlığını Faik Ahmet Bey'in yaptığı İstikbal *gazetesinin başlığı*

sunda hiç zaman kaybetmediler. Hemen harekete geçerek, belki de Mustafa Kemal'le yollarının ayrıldığı Erzurum Kongresi'nden bu yana özlemini duydukları ve düşüncelerini daha rahat ifade edebilecekleri bir partiye kavuşma fırsatını yakalamıştılar. Yeni partinin teşkilatlanma çalışmalarıyla ilgili haberler *İstikbal* gazetesinin sütunlarından halka duyuruluyor ve halkın bu yeni partiye niçin bu kadar sevgiye coşku ile yaklaştığını açıklayan yazılar yazılıyordu. Bunlardan birinde; yeni fırkanın Anadolu'daki teşkilatının çoğunlukla, milli mücadelenin teşkilatını vücuda getiren ve zafere kadar idare eden müdafaa-i hukuk heyetleri tarafından oluşturulduğu belirtiliyordu. Halk Fırkası'nın kurulmasıyla, Anadolu'da bulunan müdafaa-i

hukuk heyetlerinin bu fırkadan ayrıldıklarını, bunların milli mücadelenin erkân ve anâsırından teşekkül eden faziletkâr ve mümtaz bir fırka kurdukları açıklanıyordu. Zaten siyasatta birbirlerini kontrol edecek fırkalara ihtiyaç duyulduğu, ancak bu sayede hakiki halk hâkimiyetinin sağlanabileceği ifade edilmekteydi. I. Büyük Millet Meclisi'nde en ileri hürriyet ve demokrasi taraftarı olan 2. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ileri gelenlerinin bu yeni fırkanın kurucuları arasında yeraldıkları belirtiliyordu.[17]

Haberler ve yorumlar; yeni fırkanın kuruluşunu ülkenin ve demokrasinin geleceği açısından olmazsa olmaz bir koşul olarak değerlendiriyordu. Duygu ve düşüncelerini bu şekilde kamuoyuna aktaranlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Trabzon şubesinin en kısa zamanda açılacağını ve eski müdafaa-i hukuk teşkilatının tamamının kurulacak yeni fırkaya katılacaklarını belirtiyordu.[18]

Faik Ahmet Bey (Barutçu)

Ve nihayet Trabzonlular için önemli gün gelmiş çatmıştı. TCF'nın Trabzon merkez idare heyeti oluşturulmuş ve parti beyannamesi 15 Ocak 1924 günü verilmişti. Şehrin yüksekokul mezunu aydın gençleri, aydınları ve ileri gelen tüccarların bir araya gelmesiyle oluşturulan idare heyeti, kongrenin toplanmasına kadar görevi yürütmeyi üstlenmişti. Yeni fırka; Uzun Sokak'ta bulunan eski İsviçre Konsolosluğu binasını merkez olarak seçmiş ve düzenlemişti. Fırkanın vilâyet katipliği ve tembilciliğini Faik Ahmet Bey üstlenmiş, merkez idare heyeti de Dr. Hayrettin Rıza Bey, Mehami Kadri Mesud Bey, Mehami Mustafa Haydar Bey, tüccardan ve eşraftan Hacıalihafızzâde Osman Efendi, meclis-i umumi azasından Muharrem Efendi, tüccar ve eşraftan İskenderzâde Osman Efendi, Belediye Meclisi üyelerinden Hacımollazâde Ali ve Emiralizâde Hami Efendilerden oluşuyordu.[19]

Yeni fırkanın geçici idare heyeti seçilmiş ve kamuoyuna duyurulmuş ancak, bina henüz düzenlenememiş ve açılamamıştı. Hazırlıklar süratle yürütülüyordu. Fırka ile ilgili haberler gün gün *İstikbal* gazetesinden halka duyuruluyordu. Edinilen bilgiye göre fırka binası Cuma günü hizmete açılacaktı.[20] Bu arada; genç cumhuriyetin bünyesinde meydana gelen bu yeni oluşumun değerlendirmeleri de yapılıyordu. Nitekim *İstikbal* gazetesinin başyazarı Faik Ahmet Bey de bu tartışmalara katılmış, "Yeni Fırkanın Temayüllük Sebebi" isimli başyazısında konu ile ilgili görüşlerini şu ifadelerle açıklamaya çalışıyordu.[21]

Trabzon'un milli mücadeledeki yeri ve önemini belirten yazar daha sonra, milli mücadelenin kazanılmasını müteakip Ankara'dan alınan bir kararla müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin, yöneticilerine sorulmaksızın Halk Fırkası'yla birleştirilmesinin yanlışlığını ifade etmektedir. Bununla birlikte; Halk Fırkası'nın seçimlerden önce halka sunduğu programa seçimlerden sonra kesinlikle uyulmamasının, halkta kendilerine karşı bir güvensizlik oluşturduğunu belirtmektedir. İktidar gücünü elinde bulunduran Halk Fırkası yetkililerinin keyfi uygulamalar yaptıklarını, halkın refah ve mutluluğunu sağlamak için seçim sırasında verdikleri sözleri unuttuklarını, zaman zaman baskıcı yöntemlere başvurduklarını, bütün bu nedenlerden dolayı da halkın Halk Fırkası'ndan soğuduğunu ifade etmektedir. Bu eksiklikler karşısında; halkın isteklerini karşılamak şiarıyla ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na ilginin arttığını, Halk Fırkası'nda umduğunu bulamayanların yeni fırkaya ilgi gösterdiklerini belirtmektedir. Bu ilginin ana kaynağını, yeni fırkanın programında yeralan, kişisel otorite ve ayrıcalığa son vermek, halkın egemenliğini esas almak, yerel yönetimlerin yetkisini artırmak, tekelleri kaldırarak serbest rekabeti sağlamak, hayat pahalılığını önlemek, vergi oranlarını indirmek ve mahkemelerin sağlıklı işleyebilmelerini sağlayabilmek için hakim teminatını gerçekleştirmek gibi söylemler oluşturmaktadır. Yeni fırka yetkililerine de seslenen Faik Ahmet onları, halkın bu söylemden dolayı yeni fırkaya gösterdiği ilgi ve yakınlığın ancak ve ancak sözlerine sadık kaldıkları sürece devam edeceğini, aksi halde Trabzonluların Halk Fırkası'ndan koptukları gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan da kopabilecekleri yolunda uyarmaktadır.

Bu arada, 15 Ocak'ta idare heyeti listesi resmi makamlara teslim edilmiş bulunan Trabzon merkez teşkilâtının resmi açılış çalışmaları da süratle ilerliyordu. Ve nihayet, Trabzonluların sabırsızlıkla bekledikleri önemli gün gelmişti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Trabzon merkez teşkilâtı 23 Ocak 1925 Cuma günü resmi olarak açılacaktı. Uzun Sokak'ta bulunan eski İsviçre ve Belçika Konsoloslukları'nın bulunduğu üç katlı bina açılış için düzenlenmiş ve konuklarını beklemekteydi. Trabzon'un ileri gelenleri ve kalabalık bir halk topluluğu binayı doldurmuş, şehirde emsali görülmemiş bir kar fırtınasına rağmen halkın büyük bir çoğunluğu

da sokaklarda yerlerini almışlardı.[22] Binanın içine koyulan 600 sandalyenin tamamen dolması ve bunun beş on katı insanın da dışarıda kar yağışı altında beklemeleri Fırka yetkililerini oldukça üzmüştü. Tabakhane ile Uzun Sokak tamamen tıkanmıştı ki, daha beklemenin gereksiz olduğu düşünülerek törene geçildi. İlk önce Trabzon'un eski milletvekillerinden Hafız Mehmet[23] sözalmıştı. Hafız Mehmet yaptığı konuşmada; "meşrutiyet dönemlerinde yönetimlerin halka dayanmadığını ve yeterince söz sahibi olamadıklarını, ülkede Hıristiyan azınlık unsurların varlığının ikinci bir parti kurulmasına engel teşkil ettiğini belirttikten sonra, bugün ülkede azınlık bulunmadığını, millet hâkimiyetinin yalnızca kurulacak kontrol partilerinin oluşturulmasıyla sağlanacağını vurgulayıp Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da bu gerçekten doğduğunu ve halkın gözükulağı olacağını" ifade ederek sözlerini tamamladı.[24] Ondan sonra konuşma sırası gelen Faik Ahmet Bey sözlerine; şehirde bu zamana kadar görülmemiş bir fırtına altında buraya gelerek kendilerini onurlandırdıkları için davetlilere teşekkür etmekle başladı. Sonra, ülkenin karşılaştığı sorunlar hakkında görüşlerini belirterek, esaret altında yaşamak istemeyen milletlerin kendi kendilerini yönetmeleri gerektiği zorunluluğunu anlatmış ve şimdi ülkemizin de bu aşamaya geldiğini işaret etmiştir. Partileri doğuran sebepleri, TCF'nın doğuş nedenini açıkladıktan sonra hür ve özgür bir ülkenin insanlarının değişik düşüncelere sahip olabileceklerini, şahıslar etrafında oluşan gruplara parti denilemeyeceğini, özgür düşüncenin ürünü olarak daha birçok parti kurulabileceğini ve TCF'nın bir ilke ve prensipler partisi olarak ortaya çıktığını belirterek sözlerini, "partilere şahısların değil prensiplerin" hakim olması gerektiğini söyleyerek

Trabzon Mebusu Mehmet Rahmi Efendi. (Sabahattin, Bedri Rahmi ve Mualla Anhegger-Eyüboğlu'nun babaları)

sürdürmüştür. İki partinin programlarını ele alarak madde madde karşılaştırmış, programdaki maddelerin, partileri şahısların egemenliğine bağlı kılmaktan kurtarması gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Partilerin yalnızca anayasa çerçevesi içinde çalışabileceklerini, anayasayı değiştirmeye ise sadece milletin yetkili olduğunu anlatmış, partilerin halktan kopuk davranamayacaklarını, iktidara geldiklerinde milletten uzaklaşanların karşılarında yine milleti bulacaklarını belirterek, partilerin kurtuluş savaşının başından sonuna kadar verdikleri sözlere sadık kalmalarının bir vicdan borcu olduğunu söylemiştir. Bugünkü koşullar altında Milli Mücadele'nin uzantısı olan partiyi güçlendirme ve desteklemenin ülkenin çıkarlarına uygun olduğunu belirtmiş, bununla birlikte, farklı partilere mensup olmanın ülkenin birliği konusunda tek vücut olmalarını engellemeyeceğini, partiler arasında karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün hakim olması gerektiği düşüncelerini aktardıktan sonra TCF'nın açılışını şereflendirenlere teşekkür ederek alkışlar arasında konuşmasını bitirmiştir.[25]

TCF'nın Trabzon merkez teşkilâtı açıldıktan sonra sıra ilçe ve nahiye teşkilâtlarının kurulmasına gelmişti. Merkez teşkilâtının oldukça görkemli bir şekilde açılmış olması ilçe, nahiye ve hatta köylerde de büyük yankılar uyandırmış, yeni parti teşkilâtlarının oluşturulması için buralardan yoğun istekler gelmeye başlamıştı.[26] Nitekim, merkez teşkilatının resmi açılışından yaklaşık 20 gün sonra 15 Şubat 1925 tarihinde fırkanın Of, Sürmene ve Araklı teşkilatları kurulmuş ve beyannameleri hükümet yetkililerine teslim edilmişti.[27] Burada

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Efendi

Maçka, Akçaabat ve Vakfıkebirliler de boş durmamışlar, fırka hazırlıklarını son aşamaya ulaştırarak açılmaya hazır hale getirmişlerdi.[28]

TCF'nın 15 Şubat 1925 Perşembe günü halkın yoğun ilgi ve coşkusuyla açılışı yapılan Of şubesi idare heyeti, başkan Cansızzâde Mustafa Efendi, Sarıalizâde Ali Efendi, Çakırzâde İsmail Efendi, Çakırzâde Halim Efendi, Velizâde Ali Efendi, Nuhzâde Esat Ağa ve Tellizâde Ali Efendiler'den oluşuyordu.[29] Of teşkilatının bu üyelerinden Çakırzâde İsmail Ağa, mensubu olduğu Halk Fırkası'ndan ve Of Belediyesi azalığından istifa ederek TCF'nın kurucuları arasına katılmıştı.[30]

Fırkanın Araklı teşkilatı da oluşturulmuş ve 18 Şubat 1925 Çarşamba günü resmi açılışı yapılmıştı. Araklı

teşkilatı idare heyeti; İsmailçebizâde Ömer Efendi başkanlığında, Ağapaşazâde Ali Efendi, Hasançebizâde Yakub Efendi, Mahmudçebizâde Cafer Efendi, İsmailçebizâde Rıza Efendi, Hacımustafazâde Ali Efendi ve Tolluzâde İsmail Efendi'nin üyelikleriyle oluşturulmuştu.[31]

TCF'nın ilçe teşkilâtlarının kurulması birbiri ardına sürüyordu. Trabzon halkının yeni fırkaya ilgi ve coşkusu bu süreci iyice hızlandırmıştı. Nitekim, bu arada fırkanın Sürmene teşkilâtı da yörenin aydın ve eğitimli gençlerinin katılımıyla 18 Şubat 1925 Pazar günü açılmıştı. Fırkanın idare heyeti Azizağazâde İsmail Efendi başkanlığında, Bazızâde Yakub Ağa, Hacıbeyzâde Cafer Efendi, Hacı Yakubzâde İlyas Efendi, Küçükalizâde Esat Ağa, Kancazâde Alay Bey ve Hacıkürdzâde Osman Efendi'nin üyelikleriyle oluşturulmuştu.[32]

TCF'nın Vakfıkebir teşkilâtının bir an evvel açılması için çalışan Vakfıkebirliler de hazırlıklarını tamamlamışlar ve idare heyeti üyelerinin isimlerini 19 Şubat 1925 Perşembe günü kaymakamlığa bildirmişlerdi.[33] Ertesi gün, yani 20 Şubat 1925 Cuma günü cuma namazından sonra büyük bir kalabalığın coşkulu gösterileri arasında fırkanın resmi açılışı yapılmıştı. Katılanlara yiyecek ve içecek ikram edilmiş ve görkemli açılış töreni dualarla sona erdirilmişti. Fırkanın başkanlığına Zamaniszâde Sabri Efendi seçilmiş üyeliklere ise, Vakfıkebir'in aydın gençlerinden birkaç kişi getirilmişti.[34] Tonya ve Şarlı (Beşikdüzü) nahiyelerinde de fırka oluşturma çalışmaları son aşamaya gelmiş bulunuyordu.[35]

TCF'nın Maçka teşkilâtının oluşturulması tamamlanmış ve idare heyeti üyeleri tespit edilerek 20 Şubat 1925 Cuma günü resmi makamlara teslim edilmişti. Fırkanın resmi açılış töreni için hazırlıklar aralıksız sürdürülüyordu. Maçka teşkilatı idare heyeti üyeleri Alemdarzâde Abdi Efendi'nin başkanlığında, Eyübzâde Besim Efendi, Eyübzâde Fehmi Efendi, Karahasanzâde Hafız Fehmi Efendi, Şahinzâde Hafız İbrahim Efendi, Alemdarzâde Remzi Efendi ve Alemdarzâde Hüsnü Efendi'nin üyelikleriyle oluşturulmuştu.[36] Böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, Trabzon merkez ve ilçelerinin hemen hemen tamamında teşkilatlanmasını tamamlamış bulunuyordu.

Bu sıralarda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin doğusunda Şeyh Sait isyanı çıkmıştı. İsyanı bastırmak için Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, bu kanuna dayanılarak İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştu. 3 Haziran 1925 tarihinde hükümet, "irticayı tahrik ettiği" gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına karar verdi. Böylece genç Cumhuriyet'in ilk çok parti denemesi sonuçlanmış oldu.

NOTLAR

1 Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi**, 125-127 s. Erzurum Kongresi'ne Trabzon delegeleri olarak katılan İzzet ve Servet Bey'ler burada heyet-i temsiliye üyeliğine seçilmişti. Sivas Kongresi sırasında Atatürk bunları birkaç kez Sivas'a davet etmiş, ancak onlar bu davete icabet etmemişler ve Sivas Kongresi'ne katılmamışlardır.

2 Mumcu, Uğur, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 82 s.

3 **a.g.e.**, 82 s.

4 **a.g.e.**, 143 s.

5 Muhtar Bey (Ahmet Muhtar Çilli): 1871 Lazistan doğumlu olup mühendis okulunu bitirmiştir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Trabzon'u temsil etmiştir. 2. dönem milletvekili olarak Trabzon'u temsilen TBMM'ye girmiş olup **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**'nın kurucuları arasında yeralmıştır. Bkz. **Trabzon'dan Atatürk'e**, 168 s. **Trabzon İl Yıllığı 1973**, 285 s. Kabasakal, Dr. M., **Türkiye'de Tek Parti Orgütlenmesi 1908-1960**, 114 s.

Rahmi Bey: Asıl adı Mehmet Rahmi olup Trabzonlu dava vekillerinden Eyüpzâde Mehmet Hamdi Efendi'nin oğlu olarak 1878'de Trabzon'da doğdu. Trabzon İdadisi'ni ve Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Tirebolu, Sürmene, Görele, Niksar, Havza kaymakamlıkları ile Kütahya ve Artvin mutasarrıflığı yaptı. TBMM'de 2. dönem Trabzon milletvekili olarak bulundu. Bedri Rahmi ve Sabahattin Eyüboğlu'nun babasıdır. Bkz. **Trabzon İl Yıllığı 1973**, 285 s. **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, II. cilt, 499 s.

6 **İstikbal**, yevmi gazete, Trabzon 30 Kasım 1924.

7 **İstikbal**, 2 Aralık 1924

8 **İstikbal**, 2 Aralık 1924

9 **İstikbal**, 7 Aralık 1924

10 **İstikbal**, 9 Aralık 1924

11 **İstikbal**, 14 Aralık 1924

12 **İstikbal**, 7 Aralık 1924

13 **İstikbal**, 9 Aralık 1924

14 **İstikbal**, 14 Aralık 1924

15 **İstikbal**, 17 Aralık 1924

16 **İstikbal**, 18 Kasım 1924

17 **İstikbal**, 14 Ocak 1925

18 **İstikbal**, 14 Ocak 1925

19 **İstikbal**, 16 Ocak 1925

20 **İstikbal**, 18 Ocak 1925

21 **İstikbal**, 19 Ocak 1925

22 **İstikbal**, 25 Ocak 1925

23 Hafız Mehmet (Ergin): 1874 tarihinde Trabzon'un Sürmene ilçesinde doğmuş olup Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. I. TBMM'ne Trabzon milletvekili olarak giren Hafız Mehmet Bey, Bakü'de bulunan Enver Paşa ile gizli görüşmeler yaparak onun Anadolu'ya girerek Milli Mücadele'nin başına geçmesi yönünde çaba göstermiştir. Atatürk'e karşı düzenlenmiş bulunan İzmir suikasti içinde yeraldığı için İstiklal Mahkemesi'nce idama mahkûm edilmiş ve bilahare idam edilmiştir. Bkz. **Trabzon İl Yıllığı 1973**, 285 s.; Aydemir, Ş. S, **Enver Paşa**, III. cilt, 569 s.; Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, 386-387 s.

24 **İstikbal**, 25 Ocak 1925

25 **İstikbal**, 25 Ocak 1925

26 **İstikbal**, 30 Ocak 1925

27 **İstikbal**, 16 Şubat 1925

28 **İstikbal**, 16 Şubat 1925

29 **İstikbal**, 17 Şubat 1925

30 **İstikbal**, 17 Şubat 1925

31 **İstikbal**, 19 Şubat 1925

32 **İstikbal**, 19 Şubat 1925

33 **İstikbal**, 21 Şubat 1925

34 **İstikbal**, 21 Şubat 1925

35 **İstikbal**, 21 Şubat 1925

36 **İstikbal**, 22 Şubat 1925

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

OSMANLI PARA KARTPOSTALLARI

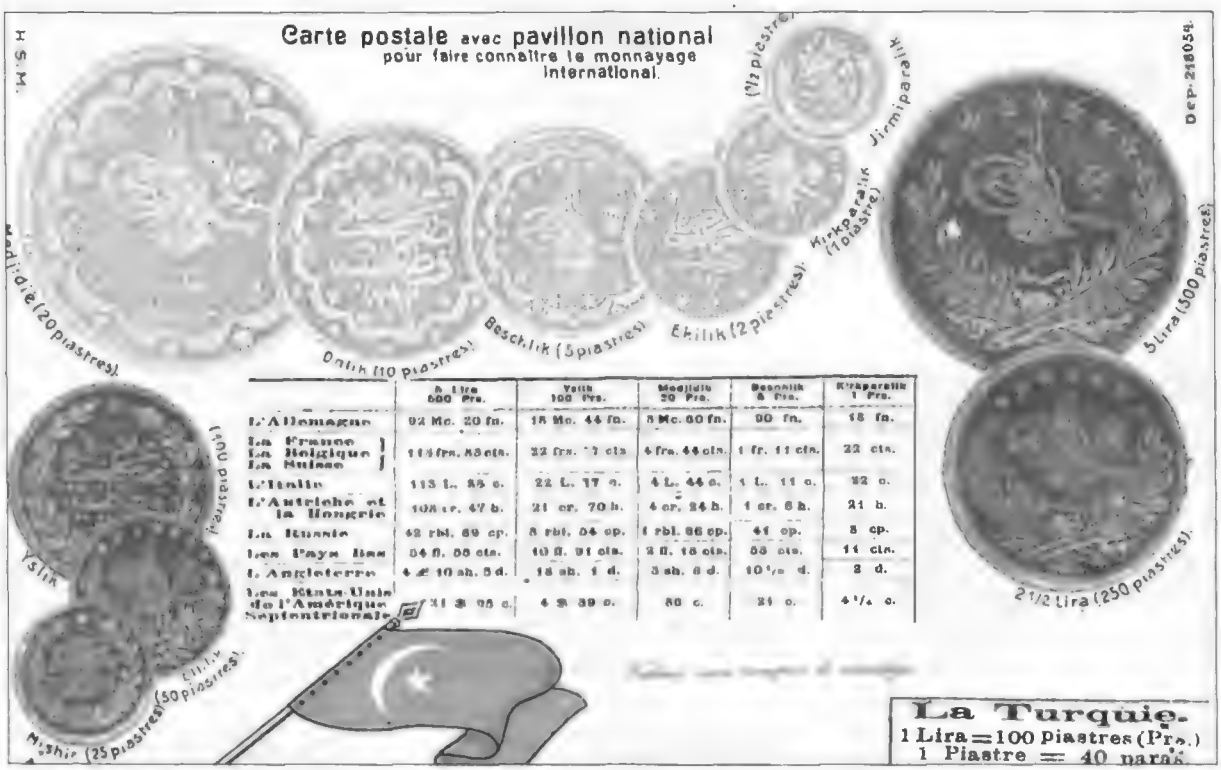

	5 Lira 500 Prs.	Yslik 100 Prs.	Medjidiè 20 Prs.	Beschlik 5 Prs.	Kirkparalik 1 Prs.
L'Allemagne	92 Mc. 20 fn.	18 Mc. 44 fn.	3 Mc. 60 fn.	90 fn.	18 fn.
La France / La Belgique / La Suisse	113 frs. 83 cts.	22 frs. 77 cts.	4 frs. 44 cts.	1 fr. 11 cts.	22 cts.
L'Italie	113 L. 85 c.	22 L. 17 c.	4 L. 44 c.	1 L. 11 c.	22 c.
L'Autriche et la Hongrie	108 cr. 47 h.	21 cr. 70 h.	4 cr. 24 h.	1 cr. 6 h.	21 h.
La Russie	42 rbl. 69 cp.	8 rbl. 54 cp.	1 rbl. 66 cp.	41 cp.	8 cp.
Les Pays Bas	54 fl. 55 cts.	10 fl. 91 cts.	2 fl. 18 cts.	55 cts.	11 cts.
L'Angleterre	4 £ 10 sh. 5 d.	18 sh. 1 d.	3 sh. 6 d.	10 1/2 d.	2 d.
Les Etats-Unis de l'Amérique Septentrionale	21 $ 95 c.	4 $ 39 c.	80 c.	21 c.	4 1/4 c.

Osmanlı Devletinde düzgün bir para sisteminin temeli Tanzimat'la birlikte atıldı. 1844'te "tashih-i ayar" reformuyla birim olarak kuruş kabul edilerek, dönemin padişahının adına izafeten mecidiye tedavül aracı oldu. Yirmi kuruşluk mecidiyeler kullanılmaya başlandı. Yüz kuruş da bir lira sayıldı. 1870' lerde dünyada gümüşün değer yitirmesiyle gümüş paranın üzerinde yazan değerle, gerçek değeri arasında beliren fark çeşitli sorunlara neden oldu. Altın esasının kabulü ve Osmanlı lirasının benimsenmesi de sorunu çözmedi. Piyasadaki madeni paraların tümü gümüş mecidiye olduğundan, gümüşteki düşüş sonucunda üzerinde 20 kuruş yazılı mecidiye 19 kuruş üzerinden işlem görmeye başladı. Bu durum köşebaşı sarraflarının doğmasına neden oldu.Halk elindeki altın lirayı bozdurarak, vergisini vs. gümüş parayla ödemeye devam etti. Bu durum mecidiyeye olan talebi arttırdı. 1916'da çıkarılan Tevhid-i Meskûkat Kanunu da soruna çözüm getiremedi. Karmaşa devam etti. I. Dünya Savaşı ile birlikte piyasaya sürülen kâğıt paralar, madeni paraların tedavülden çekilmesine neden oldu. Osmanlı maliyesinin bir hayli karmaşık ve ilginç para serüveninin bir başka yanını da Emre Dölen arkadaşımızın koleksiyonundan sunduğumuz kartpostallarda görmemiz mümkün. 1910'dan sonra basıldığını tahmin ettiğimiz bu kartlarda yeralan karşılaştırmalı tablolarda (döviz kurları?) şu günlerde hergün gazetelerin ekonomi sayfalarında ya da döviz büfelerinde izlediğimiz döviz piyasasının 80 yıl önceki encâmını da görebilirsiniz. Nereden, nereye?...

La Turquie
1 lira = 100 piastres
1 piastre (pt.) = 400 paras.
Postkarte mit Nationalflagge
Münzwesen
Metalliks
Türkei.
Carte postale avec pavillon national
pour faire connaître le monnayage
international.
Métalliques.
La Turquie
(Métalliques)

Kabristan Kartpostalları

M. Zeki Kuşoğlu

Ölüm, târifi en çok yapılmış şeylerin başında gelir. Ancak, bu bilinmeyenin tarifi, benzetme ve akıl yürütme ile yapılan târiflerden ileri gitmemiştir. Çünkü ölü ile konuşmak hiçbir canlıya kısmet olmamıştır ve gerçek mânâda orada, bugüne kadar da neler cereyan etmektedir bilinememiştir. İnsanların, orada nelerle karşılaşacağı hakkındaki bilgilerimizi ise, bu dünyada öğrenip kavradığımız nesnelere, benzetme yoluyla misaller vererek, cennet ve cehennem hakkında tarifler yapan Kur'an'da buluyoruz.

"Eski mezarlıklarda ölüm yaşayanları ürpertmez, yaşayan kenti güzelleştirirdi.

Hac sırasında bir Türk, Bedevi Arab'a İstanbul'u anlatıyormuş. "İstanbul'un şöyle suları, böyle havası var, ağaçları, kuşları, çiçekleri bir başkadır, meyvalarına doyum olmaz" dedikçe, Arap her defâsında: "Olmaz, olmaz, bunlar cennette olabilir, siz cenneti târif ediyorsunuz" diyormuş.

Bugün ancak şiir, resim, gravür, seyâhatnâme ve kartpostallarda kalmış olan eski İstanbul'un en güzel yerleri ise mezarlıklara ayrılmıştı. Çünkü Türkler ölüleriyle berâber yaşarlar ve onları ölümden sonra da yalnız bırakmazlardı. Mezarlıklarına tıpkı doğum töreninde olduğu gibi, ağaç dikerlerdi. Ancak mezarlıklara her türden ağaç yerine, çoğunlukla, tevhidi, dürüstlüğü, sonsuzluğu ifâde ettiği ve aynı zamanda güzel koku neşrettiğinden servi ağacı dikilmiştir. Her mezara bir minâre misâli.

Ne yazık ki günümüzde eski güzelliğini muhâfaza edebilmiş tek bir mezarlık mevcut değildir. Çok değil, bundan otuz kırk sene önce mevcut olanlara bile bugün sâhip değiliz.

Geleneğimizde bir de câmi hazîrelerine, yâni câmi bahçelerine defin vardı. Bu camiler, özellikle selatin (sultanlar) câmileri şehrin en yüksek tepelerine ve manzarası en güzel yerlerine yapılmışlardı. Her caminin de (bugün ancak kısmen mevcut) birer hazîresi vardı. Buralara başta eseri yaptıran olmak üzere, onun yakınları ve özellikle çevrenin ilim, fen, sanat ve kültür alanının isim sahibi kişileri defnedilirdi.

İstanbul'un önemli kabristanları ise şunlardı:

Gümüşsuyu mezarlığı. Bugün mevcut olmayan mezarlık, Taksim gezisinin alt taraflarından başlayıp, şimdiki Alman Konsolosluğu'nu da içine alan ve Setüstü'nden Dolmabahçe'ye kadar uzanan alanı kaplayan, İstanbul ve Üsküdar'a bakan manzarasıyla hoş bir mezarlıktı.

Yine Avrupa yakasında Çırağan Sarayı'nın arkayukarı yamaçlarında Yahya Efendi Dergâhı ve Kabristanı vardır. Gözden ırak ve yerleşim alanı dışında kalan bu küçük, manzarası güzel mezarlık kısmen eski hâlini korumaktadır. Daha ilerilerde Rumeli

Hisarı ve Âşiyan mezarlıkları vardır. Bu mezarlıkların da denize inen kısımları yol yapımı sebebiyle kaldırılmış, mevcut mezarlıklar ise büyük tahrîbâta uğramıştır.

Bir parantez açarak "1950-1990 yılları Türkiye'sinde hangi kültürden hangi millet yaşadı?" diye ileride sorulsa, her halde cevabı, önce "bilmem", sonra ise, "olsa olsa hiçbir kültüre mensup olmayan, belli bir yaşama biçimleri bulunmayan, nereden gelip nereye gittikleri tesbit edilememiş ve yaşadıkları müddetçe dikkate değer eser bırakmamış bir topluluktu" denilecektir.

Neyse; konumuza devam edip, yolumuzu, her bucağı yol yapacağız diye, şahrem şahrem yarılmış, eskinin Avrupa yakası Mezarlıklar şehri Edirne Kapı ve Eyüp Sultan'a çevirelim. Kıyım bir tarafa sûret-i Hak'tan gözüken belediyeler, halkın tepkisinden sakındıkları zaman bile buraların otlarını temizletmek için içine soktukları, yolda dahî yürümesini bilmeyen, tek işi verileni yapmak olan zavallı amele, art niyetli âmirinin gösterdiği şekilde âdetâ gök ekin biçer gibi otlarla berâber kırdıkları yeni taşları çöpmüş gibi nereye gideceği belli olmayan bir vâsıtaya doldurur.

Yazımda küçük mezarlıkları ele almıyorum. Ancak onların ortadan kalkmaları netîcesinde, nice devlet, ilim, din ve sanat erbâbının mezarları yok olmuştur ki onu Türk meşhurları ansiklopedilerine bakınca anlarsınız.

İstanbul'un Asya yakasına geçince bizi binüçyüz yıllık geçmişi olan en eski ve en büyük mezarlıklardan biri olan Karaca Ahmet Sultan mezarlığı karşılar. Oranın içler acısı hâlini ben târif etmeyeceğim sizler gidin görün.

Kıyım devam ediyor. Çare henüz yok. Ümit bu ya, gelecekte olur, inancıyla, biz dünkü güzelliklerimize dönelim: İstanbul'un nüfûsu birkaç yüzbin iken büyük şâir Yahyâ Kemâl Bey'e "İstanbul'un nüfûsu ne kadar" diye sormuşlar. O da "sekiz milyon" demiş. Soran kişi "nasıl olur, yanlış olmasın" deyince, şâir, "biz ölülerimizle berâber yaşarız" demiş.

Ünlü hattatlarımızdan Reisül-Hattatin Kâmil Akdik Hoca da Eyüp Sultan Camisi hazîresindeki, büyük hattat Mustafa Rakım'ın yazısını yazdığı bir mezar taşının başına geldiğinde: "İnsanın şurada yatanı kaldırıp kendi yatası geliyor" demiş. Nasıl demesin. Altın boynuz Haliç kenarında, bu aziz şehrin mânevî mîmarlarından Eyüp Sultan Hazretleri'nin komşusu, serviler altında kuş seslerine dem tutan, günde değişik makamlarda beş vakit Ezan-ı Muhammedî'nin söylendiği bir mekân ve ünlü hattatın yazdığı mezar taşı.

Yakından ve bugün hayatta olan bizler, ecdâdın büyük bir zevk ile yaptıklarını, son yıllarda, hiçbir millete has olmayan çarpık bir mantık ve zevksizlikle, tüm değerlerimizi olduğu gibi mezarlıklarımızı da yok ettik.

Acı, acı olduğu kadar gerçek olan şey bizim yok ettiğimiz değerlerin meğer çok değerli olduğudur.

Okuduğum seyâhatnâmeler, gördüğüm gravür ve fotoğraflar, yabancıların, dünkü bize hayran olduklarını göstermektedir. Dünkü bizin, bugünkü bizin-tekrar zevkli, saygılı saygılı ve sevgili-yerini alması dileklerimle, sizleri kartpostallardaki mezarlıklarla başbaşa bırakıyorum.

Mezarlıklar bir şehrin tapu senetleri, kayıt defterleri, ayakta duran arşivleri sayılır. Toplumun yüzlerce yıl süregelen yaşamını, ulaştığı uygarlık düzeyini gösteren, buna ilişkin sayısız kanıtı taşıyan mezarlıklar, bir anlamda ölümün adeta yaşamla birleştiği yerlerdir.

Osmanlıda günlük yaşam içinde mezarlıkların ayrı bir yeri vardı. Buralarda ölüler, dirilerle yaşamaya devam eder gibidir. Mezarlığın yanıbaşındaki mahallede oyun oynayan çocukların çığlıkları, elinde zembili ile kabristanın duvarının köşesinden görünen ihtiyar, bir mezarın üstüne oturarak,çıkınlarını açıp, karınlarını doyuran ve ardından 'fatiha'okuyarak, yemek kırıntılarını usulca kağıda sarıp, çubuklarını yakan iki yolcu, mezartaşlarının yanında sessizce konuşan iki kadın, servilerin gölgesinde kendini rüzgâra vermiş bir hane-i berduş...

Eski mezarların sıcaklık veren, etrafındaki ot ve ağaçlarla bütünleşmiş, hepsi birer sanat eseri olan mezartaşları yerlerini soğuk, köşeli mermerden yapılmış, taşlarda, yazılarda hiçbir güzellik taşımayan yeni mezartaşlarına bıraktı.

"Yazıda kullanılan kartpostallar, M. Zeki Kuşoğlu'nun koleksiyonundan sağlanmıştır."

Şu Bizim 29. İlkokul

ESER TUTEL

Günümüzde, ilkokulların müfredat programlarında hâlâ var mıdır, bilemiyorum, 1940'lı yıllarda bizim çocukluğumuzda Hayat Bilgisi dersinde Okulumuzun yer aldığı mahalle, Okulumuzun tarihçesi, Çevremizi tanıyalım gibi çok yararlı konular da işlenirdi.

Geçenlerde elime geçen ilkokul dosyamın içinde, yaptığım resimlerin, hazırladığım ödevlerin, hatta aldığım karnelerin yanında, okulumuzun tarihçesine de rastladım. Öğretmenimiz öyle bir tarihçe yazdırmış ki, bu bilgiyi bugün hemen hiçbir kitapta bulabileceğimi sanmıyorum.

Adı geçen okul, Beyoğlu 29. İlkokul idi. Aynı çatı altında yeralan 45. İlkokul'la birlikte döneminin ve çevrenin en iyi ilkokulu olarak haklı bir ün yapmıştı. Müdürü ve öğretmenleri mesleklerinin en seçkin kişileri olarak tanınmışlardı.

Okulumuz nerede miydi? İstiklâl Caddesi'ne paralel sokaklardan birinin içinde... Beyoğluspor kulübünün sırasında...

İstiklâl Caddesi'nde, Ağa Camii'nin karşısındaki bir adı da Bursa Sokağı olan Ahududu Sokağından girin. Fırını, lokantası, işkembecisi, barları, kulüpleri, önceleri Beyoğlu Emniyet Amirliği, bugün ise Ekipler Amirliği ile Beyoğlu'nun tipik yan sokaklarından biridir bu sokak. Soldaki Galatasaray Kulübünün yeraldığı Hasnun Galip Sokağı'nı geçin. Bir sonraki dar sokak, Anadolu Sokağıdır. Yüksek apartmanlar yüzünden günün hemen her saatinde loş olan, kışları kaldırım taşları sürekli ıslak, yazları toz içinde, geleni geçeni seyrek olan bu sokak sizi Telgraf Sokağı'na çıkarır. Ya da kısa adıyla Tel Sokağı'na...

İşte, sözünü edeceğimiz ilkokul bu sokaktadır. Sağınızda yükselen bu altı katlı kocaman bina, yıllarca ilkokul olarak hizmet vermiş tarihi bir binadır.

O zamanlar bitişiğinde cephesi dar, ince uzun bir apartman yükselirdi. Bahçesinde küçük bir havuz vardı. Yer, yumurta biçiminde küçük taşlar döşenerek süslenmişti. Çiçek tarhları, bodur ağaçları, içinde kırmızı balıklar yüzen havuzu ile bu apartman, bu kasvetli sokakta sanki bir başka dünyalardan gelmiş gibi eğreti dururdu. Az ilerisinde de 1935 modeli Java'ların, daha eski Harley Davidson'ların, ya da sepetli BMW'lerin tamir edildiği bir motosiklet tamircisi gözümün önüne geliyor. Yanıbaşındaki ev de pek işlek bir randevu eviymiş.

1871, 72, 73 ve 74 yıllarında Galata Tüneli'nin kazı çalışmaları sırasında çıkan toprak ve molozun büyük bir kısmı at arabalarıyla taşınarak, Tepebaşı'na, şimdiki Tüyap'ın, Perapalas'ın önüne, Kasımpaşa'ya bakan yamaca, küçük bir bölümü de bugünkü Telgraf Sokağı'nın sağ yanına boşaltılmış. Böylece, ilkokulun binası, doldurularak elde edilen bu arazi üzerinde inşa edilmiş.

Binayı, Marunî kökenli devlet adamlarından Necip ve Selim Melhame Paşa kardeşler kendilerine konak olarak yaptırmışlar. Beyrutlu Melhame Beşare Efendi'nin oğullarından olan Necip Melhame, Beyrut'ta hukuk öğrenimi görmüş, sonraları da Tunus'ta Maliye nazırlığında bulunmuş. Bu arada bir de gazete çıkarmış. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerek 1908 Meşrutiyet'inden sonra Ticaret ve Nafıa Nezareti müsteşarı olmuş. Döneminin nüfuzlu ve zengin kişilerinin başında geliyor. Bulgaristan henüz Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik

iken, Sofya eski İmparatorluk Yüksek Komiserliği de yapmış. Kısacası, II. Abdülhamid'in yakın adamlarındanmış.

Selim Melhame ise, Halepli Hava Bey'in mağazasında çıraklıkla işe başlamış, sonra da Galatasaray Sultanisi'nde mubassırlık yapmış. 1876'da Rusya'ya karşı savaş ilân edilince kendiliğinden tüfeğini kaparak Hıristiyan gönüllülerden bir alay toplamış, cepheye giden ilk Lübnanlı o olmuş. Bu davranışıyla o da II. Abdülhamid'in gözüne girmiş, onun güvenini kazanmış. Bunun sonucu olarak da kısa zamanda yükselerek önemli mevkilere gelmiş. Sonraki dönemde de pek önemli görevlerde bulunan Selim Melhame Paşa, sonra da Ziraat, Maadin ve Orman Nazarlığı'na getirilmiş.

21 Temmuz 1905 günü, Yıldız Camii'ndeki cuma selamlığında Sultan'a suikast hazırlayan Belçikalı anarşist Joris yakalandığı zaman, soruşturulmasını Sultan Hamid'in direktifi üzerine Necip Melhame yürütmüş. Hem de nasıl bir yürütüş! Sanki Nafıa Nezareti Nazır yardımcısı değil de, Zabıta Başmüdürü'ymüş gibi! Said Naum Duhanî, Necip Paşa'nın evinin bir bölümünü, roman yazarı Octave Mirbeau'nun hayal gücünü bile imrendirecek nitelikte bir işkencehaneye döndürdüğünü yazıyor, "Beyoğlu'nun Adı Pera İken" adlı kitabında...

Katolik kilisesinin doğu ayin usulüne bağlı en geniş cemaatlerinden biri olan Marûni ileri gelenlerinin başında hep bu Melhame Kardeşler bulunmuş: Philippe Habib, Şûra-yı devlet azalığı; Şükrü ve İskender Beyler de Tütün Rejisi'nde müdürlük yapmışlar. Kardeş çocuğu Antun Efendi, Lübnan milisinde yarbay iken, sonra da Suriye Demiryollarında İmparatorluk Komiserliğine getirilmiş.

Görüldüğü gibi Melhame'ler, varlıklı, nüfuzlu ve işbilen kimseler. Hepsi de başarılarını büyük ölçüde Selim ve Necip Paşa'ların nüfuzlarına borçlular.

Ama Necip de, Selim de, Sultan Hamid'in döneminde adları pek çok curnal ve rüşvet olayına karıştığından, Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'da barınamayıp Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmışlar. Zaten bir süre sonra da orada ölmüşler.

Bu iki Marûnî kardeşin konağı sonraki yıllarda apartman haline getirilerek daireler halinde kiraya verilmiş. Sonra jilet fabrikası, daha sonra marangoz atölyesi, onu takiben de cam fabrikası olarak kullanılmış. Daha sonraki yıllarda bu binayı önce Mason Kulübü olarak görüyoruz, sonra da anlı şanlı Danimarka Krallığı'nın görkemli sefaret binası!

1932 yılına gelindiğinde, Maarif Vekâleti bu binanın bir bölümünü 75.000 liraya satın almış. O sıralarda Boğaziçi'nde bulunan 29. İlkokul kapatıldığı için açıkta olan bu numarayı burada açılan yeni okula vermişler. Geriye kalan bölüm de 25.000 liraya satın alınarak okula katıldıysa da, bir yıl sonra bu bölümde 45. İlkokul adıyla yeni bir ilkokul açılmış.

29. İlkokul, İstiklâl Caddesi'nin doğusunda kalan mahallelerin çocuklarını, 45. İlkokul da batısında kalan mahallelerin çocuklarını alıyordu. Müdürün odası ve birinci sınıflar en alt kattaydı. En üst katta da beşinci sınıflar vardı.

Zemini toprak olan avludan okula iki yana doğru yükselen sağlı sollu merdivenlerden girilirdi. Zemin katta binanın cephesi boyunca uzanan taş bir balkon vardı ki, bunun tam ortasında kocaman bir kampana asılıydı: Görevli hademe, vakti gelince derse giriş ve dersten çıkış saatlerini bu koca kampanayı çalarak haber verirdi.

Bizim 1 C sınıfı binanın en sapa köşesinde olduğu için kampananın çaldığı pek duyulmazdı. Zahide Öğretmen nereden bulmuşsa getirdiği küçük bir çıngırağı, çevrilerek döndürülen iki ayaklı kara tahtanın üst kenarına tutturmuş, ucuna eklediği ipin bir ucunu çıngırağın tepe halkasına bağlarken, öte ucunu da en yakın sınıfın öğretmenine emanet etmişti: Kampana çaldığında dersin bittiğini ipi çekerek bize haber versin diye... Birkaç kez yanlışlıkla çıngırak çalmıştı da, dersin ne kadar kısa sürdüğüne şaşıp sevinerek birden ayağa fırlayıvermiştik.

Zemini toprak olan avlu, altı yaş çocukluğumun gözünde sanki Taksim Stadyomu'ndan da büyük gözükürdü. Koşmaca, elim sende oynar, kampana çalınca da teneffüsün ne kadar kısa sürdüğüne şaşardım. Nisan ayı gelince Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na yapacağımız 23 Nisan töreni yürüyüşünün talimlerini de yine bu avluda yapardık.

Pazartesi sabahları tabur halinde sıralanır, bayrak direği altında İstiklâl ve Onuncu Yıl Marşlarını söylerken, okulun en çalışkan çocuğunun ipini çektiği bayrağın kısa aralıklarla yavaş yavaş direk boyunca yükselmelerini izlerdik. İsterdik ki, bayrak en tepeye, marşın tam sona erdiği an varsın. Ama çoğu zaman öyle olmaz, o çalışkan çocuk bayrağı marştan daha çabuk çeker, ipi direğe düğümler, sonra da marşın sona ermesini beklerdi. Çocuğun bayrağı nasıl olup da marşla birlikte çekemeyişine akıl erdiremezdik. Sabahları da hep bir ağızdan yine bu bahçede "Türküm! Doğruyum! Çalışkanım!" diye başlayan Türk Çocuğunun Andı'nı, sanırım mânâsını da pek anlamadan bağıra bağıra tekrarlardık.

Sabahları ve akşamüstleri demir bahçe kapısının önünde daima simit, mısır patlağı, macun, leblebi, çekirdek satan, üstleri başları dökük birileri bulunurdu. Kapıcı kulübesinin yanındaki dehliz gibi önü demirli bodrumun karanlığına biraz da ür-

1993 yılında esaslı bir şekilde onarılan bu tarihi binada bugün Beyoğlu Ticaret Meslek Lisesi yer alıyor. Sonradan adı Taksım İlkokulu olarak değiştirilen ilkokul ise yanıbaşında, yeni yapılan küçük binada eğitim vermekte.

keklikle bakardık. Kimbilir hangi fırlama, yaramazlık ve tembellik edenlerin buraya kapatıldığını fısıldamıştı kulaklarımıza?

Ama asıl ilginç olanı, kapıcının bu karanlık mahzende bir ayı yavrusu beslemesiydi. Evet, âlelâde, boz renkli, top gibi sevimli bir ayı yavrusu. Ona parmaklıkların arasında yiyebileceği öte beri atmak yüzünden kampana sesine rağmen kimbilir kaç kez derse geç kalmıştık! Ertesi sene ayı yavrusu yok olmuştu: Yavruyu ne yaptığını sorduysak da inandırıcı bir yanıt alamamıştık kapıcıdan.

Göz göz kızlar helasının yanıbaşında oğlanların helâsı vardı. Bazı çocuklar kızlar helâsına yaklaşarak içeriye gireceklerini söyleyip kızları korkutur, ya da muzibin biri avucuna doldurduğu suyu tuvaletin açık olan üstünden püskürterek içerdeki kızı tepeden tırnağa ıslatıverirdi. Kızların çığlığına ve öğretmene haber verecekleri tehditlerine rağmen birilerinin çıkagelip de kulaklarımıza yapıştığını hatırlamıyorum.

Helâların yanıbaşında da uzun bir yalak ve yanyana birkaç musluk vardı. Koşup terlenince yüzler burada yıkanır, terli terli buz gibi su avuç içinden yudum yudum bu musluklardan içilirdi. Bir de okulun yeni açıldığı haftalarda, sapsarı kocaman ayvalar bu musluklara vurularak parçalanırdı. Hani, "Ayva bıçakla kesilirse suyu kaçar, vura vura parçalanmalıdır!" derler ya, işte o hesap! Çocuğun biri ayva yemeye kalkışmayagörsün, hemen yanıbaşında birkaç çocuk ona sırnaşıverirdi:

– "Bir dişlek versene! Hadi versene... Bir diş... Sadece bir diş!" diye...

Müdür Fahri Bey, otoriter Fatma Hocanım, Gazeteci Kadircan Kaflı'nın eşi Saliha Hocanım ve 1-C'nin öğretmeni dünya tatlısı Zahide Hocanım ve ötekiler... Bu elleri öpülecek kişiler eğer dünyadan ayrıldılarsa Allah rahmet eylesin; hayattalarsa sağlıklı uzun ömürler versin.

Erol? Gözlüklü Teoman? Yelken kulaklı Talat? Yazları Saray Sineması'nda makinistin yanında çalışan Berç? Kel Mehmet Ali? Açıkgöz Yani neredeler? Aralarından kimbilir kaçı hayatta?

Sahi, kızlar? Sarışın Emel, tombul Dilber, kıvırcık saçlı Jale ve ötekiler. kimbilir kimlerle evlendiler?

"Arap Kaymakam"lıktan "Türk Başbakan"lığa

MEHMET BİLGİN

Derne eşrafından Suudzâde Hacı Mebruk Efendi ile Hacı Zeynep Hanım'ın oğlu olan Sadullah Bey,[1] Hicri 1302 yılında[2] Derne'de[3] doğdu. Kuloğlu[4] adıyla bilinen ailesinin büyük dedesi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde (1805-1849) Konya-Karaman'dan[5] Derne'ye gelmiş ve evlenerek burada yerleşmiş bir Yeniçeri'dir.

Derne'de yağ ticareti ile uğraşan babası Hacı Mebruk Efendi, Belediye Meclisi Üyeliği ve Belediye Başkanlığı yapmıştır. Trablusgarp'ta İtalyan işgaline karşı direnişi örgütlemek için gelen Enver Bey ve diğer Osmanlı Subayları Derne'de Hacı Mebruk Efendi ile irtibat halindeydi. Mebruk Efendi İtalya Kralının resmi altında oturup görev yapmayı kendine yedirememiş, Hicaz'a gidip ömrünü Mekke'de tamamlamıştır.

Sadullah Bey'in annesi Hacı Zeynep Hanım'ın ailesi Girit göçmenlerindendi. Yerli halka göre daha eğitimli ve yeniliklere açık olan Girit göçmenleri Rumlar'ın Girit'te Türkler'e karşı giriştikleri katliamlardan kaçarak Bingazi'ye gelmişlerdi. Zeynep Hanım 4 karısı ve 29 çocuğu olan Hacı Mebruk Efendi'nin 4. hanımı idi. Zeki ve kültürlü bir hanım olarak evlendikten sonra ailenin iç idaresini ele almıştı. Zeynep Hanım'dan olan Sadullah Bey, ailenin en küçüğü olmasının yanısıra zekâsı ve acarlığı sayesinde babasının nezdinde ayrı bir yere sahipti. Bu nedenle ailenin ilgi odağıydı.

Derne'nin tereyağı meşhurdur. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Sarayın ve İstanbul'un yağ ihtiyacı Derne'den temin ediliyordu. Yağ ticareti için birkaç defa İstanbul'u ziyaret etmiş olan Hacı Mebruk Efendi bu ziyaretlerinin birinde oğlu küçük Sadullah'ı da İstanbul'a getirir.

II. Abdülhamid döneminde ülkenin birçok yerinden ileri gelen ailelerin çocukları Aşiret Mektebi denilen okulda Türk Kültürü ve Modern İlimler esas alınarak yetiştirilir, devlet hizmetinde görevlendirilirdi. Sadullah Bey'de okul çağına gelince babası tarafından İstanbul'a getirilmiş ve Aşiret Mektebine kaydolmuştu.

23 Mayıs 1895 Perşembe günü İstanbul'da yayımlanan *Sabah* Gazetesi'nde Aşiret Mektebi'ne Kâğıthane Mesire-i Dilârası'nda Padişahın emri ile düzenlenen yıl sonu ziyafetinde nutuk okuyanlar arasında mektebe 100 numara ile kayıtlı birinci sınıf talebesi 10 yaşındaki Bingazi'li Sadullah Efendi'nin de bir nutuk okuduğuna dair bir haber ve nutuk met-

1 Sadullah Koloğlu 1920-1939 yılları arasında nüfus kayıtlarında Sadettin ismi ile anılmaktadır. 1939'dan sonra ilk dönemde olduğu gibi Sadullah Suut ismini kullanmış, soy adı olarak sırası ile Kuloğlu, Kolbalım, Koloğlu soyadlarını taşımıştır.

2 Hicri 1302 yılı Miladi 21 Ekim 1884-09 Ekim 1885 tarihlerinin karşılığıdır. Bazı belgelerde Sadullah Bey'in doğum tarihi Hicri 1296 (1878-1879 Miladi) olarak geçmektedir. Fakat doğru olan nüfus cüzdanındaki H.1302 tarihidir.

3 Derne: Libya'nın bir şehri. Osmanlı döneminde Bingazi Sancağı'na bağlı bir kaza idi.

4 Osmanlı döneminde, yeniçeriler görev için gönderildikleri bölgelerde yerli kadınlarla evlenerek yerleştikleri zaman doğan çocukları Kuloğlu diye anılır, bunlardan babaları gibi devlet hizmetine alınanlar defterlere Kuloğlu diye kaydedilirdi. Bugün Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamış topraklarda olduğu gibi Libya'da da Kuloğlu ya da Koloğlu adını taşıyan birçok aile mevcuttur.

5 Derne'de Anadolu'nun bazı yerlerinin yanısıra Konya'dan gelme aileler mevcuttur. Bu ailelerin birçoğu bugün bile "Konyalıoğlu", "Karamanlıoğlu" gibi geldikleri şehre izafen isimler taşımaktadır. Bunun yanısıra Osmanlı Devleti'nin gönderdiği görevlilerin efradından oluşan bazı aileler de "Kuloğlu" ve "Koloğlu" adını taşımaktadır.

ni yayınlanmıştır.[6] Bundan da anlaşılıyor ki, annesinden aldığı Türkçe bilgisi köklüydü.

Aşiret Mektebi'nden mezun olanlar ya Harbiye, ya da Mülkiye mekteplerine alınır, subay ve idareci olarak yetiştirilirlerdi. Sadullah Bey Aşiret Mektebi'nden sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'ye kaydolmuş ve 1902 yılında Sınıf-ı Mahsusa'dan aliyyülâlâ (pekiyi) derece ile mezun olmuştur.

II. Abdülhamid'in dinî taassubla hareket ettiği şeklinde çok yanlış, yanlış olduğu kadar da yaygın bir kanı vardır. Oysa o dönemde yetiştirilen kadrolara baktığımız zaman bunların Avrupaî tarzda eğitim görmüş, Osmanlı kültürünün yanısıra Batı kültürünü de iyi bilen, gelişmelere ve Batı'ya açık kafa yapısında kişiler olduğunu görürüz. Bu eğitimden geçmiş bulunan Sadullah Bey de Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen, kitap okuyacak derecede Fransızca bilen, Rumca'ya aşina bir kişi idi. Talebelik yıllarında felsefi konulara ilgi duymuş, hocaları ve arkadaşları ile felsefi konularda tartışmalara girmiştir.

Sadullah Bey okumak ve ilerlemek istiyor ve evliliği buna engel görüyordu. Bu nedenle evlenmeye hiç niyeti yoktu. Fakat babası bir an evvel oğlunun mürüvvetini görmek istediğinden bu konuda ona baskı yapıyordu. Nitekim babasının baskısına daha fazla dayanamamış ve okulu bitince hemen evlenmişti.

İlk görevi Bingazi'de Maiyyet Memurluğu idi. 200 kuruş maaşla başladığı bu görevini Derne Kazası Kaymakamlığı maiyyetinde yapmış ve memurluğu asaleten tasdik olduktan sonra 16 Kasım 1907 tarihinde Hassa Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayin olmuştur.

29 Ocak 1909 tarihine kadar yürüttüğü bu görevinden Bingazi Sancağı Islahat Komisyonu'nca yapılan yeni bir düzenleme gereği Berka Nahiyesi Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu göreve başlamayan Sadullah Bey 29 Ocak 1910 tarihinde Buldan Kaymakamlığı'na burada 3 yıl görev yaptıktan sonra da 21 Ocak 1913 tarihinde Pınarhisar Kaymakamlığı'na tayin olmuştur.

Pınarhisar Kaymakamlığı ile Sadullah Bey'in hayatında Trakya Kaymakamlıkları dönemi başlamıştı. Trakya, Balkan Savaşı'nı yaşıyordu. Edirne'nin işgali (26 Mart 1913), Çatalca Muharebeleri (3 Şubat - 13 Nisan 1913), Bolayır Muharebeleri ve Şarköy Çıkartması (8-10 Şubat 1913), Çatalca ve Bolayır'dan Edirne'nin geri alınması için yapılan taarruz ve 22 Temmuz'da Edirne'nin geri alınması, Batı Trakya'nın kaybı gibi olayları Pınarhisar Kaymakamı olarak yaşamış ve bu olaylar hayatında derin izler bırakmıştı.

Sadullah Bey'in Trakya kaymakamlıkları döneminde İttihat ve Terakki'ye üye olup olmadığını bilmiyoruz, ama çok iyi tanıyıp daima desteğini gördüğünü söylediği bir isim vardır: İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreterliğini yapmış bulunan Hacı Adil Bey. Bu bize Sadullah Bey'in İttihatçılarla fiilî beraberliğini göstermesi bakımından önemlidir. Aslında bu beraberlik olağan bir durumdu. Çünkü İttihat ve Terakki'yi kuran kadrolarla aynı dönemde, aynı eğitim sisteminin içinde ve aynı şartlarda yetişmiş, aynı ideallere gönül vermişti.

Batı'ya açık olma II. Abdülhamid döneminde açılan eğitim kurumlarında yetişen asker ve idareci kadronun ortak özelliği idi. İttihatçı kadro memleketin okul, yol ve köprü inşâ ederek kalkınacağına inanıyor, İmparatorluğun her yanında yaşanan kargaşalığı, kahramanlığa varan bireysel çıkışlarla bastırmaya çalışıyorlardı. Komitacılık yönlerinin öne çıkmasının bir nedeni de buydu.

Sadullah Bey de memleketin kalkınmasında okul, yol ve köprünün önemine inanmış, bunları inşâ ettirmek kendisinde bir tutku haline gelmişti. Bir köprü projesi hazırlayabilecek kadar mühendislik hesabı bildiği gibi diğer inşaat tekniklerine de aşinalığı vardı.

29 Eylül 1913'te Bulgarlarla İstanbul'da, 14 Kasım'da Yunanlılarla Atina'da yapılan antlaşmalarla Trakya'da savaşın durmasından sonra Sadullah Bey, Pınarhisar'da bir okul inşâ etmeye karar verir. Devletin bu konuda imkânları geleneksel olarak sınırlı olduğu için bu işi ancak halkın katkısı ile başarabileceğini çok iyi biliyordu. Halkın gelenek halini almış tembelliği, savaşlar ve yenilgilerin yarattığı yılgınlığı kırmak için yapmış olduğu kişisel çıkışları ile okul inşaatını başlatır. Sabahları çok erken kalkmakta ve geç saatlere kadar inşaatla ilgilenmektedir. Sabah namazından çıkan ve bir çay içmek için kahvehanelerde toplanan halkı okul inşaatında çalışmak üzere toparlaması önceleri yadırganmış fakat amele gibi çalışan, eksik malzemeleri temin etmek için olağanüstü çaba sarfeden bu kişiyle bütünleşmeleri uzun sürmemişti. Çok kısa bir süre sonra ona bir saygı ve sevgi seli yönelmişti. "Arap Kaymakam" diye andıkları Sadullah Bey'in çalışmaları onlarda asırlardır süregelen bir kısırdöngünün kırılabileceği inancını uyandırmıştı.

Bir işi başarmak için sadece olağanüstü çaba sarfetmek yeterli olmuyor, bazen de iş yapmayı güçleştiren bürokratik engelleri aşmak gerekiyordu. Onun bu çabalarından rahatsız olanlar da vardı. Halkı zorla çalıştırıyor şeklinde şikâyetler yüksek makamlara kadar ulaşmıştı. Vaki şika-

6 23 Mayıs 1895 tarihli **Sabah** Gazetesi'nin birinci sahifesinde "Ziyafet-i Celile-i Veliyyünneam" başlığı altında yer alan haberde İsmail Paşa'nın ve Aşiret Mektebi Müdür ve öğrencilerinin Kâğıthane mesire yerinde Aşiret Mektebi öğrencilerine verilen ziyafette irad ettikleri nutukların metinleri de bulunmaktadır.

Sadullah Kologlu İstiklâl Savaşı yıllarında Ankara'da

yetler sonucu, Pınarhisar Kazası'nın bağlı olduğu Kırkilise (Kırklareli) Sancağı İdare Meclisi "Hayvanat Bedeliyyesinin" şehven de olsa Maarif Veznesi'ne yazılması ve aid olduğu mahallere iadesinin gecikmesinin mahkeme edilmeyi gerektirecek bir husus olduğuna karar verir. Bu karara göre iadeyi memuriyet mevkuf görülmeyip mahkemece verilecek karara göre hakkında işlem yapılmak üzere 10 Ekim 1917 (10 Teşrinievvel 1333 Rumi) tarihinde Vize Kaymakamı ile becayiş edilir.

Hakkındaki şikâyetlerin yüksek makamlara ulaştığı sırada bile okul inşaatını tamamlamak için canla başla çalışmasını halk takdir ediyor ve onunla daha çok bütünleşiyordu. Tamamlanan okula onun Pınarhisar'dan ayrılmasından sonra ismi verilecek ve aradan 75 yıl geçmesine rağmen bugün bile "Arap Kaymakam" ismi Pınarhisar'da bir efsane gibi anılacaktı.

Sadullah Bey, Pınarhisar'da görev yaptığı esnada Ziraat hususunda gösterdiği gayretli faaliyetlerinden dolayı 1915 yılında Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 1916 yılında Gümüş İftihar Madalyası ile de ödüllendirilen Sadullah Bey'in hanımı Pınarhisar'da verem hastalığına yakalanmış ve genç yaşta vefat etmişti. Eşinin ölümünden sonra Mahmut, Aliye ve İzzet adlı üç çocuğunun bakımı kendine kalmıştı.

Çevresindekiler üç çocuğuna ve kendine bakacak bir kadınla evlenmesi için baskı yaparken O, çocuklarının bakımını Derne'de bulunan ailesinin yanına göndererek halletme yolunu tercih etmiş ve evlenmeye pek yanaşmamıştı. Zaten o yıllarda Trakya, çetelerin ve Bulgar komitacılarının tehdidi altında ve savaş nedeni ile yokluklar içindeydi. Sadullah Bey'in Kaymakamlığı daha çok dağlarda asker kaçağı, komitacı takibinde geçmekteydi.

İnançlı, cesur, atak davranışları; âdil ve tarafsız kararları, bir işi başarmak için yokluk mazeretini kabul etmemesi ile Pınarhisarlılar'ın gönlünde taht kurmuştu. Bu sevgi Pınarhisar'dan ayrıldıktan sonra da devam etmiş ve günümüze kadar sürmüştür.[7]

Pınarhisar'ın Sadullah Bey'in hayatında özel bir yeri vardı. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti nüfusuna Pınarhisar'dan kayıtlı olmayı tercih etmiş ve Pınarhisar kazası, Cami-i Kebir Mahallesi nüfusuna kaydolmuştur.[8]

Görev yaptığı yerlerde formaliteleri eksiksiz tamamlayıp âmirlerinin gözüne girerek kısa sürede yükselme yerine, güç şartlarda iş başarıp halkla bütünleşerek hizmet etmeyi, bu uğurda gerekirse âmirleri ve mevzuatla ters düşmeyi tercih etmiştir. Kafasına koyduğu işi gerçekleştirmek için hiçbir engel tanımadan delicesine çalışır, bütün varlığını ortaya koyardı. Halk da onun bu hizmet anlayışını –yeni nesillere aktardığı sevgi ve saygı ile– takdir etmiş ve hizmet ettiği her yerde ismi ve halkın ona taktığı "Arap Kaymakam" nâmı birkaç nesil sonra bile sevgi ve saygı ile anılır olmuştur.[9]

7 1948 yılında Sadullah Bey çocukları ile birlikte Pınarhisar'ı ziyaret etmişti. 30 yıl sonra Arap Kaymakam'ın Pınarhisar'a geldiği haberi hemen yayılmış ve etrafı çok kısa bir sürede Pınarhisarlılar tarafından sarılmıştı. Babaları ile Pınarhisar'a giden çocukları büyük bir şaşkınlıkla izledikleri bu olaydan duydukları gururu ve halktan babaları ile ilgili dinlediklerini bu yazıyı hazırlarken kendilerini ziyaret ettiğim sırada bana aktarmışlardı.

Pınarhisar'da halk sabah namazından sonra, sabah çayı içmek üzere kahvelerde toplanır, bazen sohbetleri öğlen vaktine kadar uzardı. Sadullah Bey geldikten sra bu âdetlerini değiştirmek zorunda kalmışlar. Çünkü Kaymakam Bey sabah erken kalkar, kahveleri dolaşır, "Ne oturuyorsunuz haydi doğru çalışmaya" diyerek milleti kahveden kamçıyla kovalarmış. Artık "Kaymakam geliyor" denince herkes tarlanın yolunu tutar kaymakama kahvede yakalanmamaya dikkat edermiş. Bir defasında "Kaymakam geliyor" diye bağrılınca Kaymakam'a yakalanmamak telâşı ile herkes bir tarafa fırlamış, pencereden atlayıp kaçmaya çalışan biri düşerek ayağını kırmıştı. 30 yıl sonra Sadullah Bey'i karşılayarak sevgi ile sarılanlar arasında O da vardı.

8 Yıllar sonra Sadullah Bey'in çocukları kendileri için kolaylık olsun diye nüfus kayıtlarını Pınarhisar'dan İstanbul'a nakletmek üzere Pınarhisar'a giderler. Sadullah Bey'in nüfus kütüğünün Pınarhisar'dan alınmak istendiği ilçede duyulunca memurlar ve halk buna karşı çıkarlar. Sevgiyle andıkları bir kişinin Pınarhisar'la olan bağının kopmasına razı olmayan halkın bu kararına saygı duymaktan başka çareleri kalmayan çocukları bir daha bu işe teşebbüs etmemek kararı ile Pınarhisar'dan ayrılırlar.

14 Ekim 1917 (14 Teşrinievvel 1333 Rumi) tarihinde Vize'ye gelerek görevine başlayan Sadullah Bey'e Vize Kaymakamı olarak 1333 Rumi yılı A'şar Vergisi'nin tahsilinde gösterdiği başarıdan dolayı bir takdirname verilmiştir.

Vize'de iki yıl görev yaptıktan sonra 18 Ağustos 1919 (18 Ağustos 1335 Rumi) tarihinde Saray Kaymakamlığı'na atanır. Saray Kaymakamlığı görevi Trakya kaymakamlıklarının en zor dönemi idi. Bu görev esnasında günlerinin çoğu Istıranca Dağları'nda asker kaçağı yolu kesmek, eşkiya ve Bulgar çetelerine pusu kurmakla geçmiştir. Yıllar sonra çocuklarına bu günleri "Trakya'da dağa çıktığım yıllar" olarak anlatmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenilerek çıkmamız ve galip devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiyeye başlaması memleket dahilindeki şartları daha da ağırlaştırmıştı. Trakya ve Anadolu'da yer yer milli direniş hareketleri örgütlenmekteydi. Bu sırada Yunanlılar Trakya'yı işgale başlamışlar ve Saray Kazası'nın işgali esnasında yaşanan olaylar bütün yurtta millî direniş için örgütlenenler arasında şok etkisi yaratmıştı.

Yunan askerleri Saray'ı işgal ederken bir imamın önderliğinde toplanan bir grup Müslüman halk, beyaz bayrak açarak Yunanlı işgalcileri karşılamış ve alkışlamışlardı. "Saray ihaneti" olarak adlandırılan bu olay büyük bir üzüntü yaratmış ve infial uyandırmıştı. Bu olay Saray Kaymakamı olarak yaşayan Sadullah Bey, Karakol Komutanı, hâkim ve birkaç memurla işgalci kuvvetlere karşı direnme kararı almış ve hükümet konağı civarına yaklaşmakta olan Yunan askerlerine ateş açmışlardı. Çatışma kısa sürmüş ve cephanesi biten direnişçiler esir edilmişler ve Yunanlıları kurtarıcı olarak karşılayan grubun arasından geçirilerek karargâha götürülürken, Sadullah Bey ve arkadaşları imamın kışkırttığı grup tarafından linç edilmek istenmişti. Sırtlarında kırılan sopalar, kafalarına inen yumruklar arasında yürüyerek hapsedilecekleri yere götürülerek hapse atılmışlardı.

Sadullah Bey ve eşi Refika Hanım 1937 yılında Konya'da

Gece hapishanede idam mangasının karşısına çıkartılacakları anı beklerken kapı açılır ve bir karaltı Sadullah Bey'in hapisten kaçmasına yardım eder. Sadullah gece yarısı kapıyı açarak dışarı çıkmasını sağlayan ve bir kadın çarşafı veren adamı tanır; Istıranca Dağları'nda eşkiya takip ettiği günlerde bir Bulgar çetesini pusuya düşürmüştü. Emrindeki askerlerden bazıları teslim olmak isteyen bir çeteciyi süngülemek üzere iken Sadullah Bey ileri atılarak askerlere mani olmuştu. "Bizim görevimiz onu canlı olarak mahkemeye teslim etmektir" diyerek canını kurtardığı bu Bulgar, şimdi onun canını kurtarıyordu.

Bulgar'ın verdiği kadın çarşafını giyen Sadullah Bey, Balkanlar'dan göçen muhacir kafilesi arasına girerek saklanır. Kafile birkaç gündür Yunanlılar tarafından Saray'da alıkonmuş, İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmemişti. Muhacirler ona yardım ederek kucağına bir bebek verirler ve kucağındaki bebekle Yunan askerleri tarafından sarılmış kafile içinde beklemeye başlar. Birkaç gün sonra Yunanlılar yiyecek vermedikleri muhacirlerin Saray'dan ayrılıp İstanbul'a doğru gitmelerine izin verirler. Bu kafile ile İstanbul'a varan Sadullah Bey kısa bir süre sonra buradan millî mücadelenin kalbinin attığı Ankara'ya gider.

Saray Kaymakamı'nın Ankara'ya geldiği öğrenilince hemen tutuklanarak, Saray ihaneti için İstiklâl Mahkemesi önünde hesap vermek üzere hapse atılır. O dönemde İstiklâl Mahkemelerinden iki karar çıkıyordu; ya idam, ya da beraat. Sadullah Bey, Saray'da yaşanan ihanetin suçlusu olarak yargılanır ve anlattıklarının doğru olup olmadığı soruştu-

9 O'nun hayatını araştırmamın nedeni Kaymakamlık yaptığı Sürmeneliler'in de bir efsane kahramanı gibi sevgi ve saygı ile andıkları Arap Kaymakam'ı tanımak isteğidir. Onunla ilgili bilgi ve belgeleri temin etmek konusunda bana yardımcı olan Sayın Doğan ve Orhan Koloğlu'na yardımları için teşekkür ederim

Sadullah Bey kaymakamlık yaptığı Surmene'de Belediye Reisi ve encümeni üyeleri ile birlikte. Oturanlar soldan sağa: Belediye encümeni üyesi Salih Çakıroğlu, Belediye Reisi Ali Rıza Çebi, Sadullah Koloğlu, Ahmet Kulaç, Bektaşoğlu Sadık Reis. Ayaktakiler: Alaybey Çebi ve Dursun Teoman.

rulmak üzere tekrar hapse gönderilir. İkinci defa mahkemeye çıkartıldığı zaman anlattıklarının doğruluğu teyid edilmiş ve hakkında beraat kararı verilmişti. Hemen serbest bırakılan Sadullah Bey, doğruca Hacı Bayram Camii'ne gider. Namazda secdeye vardığı zaman artık kendini tutamaz ve sağnak yağmurun boşalmaları gibi hüngür hüngür ağlar.

1920 yılında Aydın Valiliği emrinde Nazilli Kaymakamlığı'na atanmış bulunan Sadullah Bey bölge Yunan işgali altında olduğu için göreve başlamamış ve bu müddet zarfında Ankara ve Kayseri'de bazı idarî görevlerde bulunmuştur.

11 Aralık 1922 (11 Kanun-ı evvel 1338 Rumi) tarihinde Trabzon iline bağlı Maçka Kazası Kaymakamlığı'na atanması ile Sadullah Bey'in hayatında Trabzon kaymakamlıkları dönemi başlamıştı. Bu göreve başlamadan önce bölgenin durumu şöyle idi: Birinci Dünya Savaşı'nda, Doğu Anadolu'da ve Karadeniz sahillerindeki şiddetli muharebelerden sonra Trabzon'u işgal eden Rus kuvvetleri Trabzon'un batısında Harşit Çayı'na kadar ilerlemişlerdi. Bölge sakini Türkler, Rus işgali altında yaşamamak için büyük bir göç hareketi başlatmış ve Rus işgali altındaki toprakları boşaltmaya başlamıştı. Rusların bu muhacerete mani olmalarından sonra bölgede az sayıda Türk aile kalmıştı. Bölgede yaşayan Rumlar ise Ruslar'ı bir kurtarıcı olarak karşılamış ve bölgede sayıları azalan Türkler'e karşı asırlardır bir arada yaşadıklarını unutarak kötü davranmaya başlamışlardı.

İki yıl süren Rus işgali 1917'de patlak veren Bolşevik ihtilali ile sona ermiş ve dağınık halde çekilen Ruslar bölgeyi boşaltmışlardı. Ruslar'ın yerine bölgede kalan Ermeni kuvvetlerinin katliam yapmaya başlamaları Türk kuvvetlerini harekete geçirmiş ve bölge Batum'a kadar tekrar Türk hakimiyetine girmişti.

Bölgeden iki yıl önce göç eden halk, kurtuluş haberi ile birlikte tekrar köylerine dönmeye başlamış fakat muhacirlik günlerinde açlık ve salgın hastalıklar nedeni ile büyük bir bölümü ölmüş, kalanlar ise büyük bir yoksulluk içinde idi. Tek umutları eşyaları ile birlikte bırakarak terkettikleri evleri ve ekin ekebilecekleri tarlaları idi.

Köylerine döndükleri zaman evlerinin ve tarlalarının tahrip olduğunu gördüler. Açlık ve sefalet burada da yakalarını bırakmamıştı. Salgın hastalıklardan ve açlıktan her gün onlarcası ölüyordu. Oysa Rus işgalinde bölgeden ayrılmayan Rumlar, her şeylerini kaybetmiş komşularına göre zengin ve ihtişam içinde yaşıyorlardı. Ruslar'ı büyük bir bir sevinç içinde karşılamalarından sonra toplumsal barış bozulmuş ve iki toplum arasında uçurum oluşmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu, savaş sonunda galip devletler tarafından tasfiye edilmek üzere olduğu için bölge, bir devlet kurmak isteyen Rumlar'ın oluşturduğu Pontuscu çetelerin tehdidi altına girmişti. Bir yanda bölgede Pontus devleti kurmak hayali ile çalışan Rumlar, diğer yanda Doğu Anadolu'da kurulması hayal edilen Ermeni Devleti'nin Karadeniz'de bir limanı olması için Trabzon'a göz diken Ermeniler bölgeyi süratle karmaşaya itmişti.

Ruslar'ın geri çekilirken terkettikleri silahları kuşanan Türkler, kısa sürede Rum çetelerini etkisiz hale getirirken, Şark Cephesi'nde Kâzım Karabekir elde ettiği başarılarla Ermeni tehlikesini bertaraf etmişti. Garp Cephesi'nde elde edilen zafer

sonrasında Ankara Hükümeti tüm Anadolu'da düzeni kurmak ve devlet boşluğundan doğan eşkiyalık vb. gibi olayların önüne geçmek istiyordu.

Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Karadeniz'de de düşman tehdidi bertaraf edilmiş fakat açlık ve sefaletin tahribatı devam ediyordu. Her yerde eşkiya hareketlerine rastlanıyor, Doğu Anadolu için en önemli ulaşım yollarından biri olan Trabzon-Erzurum karayolunun üzerindeki Zigana Geçidi'nde Devlet Postası bile soyuluyordu. Devlet yeterince güç sevkedemediği için bölgede sükûneti sağlayamamış; kısa bir dönem yöre gençleri toplanarak bir jandarma gücü oluşturma çalışmaları yapılmıştı. Halkın tamamına yakını silahlı olduğu için kimin eşkiya olduğu, kimin kan davası için silahlı dolaştığı ayırdedilemiyordu. Bu nedenle hükümet, ne kadar gözüpek jandarma komutanı ve idareci varsa bölgeye göndermişti.

Sadullah Bey, Trakya kaymakamlıkları esnasında eşkiya takibi konusunda ustalaşmıştı. Çok iyi ata biner, attığını vurur, cesur ve atik davranırdı. Bölgede eşkiyalığı sona erdirmek, Zigana Geçidi'ni açık tutmak ve düzeni sağlayarak halkı silahtan arındırmak görevi için biçilmiş kaftandı.

30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunan Hükümeti arasında, imzalanan Mübadele antlaşmasına göre, bölgedeki Rum nüfus Yunanistan'a gönderilecek ve oradaki Türkler'le yer değişimi yaptırılacaktı. Dağlık Maçka bölgesi Anadolu ve Rusya'dan gelen Pontusçu Rum çetecilerinin toplandığı, sarp yerlere yapılmış manastırlarda yuvalandığı bir yerdi. Bölgedeki Rumları göç ettirmek, silahsızlandırılmış, en değerli eşyalarını yanlarına alarak kadın ve çocuklarla beraber dağlardan sahile inecek Rum kafilelerini, intikam için bilenmiş Türk köylüler ya da eşkiyaların arasından geçirmek hiç de kolay bir iş değildi. Fakat Sadullah Bey, her türlü ihtimali düşünerek almış olduğu tedbirlerle bu görevi olaysız tamamlamıştı.

Pınarhisar'da Sadullah Bey'in yaptırdığı ve kendi adını taşıyan ilkokul

Bu görevin en hassas noktası, sarp kayalıklar üzerine kurulmuş ve Pontos çetecilerinin karargâh olarak kullandığı Meryemana (Soumela) Manastırı'nın tahliyesi idi. Antlaşmaya göre manastırın kütüphanesi dahil tüm değerli eşyaları manastırda kalacak ve papazlar sadece şahsî eşyalarını alabilecekti. Manastırdaki bazı değerli eşyaların kaçırılacağını öğrenen Sadullah Bey duruma el koymuş ve kaçırılmak istenen eşyaları ele geçirerek bir müfreze eşliğinde Ankara'ya göndermişti.

Kaçırılmak istenen eşyalar arasında çok değerli bir haç vardı. İri ve değerli taşlarla bezenmiş bu kutsal haç, Trabzon Rum İmparatoru Manuel Komnenos III (1390-1417) tarafından manastıra hediye edilmişti. İsa'nın gerildiği çarmıhın parçasından yapıldığı iddia edilen bu haçla birlikte manastırda mevcut kitap ve diğer değerli eşyalar Ankara'ya vardığı zaman haçın yolda sahtesi ile değiştirilmiş olduğu olduğu ortaya çıkar. Sadullah Bey emeklilik günlerinde geçim sıkıntısı içinde kıvranırken, yakınları O'na, "Papazın verdiği altınları alıp haçı ona verseydin, şimdi hiçbir sıkıntın olmazdı" diye serzenişte bulunurken, O, böyle bir teklifi kabul etmenin aklına bile gelmemesine şaştığını ifade ederdi.

16 Ocak 1923 tarihinde Maçka'ya gelip göreve başladığı günlerde bölgede eşkiyaların faaliyetleri oldukça artmıştı. Kan davası nedeniyle silahlanıp dağa çıkanlarla, soygun amacıyla dağa çıkanlar birbirine karıştığından halk eşkiyalarla âdeta bir dayanışma içindeydi. Jandarmanın hareketinden hemen haberdar olan eşkiyalar bir türlü ele geçirilemiyordu.

Normal yollarla bu işin üstesinden gelinemeyeceğini ve dağları eşkiyadan temizlemeden halktan silah top-

lanamayacağını anlayan Sadullah Bey taktik değiştirir. Önce dağlarda kuyular kazdırarak yiyecek gömdürür. Daha sonra Trakya'da yaptığı gibi bir jandarma müfrezesi ile dağa çıkar. Jandarma müfrezesi gece hareket ediyor, gündüz uyuyordu. Yiyecek ihtiyacını daha önce hazırlanan kuyulardan karşıladıkları ve köylere uğramadıkları için eşkiya da jandarmanın hareketinden haber alamaz olmuştu. Kısa sürede çetelerden bazılarını pusuya düşürüp bertaraf edince silahlı olarak, gruplar halinde sağa sola gidip gelmeler durmuş, devletin gücü her tarafta hissedilir olmuştu.

Sadullah Bey yakaladığı birçok eşkiyayı halka teşhir ederek onların halk nazarındaki itibarlarını yok ediyordu. Halk kaymakamın cesur ve atak hareketlerinin yanı sıra âdil davranışlarını da dikkatle izliyordu. Eşkiyaların bertaraf edilmesinden sonra sıra halktan silah toplamaya gelmişti...

Karadeniz bölgesinde yaşayan halkın silaha karşı olan sevgisi, arazi ve kan davalarından dolayı silaha olan ihtiyacı, bu görev için en büyük engeldi. Kısa sürede halk nazarında sağladığı itibar ve güvenle aileler arasındaki uyuşmazlıkları anlaşmaya bağlamış, birçok kişi onun verdiği söze güvenerek silahını teslim etmişti.

25 Nisan 1924 (25 Nisan 1340 Rumi) tarihinde Maçka'dan Trabzon'a bağlı Of Kazası Kaykamaklığı'na atanan Sadullah Bey burada aynı sorunlarla karşılaşmıştı. 14 Kasım 1924'te Of'a gelerek görevine başladı. Bölge halkını ve bölgenin yapısını Maçka'daki tecrübelerine dayanarak iyice öğrenmişti. Of'ta Maçka'dan biraz farklı olan, ağaların halk üzerindeki kuvvetli etkisi idi. 19. yy.'da bölgede etkinliği iyice artmış olan feodal ağalar Of'ta etkilerini hâlâ sürdürmekte idi. Halk ve köyler ağalar arasında bölünmüş, evlenme, arazi alım-satımı vb. gibi devlet kapısında görülen işler için önce ağalara müracaat edilmesi ve bu işleri devlet dairelerinde ağaların halletmesi bir âdet haline gelmişti.

Sadullah Bey'in devlet otoritesini hâkim kılmak için yapmış olduğu atak hareketler kısa sürede etkisini gösterdi, ağaların otoritesi yerini yavaş yavaş devlet otoritesine bıraktı. Çetin ceviz çıkan yeni kaymakamı yola getiremeyeceğini anlayanlar O'na komplo düzenleyerek halk nazarındaki itibarını sıfıra indirmeye çalıştılar ama buna muvaffak olamadılar. Bu sırada Of'ta hayvan vebası salgını başlamıştı. Süratle yayılan hastalık bölge ekonomisi için en önemli kaynak olan hayvan varlığını tehdit etmekte idi. Sadullah Bey almış olduğu ve uygulanmasında büyük çaba sarfettiği tedbirlerle kısa sürede hastalığın kontrol altına alınmasını sağlar. Onun bu konuda gösterdiği çaba ve elde ettiği başarı Dahiliye Nezareti tarafından 21 Ocak 1923 (21 Kânunisani 1339 Rumi) tarih ve 7176/1303 sayılı yazı ile kendisine takdirname gönderilerek taltif edilmişti.

Bir ara İstanbul'a giden Sadullah Bey, İstanbul'da bir semte adını vermiş ünlü Balmumcu ailesinin kızı Refika Hanım'la evlenmişti. Kayınvalidesi aslen Of'lu olmasına rağmen İstanbul'da doğmuş, büyümüş ve Balmumcu ailesine gelin olmuştu. Refika Hanım ise bu evlilikten dolayı ilk defa İstanbul dışına çıkacaktı.

Evlendikten kısa bir süre sonra 5 Mayıs 1925 (5 Mayıs 1342 Rumi) tarihinde Sürmene Kaymakamlığı'na atanır. Sürmene, Trabzon'daki üçüncü görev yeri olması nedeniyle yöreyi ve halkı çok iyi tanıyordu. Bu nedenle Sürmenelilerle kaynaşması çok kısa bir sürede olmuştu.

25 Mayıs 1925 tarihinde Sürmene'ye gelerek göreve başlar. Sürmene, bölgedeki diğer kazalar gibi I. Dünya Savaşı'nın ve Rus işgalinin derin izlerini taşımaktaydı. Kazanın nahiye ve köyleri ile bağlantısı dar patika yollardan ibaretti. Trabzon'a ulaşım ise denizden kayıklarla yapılıyordu. Halk muhaceret yıllarının ve Kurtuluş Savaşı'nın yoksulluğunu sırtından atamamıştı. Sıtma ve verem hastalıklarının girmediği ev yoktu. Sürmene çarşısının büyük bir kısmı Rus işgali esnasında yanmış, kaza merkezindeki bir iki bina da okullara verildiği için devlet dairelerine yer bulunamıyordu. Lozan Antlaşması ile Yunanistan'a göçen Rumlar'ın gitmesi ticarî hayatı olumsuz etkilemiş, yoksulluk ve sefalet kol geziyordu.

Sadullah Bey'in eşi ilk defa İstanbul dışına çıktığı için görmüş olduğu manzaradan fazla etkilenmişti. Özellikle kadınların durumu onun kabul edebileceği gibi değildi. Kadınlar sırtlarındaki 40-50 kg'lık yüklerle dik yamaçlara sarılan patikalardan tırmanırken, erkeklerin birkaç adım önde ve elleri boş vaziyette yürümesini bir türlü kabul edemiyor, bu şekilde rastladığı kişilere müdahele ederek erkeklerden kadının sırtındaki yükün taşınmasında yardımcı olmasını istiyordu.

Bu durum Karadeniz'de geleneklere aykırı ve erkekler için onur kırıcı bir davranıştı. Asırlardır süregelen bir yaşama biçimi, yabancı bir kadının tepkisi ile değiştirilemeyeceği gibi, kadınlar bile erkeklerinin onuru ile oynanmasına razı olmuyordu. Tepkiler kısa zamanda yoğunlaştı ve kadınlar erkeklerinin onuru ile oynayan Kaymakama bir ders vermek istediler.

Kaymakamın alt sırtında her gün geçtiği yol üzerinde biriken bir grup kadın, sırtlarındaki boş yük sepetlerinin içine ya da peştemal denilen önlüklerine sakladıkları sopalarla Kaymakam'ın geçmesini beklemeye başlamışlardı. Hepsi de erkeklerinin onuru ile oynanıp, "eski köye yeni âdet" koymaya çalışmasının hesabını görmeye kararlıydılar. Sadullah Bey

yol kenarında bekleşen kadınları görünce durumu anlar ve atını hızla sürerek bu topluluktan uzaklaşır. Bu olay O'na yapılmak istenenin halka benimsetilebilmesi için daha çok zamana ihtiyaç olduğunu göstermiş olacak ki olay çocuklarına anlattığı anıları arasında özellikle yer almıştır.

Sürmene Çarşısı'nda bina sıkıntısı hükümet işlerini aksattığı gibi açılan okullara yer bulmak da oldukça güçleşmişti. Bu sorunu halletmek için kazaya bir hükümet konağı inşa etmeye karar verir. Planlarını kendi çizdiği bina 2000 metrekare ve iki katlı olacaktı. Kazanın ileri gelenleri ile köy muhtarlarını toplar ve Rus işgali esnasında yanan eski hükümet konağının arsası üzerinde yeni bir hükümet konağı inşaasına karar verilir.

İmece usulü çalışılarak yapılacak olan Hükümet Konağı o gün Karadeniz sahilinde mevcut hükümet konaklarının en büyüklerinden biri olacaktı. Kaymakam'ın konak inşaatı için taş ocağından taş çıkartılmasında, inşaat yerine taşınmasında ve inşaat sırasında bir amele gibi çalışarak önderlik etmesi halkı gayrete getirmiş ve konak inşaatı süratle ilerlemişti.

Konağa bir balkon yapılması planlanmıştı. Balkon çıkıntısı için gerekli demir yoktu. Bütün uğraşılara rağmen, Karadeniz Bölgesi'nde inşaat demiri bulunmadığından demir temin edilemez. Genç Cumhuriyet Hükümeti'nin elinde de inşaat demiri ve çimento mevcudu yok denecek kadar azdı. Demir tedariki için çabalar bir sonuç vermeyince, işgal yıllarında Ruslar'ın Trabzon'dan İç Anadolu'ya demiryolu yapmak için Trabzon Limanı'na yığdığı ve işgal sonrası yapılan anlaşmaya göre Ruslar'a iadesi kabul edilen ray demirlerinin varlığı gündeme gelir. Trabzon Limanı'nda duran dağ gibi demir yığınlarının etrafı dikenli tellerle çevrilmiş ve nöbetçiler tarafından korunmaktaydı. Bölgede inşaat demiri olmadığı için birçok kişi demir ihtiyacını buradan demir çalarak gidermekte, Trabzon'daki idareciler ise bu demirleri para karşılığı sattığı töhmetli altında kalmamak için işi sıkı tutmaktaydılar.

Karacabey Kaymakamı olduğu yıllarda Karacabey'in ileri gelenleri ve çocukları ile. (Soldan ikinci İzzet, Sadullah Bey'in hemen arkasında en uzun baylu Mahmut,önde beyazlı iki çocuk: Doğan ve Orhan)

Sürmene'deki toplantılarda ihtiyacın buradan karşılanmasından başka çare olmadığı ortaya çıkınca, bir grup Sürmeneli, kayıklara binerek gece Trabzon'a gitmeye karar verir. Sadullah Bey'in gönlü bu grubu yalnız bırakmaya elvermez ve kayıkların birine de o biner. En büyük endişesi büyük bir heyecanla hareket eden Sürmeneliler'in kendilerine mani olmak isteyecek nöbetçileri öldürme ihtimalidir. Bu nedenle grubun silahsız olmasını sağlamış fakat bu tedbiri yeterli görmemişti.

Akşama doğru hareket eden kayıklar gece yarısı Trabzon açıklarına gelmiş ve sahile doğru süzülmeye başlamıştı. Karaya çıkan Sürmeneliler demir tellerini keserek inşaat için gerekli olan demiri kayıklara yüklediği sırada nöbetçiler durumu fark eder ve boğuşma başlar. Karanlıkta bıçakların sıyrıldığını gören Sadullah Bey olaya müdahale ederek nöbetçileri kurtarır ama kimliği açığa çıkar. Kayıklar Sürmene'ye doğru demir yüklü dönerken Sürmeneliler inşaat için gerekli demiri bulmanın sevinci ile kemençe çalıp türkü söylüyor, O ise gecenin ayazında ter içinde kalmış ertesi gün kopacak kıyameti düşünüyordu.

Olay duyulunca Trabzon'da oldukça büyük gürültü kopmuştu. Sadullah Bey yıldırım telgrafla valiliğe çağrılır ve Vali ile aralarında çok sert bir tartışma çıkar. Kavgaya müdahale edenlere silah çektiği için disiplin ve para cezası almıştır ama Sürmene halkı attığı her adımda arkasındadır. Hükümet Konağı'nın inşaatı süratle bitirilmiş ve sahilin en büyük hükümet konağının açılışına gelen Vali ve diğer davetliler, balkondan konağın önüne toplanan halka hitap etmişlerdi.

Sadullah Bey gösterdiği gayret ve cesaretle halkın gönlünde taht kurmuştu. İnşâ ettirdiği hükümet konağı 50 yıl sonra yıktırılarak yerine yenisinin yapılmış olmasına rağmen ismi bugün bile Sürmeneliler tarafından bir

efsane gibi anılmaktadır. "Arap Kaymakam" olarak bilinen Sadullah Bey, Sürmene'ye atanan her idarecinin öğrendiği ilk isimlerden birisidir.

Sadullah Bey'in çalışmaları o devrin imkânlarına göre mucize denilecek bir sürede dev binanın inşasını tamamladıktan sonra da devam etmiştir. En büyük arzusu kaza merkezi ile nahiye ve köylerin bağlantısını sağlayacak olan yolların inşaasıdır. Önce Sürmene Deresi Vadisi'nden iç kesimdeki Köprübaşı Nahiyesi'ne doğru şose yolu inşaatına başlar.

Yol, dar vadinin tabanındaki kayalar kırılarak açılmakta ve vadideki köyler imece usulü yol inşaatında çalışmaktaydı. Sabahleyin işbaşı yapmak için köylerden toplanıp gelen köylüler Kaymakam'ın orada hazır olduğunu görünce daha büyük bir gayretle işe sarılırlardı. Gündüz büyük kayaları kırarken kırılan kazmalar akşama doğru toplanır ve gece boyu çalışan demirci ustalarına tamir için götürülürdü. Sadullah Bey gece yarısı demirci ustalarını dolaşır ve sabah amelelere lazım olacak kazmaların eksiksiz tamir edilmesini temin ederdi. Bazan gece tamir edilen kazmaları atına yükler sabah erken vakitte inşaat mahalline ulaştırır, bazan da demirci çırakları onu tanımaz "Arap Kaymakam gelmeden kazmaları vermeyiz" diye diklenirlerdi.

Sürmene-Köprübaşı yolunun inşasının yanısıra merkezi bugünkü Araklı ilçesi olan Karadere Nahiyesi'nden Karadere Vadisi'nin içlerine doğru Araklı-Bayburt Karayolu'nun inşaatını da başlatmıştı. Karadere Vadisi'nden geçen yol aynı zamanda İpek Yolu'nun sahile inen kollarından biri idi. Bu nedenle bölge Rus işgali altında iken Ruslar bu güzergâhtan bir demiryolu inşa edip sahili Bayburt ve Erzurum'a bağlamak istemişlerdi.

Yol şantiyesi, Sürmene kaza merkezinden bir hayli uzakta olduğundan Sadullah Bey inşaatı denetlemek için gittiği zaman birkaç gün şantiye yerinde kurulan çadırda kalır ve inşaatın düzenli yürümesi için gece gündüz çalışırdı. Böyle bir günde yuvarlanan taş ayağına çarpmış ve ayağı kırılmıştı. Buna rağmen kırık ayağı ile günlerce çadırda yatmış ve inşaatın başından ayrılmamıştı.

Bu sırada hamileliği ilerlemiş ve doğumu yaklaşmış olan eşini Trabzon'da yeni açılan doğumevine nakletmiş ve oğlu Doğan burada dünyaya gelmiştir. İkinci eşinden doğan ilk oğlu Doğan, Trabzon doğumevinde doğan ilk Sürmeneli'dir.

Sadullah Bey 22 Ağustos 1928 tarihinde Konya-Kadınhanı Kazası kaymakamlığına atanır. Bu tayin haberi Sürmene'de millî bir felaket olarak karşılanmıştı. Sürmene Kaymakamlığı esnasında halkla elele büyük eserler meydana getirmiş, büyük dostluklar kurmuştu. Onun Sürmene'den ayrılmasından sonra Sürmene Belediye Meclisi toplanmış ve kaza merkezinin en önemli caddesine Sadettin Koloğlu Caddesi[10] adını vermeye kararlaştırmıştır. Bu cadde bugün de Sürmene ilçe merkezinde Arap Kaymakam'ın hatırasını ve ismini yaşatmaktadır.

Konya, Cumhuriyetin ilk yıllarında irtica olaylarının boy gösterdiği bir bölge idi. Devlet Sadullah Bey'den bu defa da hassasiyet arzeden bu bölgede faydalanmak istiyordu. Kur'an tefsirini çok iyi bilen, fakat modern ilme inanan bir kişi olan Sadullah Bey, bu bölgede idareci olarak istenen tüm vasıflara sahipti.

Kadınhanı'nda göreve başladığı günlerde çarşıda dolaşırken başında büyük bir sarıkla dolaşan ve çevresinde "Hoca" olarak tanınan bir kişi ile karşılaşır. Adamı çevirir ve etraflarına toplanmış kalabalık topluluğun önünde ona Kur'an'dan bazı âyetler sorarak açıklamasını ister. Adam Arapça bilmediği gibi konulardan da habersiz olduğu için âyetleri anlayıp açıklayamaz. Sadullah Bey O'na ve çevrede biriken topluluğa sorduğu âyetlerle ilgili açıklama yaptıktan sonra, Arapça bilmediği için âyetleri anlayıp açıklayamayan, fakat başına doladığı sarığın büyüklüğü ile kendisine "Büyük Hoca" süsü veren kişiye dönerek "Lâyık olmadığı halde niçin hoca sarığı taşıdığını" sorar ve bir tokat atar. Sahtekârların maskesini halkın önünde indirerek teşhir etmek onun idarecilik yaptığı her yerde sık uyguladığı bir metottu.

İkinci oğlu Orhan'ın dünyaya geldiği Kadınhanı, bozkırın ortasında kurulmuş, yeşillikten yoksun bir kasabaydı. Hem çevreyi yeşillendirmek, hem de halk için yeni bir gelir kaynağı temin etmek için civar tepelere üzüm bağları kurmaya karar veren Sadullah Bey, sabahları erken kalkarak camiden çıkan halkı toplar ve bir saat kadar bağ dikiminde çalıştırırdı.

Bu şekilde bir çalışma ile Kadınhanı'nın çevresi kısa sürede bağlık olmuş, fakat "Camiden çıkan halkı toplayıp zorla çalıştırıyor" diye şikâyetler Ankara'ya kadar ulaşmıştı. Onun bu uğraşısının ürününü birkaç yıl sonra gören Kadınhanlılar hasat ettikleri ilk ürünle birlikte bir başka bölgede görev yapmakta olan Sadullah Bey'i ziyarete gitmiş ve hizmetleri için teşekkür etmişlerdi.

Kadınhanı'ndaki görevine devam ederken eski görev yeri olan Of'ta eşkiyalık olayları tekrar alevlenmişti. İdareciler olayların üstesinden gelemiyordu. Ayrıca o yılın Temmuz'unda bölgede büyük heyelan olmuş, Solaklı Deresi'nde 38 köyde 185 kişi ölmüş, 85 ev yıkılmış, 1280 ev de oturulamaz hale gelmişti. Yaylaya göçen halkın kış gelmeden evlerine yerleştirilmeleri gerekiyordu. On bin kişi

10 Bu yıllarda Sadettin adını kullanmaktaydı.

açıkta bulunuyordu. Bölgeyi iyi bilen ve halkla olan diyaloğu hâlâ devam eden Sadullah Bey 4 Kasım 1929 tarihinde ikinci defa Of kaymakamlığına atanır.

29 Kasım 1929 tarihinde Sadullah Bey'in tekrar Of'a gelmesi halk arasında büyük bir memnunluk yaratmıştı. Yol kesip adam soyma olayları sıradan olaylar haline geldiği Of köylerinde, kan davaları da alevlenmişti. Bu nedenle kimin eşkiya olduğu, kimin kan davası nedeni ile silahlı dolaştığı anlaşılamıyordu. Eşkiyalar idarenin acizliğini fırsat bilip her yerde elini kolunu sallayarak dolaşmakta, halk üzerindeki baskılarını arttırmaktaydılar.

Sadullah bey 1938 yılında Hakkari'de Cumhuriyet Bayramı töreninde

Şakilerin en azılılarının üzerine giderse diğer başıbozuklukların kısa sürede sineceğini hesaplayan Sadullah Bey bölgede en ünlü eşkiya olan Laz Hüseyin'i ele geçirmeye karar verir. Laz Hüseyin, jandarmanın her hareketinden haberdar olduğu için arasıra evine uğramakta ve köylerde fütûrsuzca dolaşarak etrafa korku salmaktadır.

Bir gece eşkiya Laz Hüseyin'in evine geldiğini haber alan Sadullah Bey, yanına iki jandarma alarak Laz Hüseyin'in evinin kapısını çalar. Kapıyı çalanın adamları olduğunu zannederek uyku sersemi kapıyı açan eşkiya karşısında kaymakamı görünce şaşırmıştı. Eşkiyayı yakasından tutup altına aldıktan sonra ellerini bağlayan Sadullah Bey onu yanında getirdiği iki jandarmanın arasına katarak Of'a doğru yola çıkarlar.

Başına gelecekleri anlayan Laz Hüseyin hiç olmazsa elbiselerini giymesine müsaade etmesi için kaymakama yalvarmaya başlamıştı. Sadullah Bey ise O'nu iki jandarmanın arasında don gömlek halka teşhir ederek, halka dehşet salan azılı eşkiyanın kanun gücü önündeki zavallılığını göstermek istiyordu.

Bölgenin en azılı eşkiyasının bu şekilde yakalanması kısa sürede etkisini göstermiş ve olaylar yatıştırılmıştı. Dahiliye Nezareti ünlü şaki Laz Hüseyin'i yakasına yapışarak yakaladığı için Sadullah Bey'e 15 Kasım 1931 tarihli yazı ile takdirname göndermişti.

Of'ta sükûnet sağlandıktan sonra Sadulah Bey, İznik Kaymakamlığı'na atanır. İznik'te bütün çabasını üzüm yetiştiriciliğini başlatıp, yaygınlaştırmak için sarfeder. Kışa dayanıklı ünlü "Müşgüle" üzümünün yaygınlaştırılması ve bölge ekonomisine yaptığı büyük katkılardan dolayı, İznik'te her yıl düzenlenen Bağcılık Bayramı'nda "İznik'de Bağcılığı Kuran Kişi" olarak ismi anılır ve resmi bayram kortejinin en önünde taşınır.

İznik Kaymakamlığı esnasında bölgede kaçakçılığın men ve takibinde görülen muvaffakiyeti ve çekirge mücadelesindeki başarılı hizmetlerinden dolayı takdirnameler alan Sadullah Bey 11 Ekim 1931 tarihinde buradan Karacabey Kaymakamlığı'na tayin edilir.

14 Ekim 1921 tarihinde Karacabey'e giderek göreve başlayan ve buradaki hizmetini aynı anlayış ve tempo ile sürdüren Sadullah Bey'in 3.11.1931 tarihinde aldığı takdirnamelerden dolayı memuriyet kıdemine bir sene zam ilave edilir ve 22.11.1931 tarihli yazılarla, eşkiya takibinde görülen muvaffakiyeti ile Hacı Osman Bataklığı'nın kurutulması ve sahanın tescilinde gösterdiği başarılardan dolayı takdirnameler alır.

Karacabey yöresi, koyunculuğun yaygın olduğu bir bölgedir. Özellikle yüksek kesimlerdeki köylerde yetiştirilen koyunlar satış için kaza merkezine getirilmek istendiği zaman köprü yokluğu nedeni ile çayı sallarla geçmek zorunda kalıyorlardı. Bu geçişi temin eden sallar bir iki kişinin kontrolü altında olduğu için bu kişiler dönemin şartlarına göre büyük paralar almakta, koyuncuların yanısıra pazara mal götüren köylüleri âdeta soymakta idiler. Salcıların dağ

köyleri üzerinde oluşturduğu baskıyı kırmaya karar veren Sadullah Bey çayın üzerine bir köprü inşa ettirmeyi düşünür. Köy muhtarlarını çağırır ve imece usulü çalışmayla köprünün inşâ edilmesine karar verilir. Planını kendi çizdiği köprünün inşâsına başlanır.

Bu arada, köprünün inşâ edilmesiyle ellerindeki gücü kaybedecek olanlar sağa sola şikâyetlere başlamışlardı. Sonunda şikâyetler Ankara'ya ulaşır ve Ankara'dan "Köprünün ruhsatsız inşâ edildiği gerekçesi ile inşaatının durdurulmasına dair" emir çıkar. Gelişmelerden haberdar olan Sadullah Bey köprü inşaatının durdurulmasına dair emri postahanede bekleterek geciktirir ve işleri süratlendirerek inşaatı tamamlar ve emri ondan sonra alır. Onun bu davranışı Ankara'dan kararın çıkartılmasında etkili olan siyasetçileri de rahatsız ettiği için kovuşturma açılmasını sağlarlar ve Sadullah Bey bu görevinden alınarak 18.02.1934 tarihinde Çatalca Kaymakamlığı'na atanır.

Sadullah Bey (solda) Libya Savunma Bakanı Ali Cerbi ve müsteşarı İngiliz Kirkpatrick ile 1950 yılında - Bingazi.

Çatalca'da görevine devam ettiği sırada, Karacabey Kaymakamı olarak yedi köye okul yaptırmak, dört köye okul inşâsı için icab eden inşaat malzemesinin hazırlanmasını temin etmek gibi maarif işlerinde gösterdiği başarılı çalışmalardan dolayı bir takdirname ile ödüllendirilir.

21 Mart 1934 tarihinde Çatalca'ya gelerek başladığı Kaymakamlık görevini 14 Ağustos 1934 tarihinde Konya Vilayeti Muvazzaf İdare Heyeti Azalığı görevine atanana kadar sürdürür. Bu görevi esnasında Genel Nüfus Sayımı Bürosu Şefliği'nde gece gündüz çalışarak muvaffakiyet gösterdiği için 11 Kasım 1935 tarihinde, Bina İstinsaf Komisyonu'ndaki işlerin süratle bitmesini temin eden gayret ve faaliyetlerinden dolayı da 20 Nisan 1937 tarihinde iki takdirname ile ödüllendirilmiştir.

18 Şubat 1938 tarihinde Hakkâri Valiliği'ne atanmıştı. Kış ve yol şartları nedeni ile görevine 9 Temmuz 1938 tarihinde başlayabilmişti. Cumhuriyet döneminde bir müddet Van'a bağlı olan Hakkâri, bir vilayet olarak 1935 yılında, Zapsuyu Vadisi'nin sağ kenarında dik bir yamaca kurulmuş olan Çölemerik Köyü il merkezi yapılarak kurulmuştu. 1935 yılında nüfusu 1562 olan il merkezinde çatısı olan tek bina Hükümet Konağı idi.

Sadullah Bey Hakkâri'ye ulaştığı zaman burada devletin aklını oynatmış bir Vilâyet Mektupçusu tarafından temsil edildiğini görür. Çevre ile yol bağlantısı olmayan Hakkâri il merkezine Van'dan sonra at sırtında günlerce seyahat ederek ulaşmak mümkündü. İl merkezine varmak için en büyük engel ise geçit vermeyen Zapsuyu idi. Yaz aylarında hasırdan örülmüş halatlardan yapılan dar bir asma köprü ile geçilen Zapsuyu'ndan sonra yol bir yanı uçurum dik bir kayalığa tırmanıyor ve il merkezine ulaşıyordu. Vilayet Mektupçusu bu uçurumu tırmanırken aklını oynatmıştı. Han, hamam, fırın ve ticaretin olmadığı Hakkari il merkezinin dünya ile tek bağlantısı Van'dan üç ayda bir gelen posta idi.

Zapsuyu'nun üzerine bir köprü kurarak il merkezinin çevre ile bağlantısını sağlamanın bir zaruret olduğunu gören Sadullah Bey durumu defalarca Ankara'ya iletmiş fakat bir sonuç alamamıştı. Birçoğu ile arkadaş olduğu veya tanıdığı kişilerin üst düzeyde görevli olmasına güvenerek Ankara'ya gidip bu işi halletmeye karar verir. Çaldığı bütün kapılar para ve tahsisat yokluğu nedeni ile yüzüne kapanır. Sonunda kendini maliye bakanının karşısında bulur ve durumu Bakan'a anlatmaya başlar. Bakan'ın olumsuz bir tavır koyması üzerine görüşme tartışmaya dönüşür ve makam odasında bir itişme başlar. Sinirlerine hakim olamayan Sadullah Bey, Bakan'ın yakasına yapışmış, Bakan "Kurtarın beni bu delinin elinden" diye bağırmaya başlamıştı.

Onun bu tür davranışları her zaman terfisini geciktirmiş ve görev yerlerinin seçimini etkilemiştir. Mülkiyeden dönem arkadaşları bakanlıklarda üst düzeyde görev yaparken onun valilik terfisinin, ancak Hakkari Valiliği ile yapılmasının tek nedeni, kafasına koyduğu işi gerçekleştirebilmek için hiçbir engel tanımaması, bunun için geleceğini bile riske atması ömür boyu değiştiremeyeceği bir davranış biçimi idi.

1929 yılında Of Kaymakamlığı döneminde Trabzon Bölgesi'nde büyük bir sel felaketi yaşanmış, yüzlerce kişi ölmüştü. Kayan dağlar ve yıkılan

köyler nedeni ile birçok köyün göç ettirilme zarureti ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Karadeniz Bölgesi'nden birçok aile Van Gölü çevresine yerleştirilmiş ve burada ulaşım ve balıkçılığın canlandırılmasına çalışılmıştı. Girişken olan Karadeniz insanı bölgede kısa sürede ticarete el atmış ve bölgenin belli başlı tüccarları haline gelmişlerdi. Sadullah Bey Hakkari'ye geliş gidişlerinde Van'daki Karadenizlilere uğrar, onlarla toplu sohbetler yapardı. Onlara Hakkari'deki durumu anlatarak fırıncılık, otelcilik, bakkallık yapabilecek kişileri Hakkari'ye göndermelerini ister. Van'daki Karadenizliler kısa sürede onun isteklerini yerine getirir ve seçtikleri adamları Hakkâri'ye gönderirler. Bugün Hakkari il merkezinde bu kişilerden hâlâ ticaretle uğraşanlar vardır.

Hakkâri bölgesinde tek geçim kaynağı hayvancılık idi. Üç devletin sınırının kesiştiği bölgede olan Hakkâri vilayetinde hayvan sayımı yapılamadığı için, genç cumhuriyetin en önemli vergilerinden birisi olan hayvanat bedeliyesi buralardan tahsil edilemiyordu. Sadullah Bey dirayetli idaresi ile kısa sürede bu işin üstesinden gelmiş ve vilayet dahilinde hayvan sayımının tamam olarak yapılmasını sağlamıştı. Maliye Bakanlığı 11 Eylül 1940 tarihli bir yazısı ile 1940 yılı hayvan sayımında 17.723 adet fazla hayvan kaydedilmesini sağladığı için Sadullah Bey'e bir takdirname göndermişti.

Sadullah Bey'in Hakkâri Valisi olarak aldığı takdirnamelerin bir diğeri ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından vilâyet dahilinde 7 adet okul inşâ ettirmesi nedeni ile verilen takdirnamedir.

İki yıl Hakkâri Valiliği'nden sonra 19 Kasım 1940 tarihinde Bingöl Valiliği görevine atanmıştı. Burada bir yıl görev yaptıktan sonra 22 Kasım 1941 tarihinde yaş haddinden emekliye sevkedilir ve otuzdört yıl, onbir ay, yirmiiki günlük şerefli ve mücadelelerle geçen devlet hizmetinden ayrılır. Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı zamanında vali olması, İnönü'nün eski kadrolara karşı başlattığı tasfiyeden onun da böylece payını almasına sebep oldu. Emekliliği onun için geçim sıkıntısı demekti. Onca yıllık hizmetine rağmen emeklilik günlerinde kendisine yardımcı olacak bir yatırımı yoktu. Bu nedenle memuriyet günlerinde "Allah canımı devlet hizmetinde iken alsın" temennisini hiç dilinden düşürmezdi.

Emekli olduktan sonra İstanbul'a yerleşmişti. Delikanlı çağına gelmiş iki oğlu üniversite tahsiline başlamıştı. İçinde bulunduğu geçim sıkıntısı nedeni ile tekrar çalışmak ister ve 13 Ocak 1942 tarihinde Toprak Ofisi Umum Müdürlüğü bünyesinde Çuval Bürosu'nda kontrolör olarak çalışmaya başlar. Daha sonra da Çocuk Esirgeme Kurumu Müfettişliği'ne geçer.

Altı yıla yakın sürdürdüğü bu görevi esnasında görevli olarak gittiği Samsun'da ilginç bir olayla karşılaşır: "Şehirde bulunan Trabzonlular Arap Kaymakam'ın Samsun'a geldiğini duyunca kaldığı otelin etrafında toplanıp aralarından seçtikleri bir heyeti kendisine göndererek 1946 yılı seçimlerinde yeni kurulan Demokrat Parti'den adayları olmasını teklif ederler. Sadullah Bey CHP yöneticileri ile bir türlü geçinememesine, sık sık tartışmasına rağmen Cumhuriyet'e ve Atatürk'e olan inancı hiç sarsılmamış ve CHP'yi Atatürk'ün kurduğu bir parti olarak benimsemişti. Yeni kurulan partilere Atatürk'ün inkılâplarını zedeleyecekler görüşü ile hiç de sıcak bakmamakta idi. Bu nedenle gelen heyetin milletvekili olma teklifini reddeder. Trabzonlular ise ısrarlıdır. Hizmetlerini ve idareciliği bildikleri, kişiliğine hayranlık duydukları bu insanın kendilerini Mecliste en iyi temsil edebilecek kişi olduğuna inanıyor ve tekliflerini reddetmesinin nedenini bir türlü anlayamıyorlardı. Otelin dışındaki kalabalık otelin içine yığılmış, ısrarlar sürmekte, Sadullah Bey'in tepkisi artmakta idi. İzdihamdan otelin bazı camları kırılmış fakat Sadullah Bey'in inadı kırılamamıştı."

1947 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu'ndan emekli olduktan sonra temelli olarak İstanbul'a yerleşir. Büyük oğlu Doğan o yıllarda Galatasaray'da futbol oynamaya başlamıştı. Emekli maaşı ile geçinmekte zorluk çektiği için ailenin miras işlemlerini halletmek üzere Bingazi'ye gitmeye karar verir. Burada Bingazi Emiri İdris Sunûsi ile görüşür. Emirin Başvezir olarak Bingazi'de kalması için yaptığı teklifi Türk Devleti'nin böyle bir görevi kabul etmesi için izin vermesi lâzım geldiğini belirterek red eder. O yıllarda Libya'nın bağımsız bir devlet olarak kuruluşu sözkonusu idi. Konu Birleşmiş Milletler'de görüşülüyordu.

İstanbul'a dönüşünde çocuklarının eğitim masrafları ve sağlık durumunun bozulması ile ortaya çıkan masraflar nedeni ile iyiden iyiye geçim sıkıntısına düşmüştü. Bu darboğazı aşmak için Atatürk Kültür Merkezi İnşaatında puantör olarak çalışmaya başlar. Emekli bir Cumhurivet valisinin geçim sıkıntısına düşmesi onu üzmekte, bu nedenle çalıştığı iş yerini ailesinden saklamaktaydı. Durumu bilen bazı dostları ise "Görevdeyken bu günleri düşünerek bazı şeylere göz yumsaydın" şeklindeki sitemlerini eksik etmemekteydi.

Bu sırada Emir İdris Sunûsi, Türk Hükümetine müracaat ederek Sadullah Bey'in yeni teşkil etmiş bulunan Bingazi Hükümeti'nde görev alabilmesi için izin talep etmişti. Hükümet bunu uygun görerek 23.01.1950 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Sadullah Bey'e Bingazi'ye gittiği tarihten başlayarak üç yıl Bingazi

1952 yılı Mayıs ayında Sadullah Bey'in tabutu evinden çıkartılışı Libya'da bir müslümanın ilk çelenkli cenaze töreni.

Emirliği hizmetinde çalışması için izin vermiştir.

Bu konu o günkü Türk basınında manşet olmuştu. 26 Ağustos 1949 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde Hüsamettin Polat imzalı ve "Bir Valimiz Bingazi'ye Başbakan Tayin Edildi" başlıklı haberde gelişmeler özetle şöyle anlatılır.

"Bundan ikibuçuk ay önceye kadar Kadıköy Rıhtımboyu'nda Yalı Sokak 2 Numaralı evde valilikten mütekaid bir zat oturuyordu. Bu yaşlı zat şimdi Bingazi'den bir telgraf aldı. Altında hiçbir imza bulunmayan bu telgrafta acele Bingazi'ye gelmesi isteniyordu. Mütekaid idare adamı bu telgrafı bir köşeye bırakarak düşünmeye başladı. Aradan çok geçmedi aynı yerden birbiri ardı sıra üç telgraf daha geldi. Bu telgraflarda Bingazi'nin istiklâlini ilan ettiği, orada yeni bir vazife verileceğinden İstanbul'daki İngiliz konsolosluğuna acele müracaat etmesi bildiriliyordu.

Bingazi'de bütün dünya devletlerine bilhassa Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'na bir emrivaki yaparak istiklalini ilan edip hükümet kuran Emir İdris Sunusi'den gelen bu telgraflar karşısında bir tereddüt-anı geçiren mütekaid Türk Valisi çok geçmeden İngiliz Konsolosu ile görüştü. Aynı gün uçakla Ankara'ya giderek İngiliz sefirini de ziyaret etti. Sefir ona "Majeste" diye hitap ediyordu. Biraz şaşırdı. Bu işin içinden ne çıkacağını merakla beklemeye koyuldu. Nihayet görüşme bitti. Bu yaşlı zat İngiliz Sefirine yeni kurulan Bingazi Hükümeti'nin kendisine tevdi edeceği mühim vazifeyi kabul edeceğini bildirdi. Fakat vatanından ayrılıp başka bir memlekette vazife alması onu üzüyordu. Otuz küsur sene hizmetinde bulunduğu İçişleri Bakanlığı'na giderek vaziyeti anlattı ve müsaade istedi. Gereken işler tamamlandıktan sonra İstanbul'a döndü. Geçen Haziran'ın onbeşinci Çarşamba günü saat 16.00'da Yeşilköy uçak alanından hareket eden İngiliz Havayolları'na mensup bir uçak 64 yaşındaki bir mütekaid valimizi Bingazi'ye götürdü."

Eski bir Osmanlı Vilâyeti olan Libya toprakları 1911 Eylül'ünde İtalyanlar tarafından işgal edilmişti. İşgali önleyemeyen Osmanlı vali vekili ve kumandan yardımcısı olan Miralay Neşet Bey kumandasındaki Türk askerleri Bingazi'deki Sunüsiler ile birlikte İtalyanlar'a karşı direnişe başladılar. Osmanlı yönetimi bölge ahalisinin İtalyan işgaline karşı gösterdiği tepkiden cesaret alarak Kuzey Afrika'yı işgale karşı örgütlemek üzere seçme subaylarını bölgeye göndermişti. Enver Bey'in gönüllü subaylardan oluşan Fedâi Zabitan grubunda Mustafa Kemal de vardı.

1912'de çıkan Balkan Savaşı nedeni ile barış istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti çok az sayıda subayı bölgede bırakarak çekilir, fakat mücadele 1915'den 1918'e kadar İtalya ile Osmanlı Devleti'nin birbirlerine savaş ilân etmesi ile değişik bir safhada devam eder.

Ölümünün sonra Libya - Acedabiya'da Sadullah Bey'in adı verilen Hastahane.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu tasfiye edilirken, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'ye destek olan Sunüsiler Libya'yı işgal edenlere karşı mücadelelerini sürdürmüş, bu mücadelede Ömer Muhtar gibi kahramanlar ortaya çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda Libya Çölleri İtalyan, Alman, İngiliz, Amerikan ve Fransız askerleri arasında harplere sahne olmuş ve 1944 yılında Libya toprakları müttefikler tarafından işgal edilmişti.

Trablus, Bingazi ve Fizan olarak üçe bölünen Libya toprakları İngiliz, Amerikan ve Fransız kuvvetleri tarafından taksim edilmişti. Savaş sonrası Libya'nın kaderi üzerinde tartışmalar devam ederken buranın İtalya'ya da Sovyetler'in vasiliğine verilmesi gibi fikirler ileri sürülür. Fakat daha önce Libya'nın bağımsızlığı için yıllarca çarpışmış olan Sunüsilere bağımsızlık sözü vererek onların desteğini almış olan İngilizler, Fransızlar'ın karşı çıkmalarına rağmen Libya'nın Birleşik Krallık olarak en geç 10 Ocak 1952'de bağımsızlığını öngören bir kararı Kasım 1949'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndan çıkartmışlardı.

Sunusi tarikatının önde gelen şeyhlerinden olan Sidi Muhammed İdris, İngilizler, güçlü kabile reisleri, zengin esnaf ve ordunun desteği ile kendini 1950 yılında Kral ve 1951 yılında da Birleşik Krallık olarak Libya'nın bağımsızlığını ilân eder.

Sadullah Bey 1949'dan 1951'e kadar Libya'nın bir devlet olarak ortaya çıkması sürecinde, Libya'nın bir parçası olan Bingazi hükümetinde bakan, başbakan ve Şeyh İdris'in yurtdışı seyahatlerinde vekili olarak görev valmıştır.

Sadullah Bey, Şeyh İdris Sunüsi'nin bu zor ve önemli görev için neden kendisini seçtiğini çocuklarına şöyle açıklamıştı: "Şeyh İdris Sunüsi bir müddet Mısır'da sürgün hayatı yaşamaya mecbur olmuştu. Sadullah Bey'in babası Hacı Mebruk Efendi de sürgüne gidenler arasındaydı. Sadullah Bey her ay aldığı maaşın bir bölümünü sürgündeki babası Hacı Mebruk Efendi'ye göndererek yardımcı oluyordu. Hacı Mebruk Efendi her para gelişinde Şeyh'e 'Yirmiden fazla çocuğum var. Hangisinden hayır göreceğim hiç belli olmuyor. Bir tek küçük Sadullah'tan yardım geliyor' dermiş." Şeyh sürgün günleri sonrasında Libya'nın bir devlet olarak ortaya çıkması gündeme gelince bu olayı ve Türkiye'de idarecilik yapan Sadullah Bey'i hatırlamış ve ısrarla kendisine yardımcı olması için Bingazi'ye davet etmişti.

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanlığı'nın 23.01.1950 tarihli yazısı üzerine 23.01.1950 tarihindeki toplantısında Sadullah Bey'in Bingazi Emirliği emrinde üç yıl çalışmasına izin vermişti. Emir Sunusi Bingazi'de kurduğu yönetimle İngiliz kontrolü altında bağımsız bir Libya Devleti'nin organize edilmesi için çalışıyordu. Önce İçişleri Bakanlığı'na atanan Sadullah Bey'e, daha sonra Sosyal Yardım Bakanlığı görevi de verilir. İki üç ay sonra da Başbakanlığa atanmıştı.

Bingazi'de Libya Devleti'nin temeli atılmaktaydı. Fakat bu devletin fiilî yönetim ve kontrolü İngiliz Askeri Valisi'nin elinde idi. Libya Petrollerinin kokusunu alan İngilizler yeni devletin şöyle, ya da böyle mutlaka kendi kontrollerinde olması için çalışıyorlardı. Sadullah Bey'in bakanlık ve başbakanlık görevleri İngilizler'in bu emeliyle mücadelede geçmiştir.

Libya'nın Fizan ve Trablus bölgelerini kontrol altında bulunduran Amerika ve Fransa ise İngilizler'in bu gayretlerini seyrediyorlardı. Belli ki Afrika'nın taksiminde bir anlaşma sağlanmıştı.

Devleti oluşturacak kadrodan yoksun Libya'yı kabile reislerini birbirine karşı kullanarak yıllarca ellerinde tutabileceklerini hesaplayan İngilizler, Türkiye'de Atatürk'ün yaptıkları yaşayıp görerek inanmış bir kişinin emelleri için tehdit yaratabileceği ihtimalini düşünmekle beraber, yaşı yetmişe dayanmış ve dışarıdan gelmiş Sadullah Bey'in etkili olacağını zannetmemiş ve Başbakanlık görevine atanmasına ses çıkartmamışlardı.

Bu yıllarda Libya'da Türkiye'ye iltihak etme fikrinin önemli taraftarları vardı. İngilizler Osmanlı karşıtı propagandalarla hem bu akımı, hem de Sadullah Bey'i etkisiz kılmaya uğraşıyorlar, diğer yandan da salgın hastalıklarla Libya ekonomisini çökertip kendilerine bağımlı kılmaya uğraşıyorlardı.

Fakat gelişmeler hiç de umdukları gibi olmadı. Sadullah Bey durumu sezmiş, Sağlık Bakanlığı görevini üstlenerek salgın hastalıklara karşı etkili bir mücadeleye girişmişti. Ziraî ürünler ve özellikle üzüm bağları için İngiltere'den satın alınan ziraî ilaçları kasten geciktirerek mevsim geçtikten sonra Libya limanlarına boşaltmaya başlayan İngiliz yöneticileri ile sert tartışmalara girmişti.

Bu yaşlı adamın kolay lokma olmadığını anlamakta gecikmeyen İngilizler, el altından ona karşı propagandalarını sürdürürken Şeyh'in etrafındaki bazı kabile reislerini ona karşı kışkırtmaya başlamışlardı. Krallığını İlân etmiş olan Şeyh ise Sadullah Bey'in İngilizler'le boğuşmasından memnun, fakat bir denge unsuru olarak geride kalmayı uygun görmüştü. Başbakanlığa atanmış Sadullah Bey'den rahatsız olan kabile reislerini "Biz yıllardır bağımsızlık için mücadele verdik, İngiliz sömürgesi olmak için değil. Hanginiz İngilizler'e karşı böyle direnebilirsiniz. Bu Türk bunu yapıyor. Daha ne istiyorsunuz" diyerek yatıştırmaya çalışırken, İngilizler'le pazarlığa girmişti.

Türkiye'de idarecilik yaptığı yerlerde "Arap Kaymakam" olarak anılan Sadullah Bey'in Libya'daki unvanı "Türk Başbakan" idi. Bu ünvan aynı zamanda ona karşı yürütülen propagandanın da temel unsuru idi. Arapça şivesinin bozukluğu da "Türk" denmesinin bir başka sebebidir.

Başbakanlık görevi yanısıra Milli Eğitim Bakanlığı görevini de yürüten Sadullah bey ile İngilizler arasındaki kavga hiç bitmiyordu. Birleşmiş Milletler'in Libya'nın bağımsız bir devlet olarak organizasyonu için tahsis ettiği paranın kontrolünü elinde tutan İngilizler, Libya devleti için yetiştirilecek kadroların eğitimlerinin İngiltere'de yapılmasını istiyorlardı. Sadullah Bey ise genç öğrencilerin Türkiye ve Mısır'da eğitilmesinden yana idi. Hükümetin bu doğrultuda aldığı kararın iptal edilmesi için Sadullah Bey'e baskı yapmanın (Ankara'da Maliye Bakanı'yla boğaz boğaza kavga ettiği gibi İngiliz kumandanla da Bakanlar Kurulu'nda yakapaça kavga etmiştir.) netice vermediğini gören İngiliz Askeri Valisi toplantıdan sonuç alamayınca Kral'a dönerek "Nereden buldun bu deliyi?" diye çıkışır ve makamına dönünce bu öğrencilerin yurt dışına çıkışını yasaklar. Yasak kararını haber alan Sadullah Bey şahsi hesabındaki bütün paraları çekerek otobüsleri ayarlamış ve öğrencilerin gece yarısı gizlice Mısır'a ulaşmasını sağlamıştı. Bugün bağımsız Libya Devleti'ni yönetenlerin birçoğu o gün yurt dışına kaçırılan talebe grubu içinde yer alan öğrencilerdir. Libyalı milliyetçi gençleri o günlerde Bingazi'de gösteri yapar ve İngilizler'le İngiliz yanlılarının evlerini taşlarlarken tek önünde saygı ile durdukları ev Sadullah Bey'in evi olmuştur.

Sadullah Bey İngilizler'le kapışırken Kral İdris de arkadan İngilizler'le pazarlığını sürdürüyor, Libya'nın bağımsızlığını belirlenen tarihten önce ilan etmeye uğraşıyordu. Libya bağımsız bir devlet olarak tanındığı zaman Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Sadullah Bey, Başbakanlık görevi yapamayacaktı. İngilizler'in desteğini alan Kral İdris, 24 Aralık 1951 tarihinde Fransızlar'ın muhalefetine rağmen bağımsızlığı ilân eder.

Libya bağımsız olunca Sadullah Bey'e senatör olarak Mecliste görev verilir. Bu karardan sonra Sadullah Bey, Kral'dan izin alarak ilerleyen hastalığının tedavisi için Türkiye'ye dönme hazırlıklarına başlar. 28 Mayıs 1952 Pazartesi günü bavullar toplanır ve arabaya yüklenir. Her türlü fitnenin döndüğü bu ortamdan ayrılacağı için çok sevinçli idi. "Oh gidiyoruz" diyerek uzandığı yatağa yığılır kalır.

Ölüm haberinin duyulması üzerine İngilizler, sağlığında hiç sevmedikleri bu adama ölümünden sonra çok büyük bir ilgi gösterirler. Onun çok büyük bir insan olduğunu, kaybından büyük üzüntü duyduklarını söylerler. Muhteşem bir tören düzenlenerek cenazesi çiçek bahçesine dönüştürülür. Ölümü üzerine ona karşı gösterilen aşırı ilgi, övgü ve merasimler eşinde, O'nun İngilizler tarafından zehirlenerek öldürüldüğü şüphesini uyandırmıştı.

Emekli olduktan sonra geçim sıkıntısı çektiği günlerin ardından Libya'ya Başbakan olan Sadullah Bey'in öldüğü zaman şahsi hesabında sadece 45 İngiliz Lirası vardı. İsteseydi İngilizlerle anlaşır ve servet edinebilirdi. Fakat mizacı buna uygun değildi. Yılmadan çalışmak, inandığı şeyler uğruna kavga etmek onun karakterinde vardı. Allah dualarını kabul etmiş ve canını bir devlet görevlisi iken almıştı. Libya Kralı onun adını –yaşatmak için– Bingazi'de bir hastahaneye verir ve hastahanenin açılışı için Türkiye'den çağırdığı eşi ve çocuklarına büyük ilgi göstererek İngilizler'e karşı vermiş olduğu kavgadan övgü ile bahseder.

Sadullah Koloğlu'nun adı sadece Türkiye'de görev yapmış olduğu yerlerde değil, bugün Libya'da bile saygın bir şekilde anılmaktadır. 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Başbakan olan Bülent Ecevit, Libya'ya özel temsilcisi olarak Sadullah Bey'in küçük oğlu Orhan Koloğlu'nu gönderirken Sadullah Koloğlu isminin Libya'daki saygınlığını çok iyi biliyordu.

MÜBADELE DOSYASI

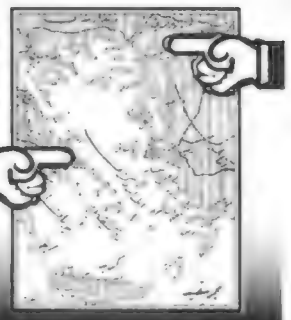

HAZIRLAYAN Yücel Demirel

GARBİ TRAKYADAN GAMLI İZLER

Selanik 6 Teşrinievvel (Muhabir-i mahsusumuzdan)- Evvelki sabah Sirkeci istasyonundan hareket ettiğim zaman zihnen çok meşguldüm. Senelerden beri ıztırab içinde sefilâne bir hayatı sürükleyen yüzbinlerce vatandaşımız arasına gidiyordum. Garbi Trakya'nın, Makedonya'nın her yeri bir inci, bir pırlanta kadar saf ve kıymetdâr olan şehir ve kasabalarını birer birer gözümün önünden geçiriyor, burada yaşayan zavallı kardeşlerimin bugünkü feci vaziyetlerini düşünüyordum. Bir zamanlar pek mesut olan bu toprakları, buranın bedbaht halkını acaba nasıl bulacaktım? Mübadele esnasında ne gibi acıklı manzaralara tesadüf edecektim?

Kuleliburgaz'a kadar bu düşüncelerle gittim. Bulunduğum vagonda muhtelit mübadele heyetinde bitaraf murahhas General Dolara ve mösyö Viding ile Hilal-i Ahmer murahhası Doktor Ömer Lütfi, kâtibi Cevdet Beyler bulunuyorlardı. Kuleli'den itibaren refakatimize Kuleli inzibatı zabiti Yani Kostopulos memur edildi. Ayrıca bir de Yunan jandarması emrimize verildi ve Selanik'e kadar heyetimize refakati bildirildi.

Dedeağaç'a kadar geçen dört saatlik mesafeyi kat' ederken Türkçe tahsilini İstanbul'da yapmış ve esasen Edirneli olan Yani Efendi her hususta kemal-i nezaketle hareket ediyor ve her arzumuzun is'âfına çalışıyordu. Dedeağaç'ta istasyon kumandanı vagonumuza geldi. Her istasyonda dışarı çıkmakta serbest olduğumuzu ve kabul edersek büfede bir çay ikram etmek istediğini beyan etti. Büfeye girdiğimiz zaman yirmi kadar Yunanlı çay içmekle meşguldü. Kalpaklı bir heyetin ansızın büfeye duhulü bütün o güruhu elektrikli bir cihaz gibi harekete getirdi. Hepbirden hayretle açılan gözlerini bize diktiler. Bir iki zabit refakat zabitimize müracaatla kim olduğumuzu öğrenmek merakından kurtulamadılar ve bilahare kendilerini prezante ettiler. Bu zabitanın ekserisi Türkçe biliyorlardı.

Biz çay içmekle meşgul iken General Dolara ile mösyö Viding istasyon önünde durarak semayı tetkik ediyorlardı. Namütenahi yıldızlı şark seması her iki ecnebiyi ziyadesiyle alakadar etmişti. General Dolara refikine ilm-i nücûmdan uzun uzadıya bahsediyor. Dübb-i ekberden, kehkeşânlardan, yıldızların çokluğundan mütehassis olarak "oh ne âlâ bir şark seması!" diyordu. Bu bedii gecenin ancak yıldızlarla tahfif edilen karanlığı içinde mösyö Viding de "çok güzel manzara şarka mahsus bir sema" diyordu.

Dedeağaç'ta refakat zabitimiz bizden ayrıldı ve yerine Dedeağaç istasyon zabiti mülazim Pisutis verildi. Bu genç mülazimin Türkçesi kuvvetli değildi. Bununla beraber kendisiyle kolayca anlaşabiliyorduk. Afyon cephesinde bulunmuş olan Pisutis Türk taarruzunun dehşetini anlata anlata

bitiremiyordu. Bölük yüzbaşısının telef olması üzerine bölüğünü alarak o cehennemî ateş meydanından nasıl çekilebildiğini hikâye etti.

Şafak sökerken Menteşe mebusu Esad Hocamın Bağrıyanık isimi verdiği mazlum .Gümülcine'nin alacakaranlık içinde yükselen minarelerini görüyordum. Garbi Trakya'nın Türk kanı kokan bu feyzli toprakları yüreğimi bir kat daha cızlattı. Gümülcine'nin muntazam bağlarının yaprakları hep dökülmüştü. Meyva ağaçlarının dalları kesilmişti. Hafif bir ruzgar bile solmuş yaprakları düşürmeye kâfi geliyordu. Mevsimin hayat üzerindeki tahribkâr tesiri de bu güzel kasabanın üzerinde derin izler bırakmıştı. Gümülcine masum fakat yeis ve kederle sahiplerini bulmuş ve zulüm ve işkence ile gözleri oyulmuş güzel bir kadına benziyordu.

İstasyonda bir hoca, birkaç fesli ve iki üç Türk kadını vardı. Büyük bir Rum kalabalığı içinde kalan şu küçük kitleyi gözlerimle deraguş ettim ve kalben Gümülcine kasabasını selamladım. Ovanın Manisa ovasını andıran bütün güzellikleri bende derin hisler uyandırıyordu. İskeçe'ye kadar imtidâd eden bu yeşil dağların kesif yeşillikleri arasından Türk askerinin hayallerini görür gibi oldum... Bütün bu feyzli sahada, bütün bu zengin ovada çalışanlara dikkat ettim, hep fesli ve çarşaflı idiler. Yalnız başlarında eli sopalı birer kasketli bulunuyordu. Demek hayat-i mesaide bile zulüm ve şiddet mevcuddu. Bu güzelim bütün tarlalarında mahsulün bir kısmı kaldırmamıştı. Bütün tütünler çiçek açmıştı.

İskeçe'den itibaren etraf kâmilen tütün tarlalarıyla süslenmiş idi. Dere, tepe, bayırlar ve hatta molozdan ibaret zannedilen taş kırpıntıları üzerinde, dağların arasında kalmış akıntıları üzerinde, dağların arasında kalmış akıntılar üzerinde sedler yapılarak tütünün en nefisi zer' olunuyordu. Bütün bu nihayetsiz servetin vâlidi Türk kolu, Türk zekâsı ve Türk sa'yının yerini tutacak hiçbir unsur bulunamayacağı içindir ki Yunaniler Garbi Trakya Türklerinin mübâdelesine razı olmadılar. Çünkü vâridât-ı umumiyelerinin hemen nısfını yalnız Garbi Trakya'dan, Türk unsurunun fart-ı mesaisiyle istihsal ediyorlar.

Güzergâhda istasyonlara karib olan mahallerde açıkta veya çadırgah kurmuş Rum muhacirleri bulunuyordu. Garbi Trakyadaki saf ve nezih Türk ırkının mazlum vârisleri anane ve itiyadlarını değiştirmemişler yine eskisi gibi tren yolcularını selamlıyor ve hepsinin mevhum yüzlerinden aşinai çehrelerinden derin bir gamın izleri okunuyor.

Vatan, *10 Ekim 1923*

MUHTELİT KOMİSYON SELANİKTE TOPLANMALIDIR

Selanik, 7 Teşrinievvel (muharrir-i mahsusumuz)- Hükümet-i milliyemizin mübâdele müzâkerâtının Selanik'te cereyân etmesi hakkında ittihaz ettiği karar ne kadar musib imiş... Çünkü Selanik yalnız Makedonya'nın merkezi değildir, Makedonya'nın dörtyüzbin küsur Türk halkının ilticâgâhıdır. Köylerden ve hatta civar kasabalardan yüzlerce ve binlerce halk her gün devam eden tazyikat karşısında bütün mâmelekini bırakarak şehirde toplanmaktadır. Hanlar, sokaklar, köylerini terk eden bu zavallı Türklerle dolu... Bütün bu babayiğit insanlar ne yapacaklarını şaşırmış bir halde dolaşıyorlar. Türk mübadele heyetinin gelmek üzere olduğu daha on gün evvel en ücrâ köylerde bile haber alınmış ve Selanik'e yığın yığın insanlar akmaya başlamıştır. Makedonya'nın bu faal müstahsilleri Selanik'in ileri gelen beylerinden, efendilerinden, ağalarından tarz-ı hareketlerine dair öğüt alıyorlar ve mübadeleye intizaren ellerindekini, ceplerindekini yiyorlar.

Mübadele heyeti Selanik'e vasıl olur olmaz köylerinden kaçıp gelenlerin yüzü gülmüştü. Herkes heyet gelir gelmez derhal mübadeleye başlanacak, vaz'-ı yed, musadereler duracak, yapılamakta olan mezalim ve tazyikat artık nihayet bulacak zannetmişti. Halbuki heyetin muvâsalâtı akabinde köylere jandarmalar gitmiş, tahsildarlar gönderilmiş ve bir ay evvel bu seneki mahsulün nısfı ile hayvanât-ı mevcûdenin nısfı alınmış iken bu defada mütebaki nısflar cebren müsadere edilmeye başlamıştır. Lungata'nın köylerine giden bir jandarma zabiti ahaliye hitaben: "Artık ne duruyorsunuz. Türk heyeti geldi. Buradan gidiniz." demiş ve halkı hiçbir eşya almalarına müsaade etmeksizin muhâcerete sevk etmiştir. Bilumum civar köylerde aynı muamele başlamıştır. Selanik'e gelen ahali heyetin bulunduğu eski Cuma caddesinde sahile yakın bir mahalde inşa olunan Majestik otelinin önüne toplanmışlar ve derdlerini anlatmak için heyet azalarının çıkmalarına intizar eylemişlerdir. Bu zavallıların derdleri dinlenmiş ve icab eden teşebbüsâtta bulunulmuş ise de halk

yeni bir ölüm tehlikesine göğüs geremeyeceklerini söyleyerek köylerine gitmekten istinkâf eylemiştir. Köylerde yapılan bütün tazyikatın gizli bir kuvvet tarafından idare edilmekte olduğu Selanik ahvâlini yakından tedkik edenler için mechul değildir.

Türk muhacirlerinden birkaçı ile hasbihal ettim. Görüştüklerim hemen aynı fecâyii söylemekle beraber daha ancak bir aylık yiyecek zahireleri olduğunu ve bu zahirenin de bugün yarın musadere edilmek ihtimali bulunduğunu söylediler.

Yunan polis müdürü hiç de kurnaz bir adam değilmiş. Heyetimiz Selanik'e gelir gelmez hepimizi takip için hafiyeler tayin etmiş. Giymekle görüşürüyoruz, nereye gidiyoruz, kimi kabul ediyoruz. Bunları hergün raporla bildirmeye memur bu adamlar arkamıza takılmış her gittiğimiz yere geliyorlar. Heyetten iki zatı takip eden bir hafiye kendince kurnazlık zannettiği bir usule müracaat ederek güya bir iş görmüştür. Doktor Ömer Lütfi ve İhsan Beyler Osmanlı Bankasına gitmişler. Arkalarına birisi takılmış ve bunlar bankadan çıkınca girdikleri bir Türk mağazasına da hafiye dahil olmuş. Bittabi maksad ne konuşulacağını öğrenmek. Dün bir akşam gezintisinde iken Olimpus Palas'ın önünde bizim de takip edildiğimizi anladık ve herifi alay olsun diye yarım saat arkamızda dolaştırdıktan sonra bir arabaya atlayarak kalabalığın arasında herifi şaşkın şaşkın bırakıp otele döndük.

Mübadele heyetimizin reisi Tevfik Rüştü Bey'i ziyaret eden Rumca gazetelere muhterem doktor beyanatta bulunmuş ve bilhassa mübadele işinin tarafeynin hüsn-i niyetle muvaffakıyetli bir surette icra edileceği ümidini münasebât-ı hasene idâmesi temenniyâtını izhar etmiştir. Rumca gazeteler Doktorun beyânâtını yazdıktan sonra iki millet arasında münâsebât-ı hasene tesisinin imkânsızlığına dair mütalaat serdetmekten kendilerini alamamışlar ve Doktorun münasebât-ı müstakbele hakkında idare-i kelam etmeye salahiyeti olmadığını söylemeye cesaret edecek kadar küstahlıkta bulunmuşlardır. Gerek resmi ziyaretlerde, gerekse hususi temaslarda her suretle nezâket gösteren Doktor Rüştü Bey'e karşı Yunan gazetelerinin safsatalarını heyetimiz azasının kâffesinin aldatılabilecek kadar saf olduklarını ve Tevfik Rüştü Bey'in müfrit milliyetperver olmasından dolayı mübadele müzâkerâtının mutlaka daha başlar başlamaz inkıtaa duçar olacağına dair Yunan propagandalarını günün vekayii olmak üzere zikr ediyorum. Bittabi bütün bu propagandaların mahiyeti bir hiçten ibaret olduğu gibi bazı tehdidkâr cümlelerle vuku bulan neşriyata heyetimizden hiçbiri zerre kadar ehemmiyet vermemektedir.

Ahali-i müslimeye karşı takip olunan siyaseti tamamen tasvibkâr bir meslek ile intişar eden Edirne'den fırarî sabık Temin Gazetesi'nin Hakikat namıyla saçtığı zehirler Türk halkı arasında şiddetli bir nifak tevlid edecek kadar müessir olmaktadır. Saf ve bilgisiz köylüler bu teşebbüsât kartlığına dair mütalaat serdetmekten kendilerini alamamışlar ve Doktorun münasebât-ı müstakbele hakkında idare-i kelam etmeye salahiyeti olmadığını söylemeye cesaret edecek kadar küstahlıkta bulunmuşlardır. Gerek resmi ziyaretlerde, gerekse hususi temaslarda her suretle nezâket gösteren Doktor Rüştü Bey'e karşı Yunan gazetelerinin safsatalarını heyetimiz azasının kâffesinin aldatılabilecek kadar saf olduklarını ve Tevfik Rüştü Bey'in müfrit milliyetperver olmasından dolayı mübadele müzâkerâtının mutlaka daha başlar başlamaz inkıtaa duçar olacağına dair Yunan propagandalarını günün vekayii olmak üzere zikr ediyorum. Bittabi bütün bu propagandaların mahiyeti bir hiçten ibaret olduğu gibi bazı tehdidkâr cümlelerle vuku bulan neşriyata heyetimizden hiçbiri zerre kadar ehemmiyet vermemektedir.

Ahali-i müslimeye karşı takip olunan siyaseti tamamen tasvibkâr bir meslek ile intişar eden Edirne'den fırarî sabık Temin Gazetesi'nin Hakikat namıyla saçtığı zehirler Türk halkı arasında şiddetli bir nifak tevlid edecek kadar müessir olmaktadır. Saf ve bilgisiz köylüler bu teşebbüsât kartşısında ne yapacaklarını, kiminle beraber yürümek lazım geleceğini bilemiyorlar ve hergün aldatılıyorlar. Yeni Asır gazetesi ihtilal hükümeti tarafından seddedilmiş ve müddetin inkızasında intişarı lazım gelirken yeniden müsaade verilmemiştir. Asır gazetesinin genç muharrirlerinin verdikleri izahata nazaran elli gün müddetle tatil edilen Asr'ın esbab-ı vataniye hasebiyle tekrar intişarına müsaade edilmemesi Makedonya'da dört beşyüz bin Müslümanın hukukunun müdafaasına imkân bırakmamakta ve bu suretle hukuk-ı İslamiye ziyâ'a uğramaktadır. İstanbul'da Rumların menafii için beş altı Rumca gazete her türlü müsaadekârlığa nâil olurken Makedonya'da bir Türk gazetesinin bile intişarı men' ediliyor. Hakikat gazetesi Yunan tahsisa-

Karma Mubadele Komisyonu Delegeleri. İspanyol General Dolara, Karl Viding ve Madam Viding.

yata heyetimizden hiçbiri zerre kadar ehemmiyet vermemektedir.

Ahali-i müslimeye karşı takip olunan siyaseti tamamen tasvibkâr bir meslek ile intişar eden Edirne'den fırarî sabık Temin Gazetesi'nin Hakikat namıyla saçtığı zehirler Türk halkı arasında şiddetli bir nifak tevlid edecek kadar müessir olmaktadır. Saf ve bilgisiz köylüler bu teşebbüsât kartıyla intişar eden Yunanca bir gazeteden başka birşey değildir. Makedonya Müslümanlarının hukuk-ı mukaddeseleri düşünülecekse derhal teşebbüsât-ı lâzimede bulunulmak ve aksi halde Türkiye aleyhine hergün sütunlar dolduran İstanbul Rumca gazetelerinin de intişarına mani olmak lazımdır.

Lütfi Arif, *17 Ekim 1923*

MÜBADELE PROTOKOLÜ TADİL EDİLEMEZ

Dr. Ömer Lütfü Bey.

Atina Ekspresi 8 Teşrinievvel (Muhabir-i mahsusumuzdan)- Selanik'ten Atina'ya harekete karar verilmiş... Selanik istasyonuna çıkar çıkmaz aldığım bu haberden bidayeten fena halde canım sıkıldı. Yunanlıların nihayet maksatlarına nail olduklarına hükmettim. Heyetimizden bir iki zâta sordum. Atina'ya mı gidilecek? Evet, dediler, birkaç içtima orada akd etmeyi teklif ettiler. Yunan hükümetinin müsafiri olduğumuz için bizi istedikleri yerde misafir etmek bittabi onların hakkıdır. Burada göreceğimizi gördük, öğreneceğimizi öğrendik ilk temasta onların kararına muhalif hareketle ve Selanik'te kalmak için ısrar etmeyi doğru bulmadık.

Halbuki içtimaın Selanik'te olmasında musır idik. Yersizlik bahanelerine karşı hanlarda kalmayı hatta Selanik'in neresinde olursa olsun müzakerata başlamayı kabul etmiştik. Atina'ya hareket için yalnız misafirlik hakkı doğru olamazdı. Onların misafirlik hakkına mukabil bizde dörtyüz bin Türk'ün hukuk-ı mukaddesesini hüsn-i idareye ve bu hukukun tanınması ve tanıtılması için pek büyük haklara malik idik... Müzakeratın Atina'da cereyanı bittabi birçok maksatlara ibtinâ ediyordu. Herşeyden evvel Yunanlılar şimdiye kadar yaptıkları fecayii Türk ve Cemiyet-i Akvam delegelerinden gizlemek ve vaki olacak şikâyât ve müracaatlara Selanik'te merci bulundurmamak ve bilhassa hergün bir nisbet-i mütezâyide ile tevessü eden vaz'-ı yed ve müsaderelere suhuletle devam etmeyi temin etmek, Yunan düşüncelerinin başlıcalarından biri bulunuyordu. Mübadele heyetimiz Yunanlılarla daha ilk temasta derhal müsaderelerin ref'ini ve mezalimin önüne geçilmesini Yunan delegesi Pallis'ten talep etmiş mösyö Pallis hükümeti nezdinde teşebbüsatta bulunmayı taahhüd etmiştir. Heyetimiz Selanik'ten uzaklaşınca Yunanlılar'ın yine bildikleri gibi hareket edecekleri şüphesizdir.

Mübadele meselesi etrafında İslamlar arasında birçok dedikodular başlamıştır. Bildirdiğim vechile burada Yunan aleti olan ve Edirne'den kaçmış bulunan bazı serseriler mübadele müzakerâtının inkıtaa uğrayacağını tehdidkâr bir lisanla işaa etmektedirler. Bu tarzda işaaların esbâb-ı mucibesi yok değildir. Tahkikatıma nazaran Yunan murahhasları mübadele protokolünün ihtiyacat-ı zaman ile mütenasib olmadığından ve muhacirin-i Hıristiyaniyenin dörtte üçü Makedonya'ya gelmiş bulunduklarından bu muhacirlerin sefalete duçar olmalarına mani olmalarına mani olmak için Yunan hükümetince ittihaz edilen ve edilecek olan mukarrerâtın mübadele heyetince vâcibü'l-ittibâ' olmasına dair vasi mikyasta propagandalar yaptırmaktadırlar.

Filhakika mübadele protokolü mucibince tarafeyn-i âkideyn protokolün tamami-i tatbiki ile mükellef bulunmakla ve mübadelenin icrasına kadar neşrolunacak kavanin ve mukarrerâtın hükümsüz olacağı protokolde musarrah bulunmaktadır. Bu sebeble Yunan hükümetinin neşreylediği yeni kanunlar ile İslam emlak ve emvalinin vaz'-ı yed ve musaderelerine dair ittihaz eylediği mukarrerâtın hükümsüz olması lazım geleceği aşikârdır. Halbuki Yunanlılar temâdi eden müsaderelerin meşru addedilmesi için mübadele protokolünün tadilini teklif eylemeyi düşünüyorlar.

Yunan delegesi Pallis'in Cemiyet-i Akvam mümessillerine bu yolda telkinâtta bulunduğuna hükmetmemek kabil değildir. Yunan nokta-i nazarını heyet-i murahhasamız suhuletle anlamıştır. Bu hususta hissiyât-ı insaniyeden ve zamanın icâbâtından dem vurmak suretiyle vâki olacak her türlü teklif bittabi tarafımızdan tamamiyle reddedilecektir. Türk heyeti protokolün tamami-i tatbikinde ve hiçbir maddesinin tebdil edilemeyeceğinde ısrar edecektir. Ellerindeki bütün emvâl-i menkuleleri, hayvanat ve zehairi müsadere edilmiş olan bir Türk kütlesinin -muhacirîn-i Hıristiyaniyenin sefalete duçar edilmemesi vesilesiyle- sefil olmasına, yersiz yurtsuz ve on parasız olarak mübadele edilmesine taraftar olacak hiçbir Türk tasavvur olunamaz. Heyet-i murahhasamızdan hiçbiri bu hususta muvafakat etmeyecektir ve edemez.

Mamafih şurasını da unutmamalıdır ki Yunanlılar resmen değilse bile gayri resmi surette mübadele protokolünü ihlal etmişlerdir. İslamlara karşı ittihaz ettikleri hatt-ı hareket tamamiyle protokole muhaliftir.

Lütfi Arif, *18 Ekim 1923*

KİTABİYAT

Histoire'*da Akdeniz Dünyası*

ZEKİ ARIKAN

Fransa'da yayınlanan aylık *L'Histoire* (Tarih) dergisi, 1992 (Temmuz/Ağustos) özel sayısını Akdeniz dünyasına ayırdı. Sözkonusu sayının çıkışından bugüne uzun bir süre geçmiş olmakla birlikte yine de tanıtılmasını gerekli görüyoruz. Çünkü bu özel sayı, tarih boyunca Akdeniz çevresindeki uygarlıkları, gelişmeleri, çatışmaları kapsamına aldığından çok geniş ölçüde bizi de ilgilendirmektedir. Dergi, herbiri kendi alanında ya da Akdeniz dünyasının çeşitli sorunları üzerinde uzmanlaşmış pek çok imzayı bir araya getirmekte, ayrıca özel olarak yapılmış söyleşilere, belgesel nitelikteki resimlere yer vermekte, böylece zengin bir içerikle karşımıza çıkmaktadır. "Akdeniz'de Karışıklık" (Chaos en Méditerrané) başlığını taşıyan önsöz, bu özel sayının sınırlarını çizmekte ve bunun özellikle Amerika'nın keşfinin 500. yıldönümü dolayısıyla yapılan etkinliklerden kaynaklanan bir düşüncenin ürünü olduğunu dile getirmektedir. Aynı bağlamda Fenikelilerin serüveninden, Eski Yunan kültürünün yayılmasına ve Roma barışının sağlanmasına kadar geçen süreç içinde Akdeniz dünyasını bütünleştiren gelişmelere işaret edilmektedir. Yine bu denizin, çevresindeki insanlar arasında birleştirici bir rol oynayan üç tek tanrılı dinin, yani Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın doğup gelişmesine de ortam hazırladığı vurgulanmaktadır. Fakat din, bu birleştiriciliğin ötesinde, Akdeniz çevresinde kurulan devletler arasındaki çatışmaların en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur. Bu kapalı alan, din savaşlarının, kutsal savaşların amansız bir mücadele alanı haline gelmiştir. Giderek İslam dünyasıyla Hıristiyan dünyası arasındaki sınırların belirginleşmesiyle ticaret gelişmeye başladı ve kapitalizm XIII. yüzyıldan başlayarak Ceneviz, Venedik, Amalfiya, Piza gibi deniz cumhuriyetleri sayesinde hızla yükseldi. İslam ülkelerine gelince, bunlar, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar, Osmanlı yönetimi altında ve Batı'yla yanyana, sürekli bir barış dönemi yaşadılar. Avrupalıların bu denizde kendi egemenliklerini kurmak için yaptıkları girişimleram bir başarıya ulaşamadı.

Fakat bugün, Afrika'dan Avrupa'ya yönelik göç iki dünya arasındaki ayrılığı ortadan kaldıramamakta, Lübnan ve eski Yugoslavya'da görüldüğü gibi rakip cemaatler arasındaki çatışmaların, kavgaların önüne geçilememektedir. Eski fatihlerin ya da tüccarların kurduğu düzenin yerini şimdi hiçbir siyasal iradenin kolay kolay çözümleyemeyeceği bir karışıklık almıştır.

Ana çizgilerini özetlediğimiz bu önsöz, dergide yer alan yazıların ve ileri sürülen görüşlerin çerçevesini oluşturmaktadır. Dergide bulunan yazılar, üç ana başlık altında toplanmıştır:

I. *İlk Fatihler* (8-52); II. *Bin Yıllık Kutsal Savaşlar* (56-94); III. *İmparatorlukların Sonu* (98-138).

İlk bölümde, Jean-Robert Pitte'in Akdeniz çevresinin fiziki ve beşeri yapısı üzerinde duran incelemesini Javier Teixidor'un "Fenike Mucizesi" izliyor. Akdeniz sahası ve bu denizin sınırları konusunda hiçbir bilgileri olmayan Fenikelilerin Sayda ve Sidn'dan kalkarak İtalya, Tunus ve İspanya'ya kadar açılmaları tarihin en önemli dönüşümlerinden birini oluşturmaktadır. Fenikeliler Akdeniz havzasında gerçek bir ticaret ağı kurdukları gibi, gemicilik tekniğinin gelişmesine ve alfabenin bulunmasına da önemli bir katkıda bulundular. Dergide bundan sonra, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında Yunan kolonizasyon hareketiyle Roma Barışı (Pax Romana) ele alınmaktadır. Yunan ve Roma'nın Akdeniz dünyasına katkıları ele alınırsa denebilir ki Yunan kökenli olan tıp, felsefe ve matematiğin bütün Akdeniz'de yayılmasını Romalılar sağladığı gibi, kendileri de ünlü anıtları, sirkleri ve kamu hukukunu miras bıraktılar. Paul Veyne'le yapılan bir söyleşi (s.

38-39) Roma barışı, Roma uygarlığı ve Roma kalıtının boyutlarını ortaya koymaktadır.

Hıristiyanlığın doğuşu, ilk Hıristiyanlar ve bunlara yapılan işkenceler, ilk martirler, ilk propagandacılarla bu dinin Roma'da yayılması gibi konuları inceleyen bir araştırma Pierre Chuvin imzasını taşımaktadır. Başlangıçta Museviliğe özgü olan tek tanrılı bir din anlayışının Hıristiyanlık ve İslamlık aracılığıyla bütün Akdeniz çevresinde, sonra da dünyanın büyük bir kesiminde yayılması, Tanrı Akdenizli midir? sorusunu gündeme getirmekte ve bu sorunun yanıtı, Jean Bottero ile yapılan bir söyleşinin özünü oluşturmaktadır. Tanrının Doğuşu (*Naissance de Dieu*, 1986) ve Tanrılar İnsanı Yarattığı Zaman (*Lorsque les dieux faisaient l'homme*, 1989) gibi eserleri bulunan Jean Bottero tek tanrılı din anlayışının Sami kökenli olduğunu, Samilerin de Akdenizli olmadığını vurgulamakta ve ancak Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Akdeniz dünyasında tek tanrılı bir dinin egemen olduğuna dikkati çekmektedir (50-51).

Bin Yıllık Kutsal Savaşlar başlığını taşıyan II. bölüm, İnebahtı savaşının (1571) temsil edildiği bir tablodan alınan resimle başlamaktadır. Bunu, İslamlığın çıkışıyla birlikte, Arapların Akdeniz dünyasındaki yayılma sürecini ve bunun sonuçlarını ele alan Françoise Micheau'nun bir incelemesi izlemektedir. İslamlığın çıkışı, kısa bir süre içinde Arapların Sasani İmparatorluğu'nu yıkarak İran'dan Orta Asya'ya doğru ilerlemesi, öte yandan Suriye, Filistin, Mısır ve bütün Kuzey Afrika'da Bizans yönetimini çökerterek İspanya'ya kadar yayılmaları, Akdeniz ve Avrupa tarihi açısından son derece önemli sonuçlar doğuran olaylar zinciri içinde yer almaktadır. Ayrıntıya girmeden şunu ekleyelim ki bu yayılmanın Akdeniz ve Avrupa tarihi açısından doğurduğu sonuçlar, yüzyılımızın başında ünlü Belçikalı tarihçi Henri Pirenne tarafından ele alınıp işlenmiş ve bu adı geçen bilgin günümüzde bile hâlâ tartışma konusu olan "tez"ler ileri sürtmüştür. Pirenne'in önce *Revue belge de philologie et d'histoire*'da yayınlanan iki makalesinde savunduğu tezler,[1] ancak ölümünden sonra yayınlanan *Muhammet ve Şarlman*[2] başlıklı eserinde ve diğer çalışmalarında tekrar tekrar işlenmiştir.[3] Pirenne'in tezinin ana düşüncesi, Roma'nın kurduğu sosyal ve ekonomik düzen (*ordo romanus*) 4. ve 5. yüzyıllardaki Kavimler Göçü'yle yıkılmamış, ancak Arapların 8. yüzyılda Akdeniz'de üstünlük kurmalarıyla çökmüştür. Böylece Doğu ve Batı Akdeniz arasındaki bütünlük tamamen kopmuştur. Afrika ve İspanya gibi Batı'nın birer parçası durumunda olan ülkeler Bağdad'ın etki alanına girmiş ve buraları yeni bir dinin, yeni bir kültürün birer parçası durumuna gelmiştir. Akdeniz ticareti ve para ekonomisi bundan sonra gerilemeye başladı. Pirenne'in İbn-i Haldun'dan yaptığı alıntıya göre artık *"Kâfirler Akdeniz'de bir tahta bile yüzdüremiyorlardı"*. Böylece Avrupa kuzeye doğru çekilerek tamamen içine kapanmış ve tarımsal uygarlığa geri dönülmüş ülke, kilisenin ve feodalitenin egemenliği altında yeni bir yapılanma sürecine girmiştir. Avrupa'nın sosyal, ekonomik ve kültürel yönden yeni bir gelişme sürecine girmesi için XI. yüzyıla kadar beklemek gerekir. Bu, İslam istilasının gerilemesi, Batı Akdeniz'in dünya ticaretine yeniden açılması, nüfus patlaması, şehirlerin gelişmesi gibi koşullara bağlı görülmektedir.

L'Histoire-Special

Special Paix et Guerre en Méditerranée de l'aventure grecque au reveil de l'Islam

No: 157 Juil./Août 1992

Henri Pirenne'in tezi, özellikle İslam'a karşı önyargılı tutumundan ve kimi "saplantılarından" ötürü oldukça eleştiriye uğramıştır.[4] Pirenne'in tezine temel olan belli başlı eserlerinin dilimize çevrilmesinin,[5] onun görüşlerinin ülkemizde yeniden değerlendirilmesi fırsatını doğurduğunu eklemekle yetiniyoruz.[6]

1 H. Pirenne, "Mahomet et Charlemagne", **Revue belge de philologie et d'histoire**, I (1922), 77-86; aynı yazar, "Un contraste économique: Merovingiens et Carolingiens", **aynı dergi**, II (1923), 223-235.

2 H. Pirenne, **Mahomet et Charlemagne**, Paris, 1937, 1970.

3 H. Pirenne, "Le mouvement economique et social" şurada: **Histoire générale, Histoire du Moyen Âge, VIII, La Civilisation occidentale au au Moyen Âge du XIe au XVe siecle**, Paris, 1933, ss. 1-189. Sonradan **Histoire économique et sociale du Moyen Âge**, Paris, 1969; aynı yazar, **Les villes et les institutions urbaines**, Paris-Bruxelles, 1939. Bu eserin bir bölümü yeniden yayınlanmıştır: **Les villes du Moyen Âge**, Paris, 1971 (Bk. 5 numaralı dipnot).

4 H. Pirenne'in tezlerini savunan ya da eleştiren yazıların önemli bir bölümü şurada toplanmıştır: P. Egon Hübinger, **Bedeutung und rolle des Islam beim Mitelalter**, Darmstadt, 1968. Ayrıca krş. Robert Latouche, **Les origines de l'économie occidantale** (IVe-XIe siecle), Paris 1970², özellikle ss. 125-132.

5 H. Pirenne, **Ortaçağ Kentleri. Kökenleri ve Ticaretin Canlanması** (Çev. Şadan Karadeniz), Ankara, 1982; aynı yazar **Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi** (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, 1983; aynı yazar, **Hz. Muhammed ve Charlemagne** (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1984.

6 Oğuz Oyan, "Batı Avrupa Feodalizmi ve Pirenne'in Tezleri", **Bilim ve Sanat**, 33 (1983)29-37.

Osmanlı ordusu ile Venediklier arasında 1645-1699 yılları arasında sürdürülen savaştan bir sahne

Öte yandan Ortaçağ'ın en önemli olayları içinde yer alan Haçlı Seferleri Emmanuel Sivan'la yapılan bir söyleşinin çerçevesini oluşturmaktadır. "Kudüs Uğrunda Ölmek" *(Mourir pour Jerusalem)* başlığını taşıyan bu söyleşinin çıkış noktası, Kudüs'ün daha Hz. Muhammed zamanında İslamlar için kutsal bir nitelik kazandığıdır. Bu niteliğin boyutlarının ayrıntılı olarak ele alındığı bu söyleşide Kudüs'e yönelik Haçlı Seferleri üzerinde durulmuş, Ortaçağ'da Doğu-Batı ilişkileri ele alınmış ve sözkonusu şehrin günümüzdeki önemine de değinilmiştir. Haçlı Seferlerinin Akdeniz dünyası açısından doğurduğu ticari ve ekonomik sonuçlar Michel Balard tarafından işlenmiştir (64-69). Burada, Cenova, Amalfi, Venedik deniz cumhuriyetlerinin doğuşu ve bunların dünya ticaretinde oynadıkları rol üzerinde durulmaktadır. Bu yazıdan sonra Braudel'in ünlü *Akdeniz*'inin önsözünden yapılan bir alıntıyla Pierre Chaunu ve Emmanuel Le Roy Ladurie ile yapılan söyleşilere yer verildiğini görüyoruz. Akdeniz her şeyden önce Braudel'in dünyasıdır. Pierre Chaunu'ya göre, bir sanat eseridir. Ladurie'ye göre, Braudel'in yapısal tarih bağlamında çok geniş bir mekân içinde ele aldığı bir alandır.

15. yüzyılın sonlarına doğru Batı Akdeniz'de İspanya'da İslam egemenliği can çekişiyor, Gırnata Kalesi 1492 yılında Katolik Ferdinand'ın eline geçiyor, sonuç olarak ispanyollar Endülüs'ün yeniden fethini *(Reconquista)* tamamlamış oluyorlardı. Böylece 800 yıl kadar süren İslam egemenliği İspanya'nın siyasal, ekonomik, sosyal tarihinde derin izler bırakarak sona ermiş oldu.[7] Avrupa'nın batısında İslam egemenliğinin sona erdiği tarihlerde Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu hızlı bir yayılma sürecine girmiş bulunuyordu. Dergide, doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'na ayrılmış üç yazı yerlmaktadır. Bunlardan birincisi, Nicolas Vatin'in, Rodos'un Kanuni tarafından fethini ele alan incelemesidir (80-83). Diğeri Robert Mantran'ın imzasını taşıyan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun altın çağını işleyen makalesi, üçüncüsü de sözkonusu devletin yükselme, gerileme ve parçalanma süreci üzerinde Lucette Valensi ile yapılan söyleşiyi kapsamaktadır. Vatin'e göre, Rodos şövalyeleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında ikiyüz yıldan beri süregelen çatışmanın temelinde Doğu Akdeniz'i ve buradan geçen deniz yollarını denetlemek düşüncesi yatıyordu. Rodos'un alınmasıyla on iki ada ve çevresi tamamen Türklerin eline geçti. Doğu Akdeniz egemenliği için gereken ortam hazırlanmış oldu.

Mantran'ın araştırması her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu hakkında Batı'da yerleşmiş olan olumsuz yargıların düzeltilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.[8] Mantran'a göre, yüzyıllarca eski dünyada birinci derecede rol oynayan bir imparatorluğa yönelen eleştirileri bugün daha yansız bir gözle görmek olanağı vardır. Osmanlı arşivine dayanılarak yapılan araştırmaların ortaya koyduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu yalnız fetih ve egemenlik temeli üzerine kurulmamış, sağlam bir iç örgütlenme ve iyi yapılanmış bir yönetim, uyumlu ve hoşgörülü bir politika üzerine yükselmiştir. Profesör Mantran, Osmanlı yayılmasında, Anadolu Selçuklularından beri süregelen sağlam bir askeri kurumlaşmanın; egemenliğin ve yönetimin parçalanmasına izin vermeyen bir anlayışın da önemli bir katkıda bulunduğuna işaret etmektedir.

7 Krş. P. Guichard, "Les Arabes ont bien envahi l'Espagne. Les structures sociales de l'Espagne. Les structures sociales de l'Espagne musulman, Annales **(Economies-Sociétés-Civilisations)**, 6 (1974), 1483-1513; Xavier de Planhol, **Les fondements géographiques de l'histoire de l'Islam**, Paris, 1968, 282-290.

8 Yakın zamanda Fransa'da Robert Mantran'ın yönetiminde yayınlanan ve Fransız tarihçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu tarihi üzerindeki en son bulgularına yer veren kitabın önsözünde de sayın profesörün bu görüşleri dile getirdiğini belirtmek gerekir: **Histoire de l'Empire ottoman**, Paris 1989, 7-11. Server Tanilli tarafından Türkçeye çevrilmeye başlayan bu eserin ilk bölümleri önce **Cumhuriyet** gazetesinde yayınlanmış sonra da kitap olarak çıkmıştır.

Osmanlı yükselişinin belli başlı aşamalarını açıklayan Mantran, bu devletin çöküşüne yol açan gelişmeleri de kısaca belirtmektedir.

İmparatorlukların Sonu başlığını taşıyan üçüncü bölümün ilk yazısı yine Osmanlı İmparatorluğu'na ayrılmıştır ve belirttiğimiz gibi Lucette Valensi ile İslam dünyasının dağınıklığı üzerine yapılan bir söyleşiyi kapsamaktadır (98-102). Valensi, "Osmanlı İmparatorluğu nedir?" sorusunu Eski Rejim'in (Ancien Régime) en büyük siyasal yapılanması olarak yanıtlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun zaman ve mekân bakımından genişlğine dikkati çeken Valensi, bu devletin 16. yüzyılda "evrensel monarşiyi" gerçekleştirdiği inancının o tarihlerde Avrupa'da yaygınlaştığı üzerinde durmaktadır. "Evrensel monarşi" ya da "Evrensel barış" 16. yüzyılda Fransa'da aydın çevrelerde önemli ölçüde taraftar bulmuştu. Böyle bir düşüncenin kaynağı, Ahd-i Atik metinleri içinde yer alan ve Ahd-i Cedide geçmiş bulunan Danyal'ın kitabındaki düşünceleridi. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nu çok yakından tanımak fırsatını bulan Guillaume Postel, bu tezin belli başlı savunucularından biriydi. Postel, evrensel uzlaşmanın gerçekleşmesini üç semavî dinin birtakım ögelerinin birleştirilmesine bağlıyor ve ancak Fransa Kralı'nın yönetimi altında insanlığın sonsuz barışa kavuşacağını savunuyordu.[9] Öte yandan inançlı Hıristiyanlar Tanrı'nın nasıl olup da bir evrensel monarşiyi gerçekleştirme görevini Osmanlı Devleti'ne verebildiğini sorgulayıp duruyorlardı. Bu bağlamda Lucette Valensi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ırk, dil, din vb. yönlerinden son derece farklı olan Türk, Rum, Ermeni, Arap, Yahudi gibi toplulukları bir arada toplayan mükemmel bir örgütlenme olarak değerlendirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünün tekliği üzerinde duran Valensi, bu devletin her zaman zorbazu ile tutunmadığına da dikkati çekiyor ve birçok eyaletlerin, bu arada Mısır'ın sağlam bir kışladan bile yoksun olduğu üzerinde duruyor. Ancak Osmanlı Devleti'nde daha 16. yüzyılda bile teknik ve ekonomik yönden gerilemeler kendini gösteriyordu. Matbaanın çok geç kabul edilmesi de düşünsel alanda bir gerilemeye neden olmuştur. Batı dünyası Amerika'dan gelen değerli madenlerin akınıyla zenginleşirken, Osmanlı imparatorluğu büyük bir mali bunalıma girmiş bulunuyordu. Devlet kasası dolmuyor, fiyatlar yükseliyor, ulufelerini yeterli bulmayan Yeniçeriler ayaklanıyor, siyasal ve sosyal bunalımlar birbirini izliyordu.

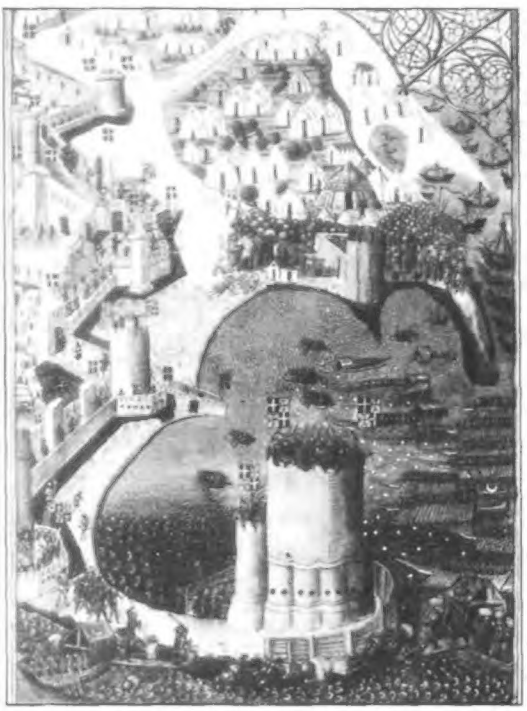

Osmanlı kuvvetlerinin 1480'de Rodos'u kuşatması. İşi korunmuş ada iki ay sonra saldırıyı puskurtuyor

Valensi, Tanzimat'tan önce ve Tanzimat'ta yapılan reformlar üzerinde sorulan soruları da genel çizgilerle yanıtlayarak özellikle Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da giriştiği yenileşme hareketleri üzerinde durmaktadır. Merkezi yönetimi güçlendirmek, hazine gelirlerini arttırmak, bürokratik yapıyı çağdaşlaştırmak amacını güden Tanzimat, giderek bütün topluma mal olan bir içerik kazanmıştır. Eşit bir toplum ilkesi, adli reformlar, modern bir eğitim sistemi dinsel geleneğin kırılmasında etkili bir rol oynamıştır. Ancak eşitlik ilkesi Müslümanlar arasında hoşnutsuzluk yarattığı gibi, Batı'nın gayrimüslimlerehine giriştiği çabalar da hoşnutsuzluğu arttırmıştır. Bütün bu açıklamalardan sonra Valensi, Mustafa Kemal ve Türkiye'nin çağdaşlaşması üzerinde durmakta ve ülkenin bugünkü dünyada olumlu bir konuma sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Avrupalıların, daha doğrusu Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'nın 19. yüzyıl boyunca Akdeniz kıyılarında yayılmaları ve bu devletler arasındaki rekabetler, ilişkiler, çatışmalar ayrı bir başlık altında Charles-Robert Ageron tarafından incelenmiştir. İsrail'in kurulması, Afrika'dan Avrupa'ya yönelik göçler, "mafya imparatorluğu" üzerinde durulan diğer konular arasında yer almaktadır.

Akdeniz ve Akdeniz uygarlıklarını ilkçağdan günümüze kadar gözden geçiren araştırmalardan başka çerçeve yazıları, söyleşiler, işlenen konulara bağlı olarak seçilen resimler ve verilen kaynakçalarla dergiye zengin bir içerik kazandırılmıştır

9 J.W. Bouswma, **Concordia Mundi. The career and thought of Guillaume Postel (1510-1581)**, Cambridge-Mass., 1957; Guillaume Postel (1581-1981), Paris, 1985 (Postel üzerine 1981 yılında yapılan bir sempozyuma sunulan bildirileri kapsamaktadır).

Nisan-Mayıs Müzayedeleri

Nisan ve Mayıs içerisinde İstanbul'da üç ayrı kitap müzayedesi düzenlendi.

İlk müzayede, Alâattin Eser Kitapevi ve Yayınevi tarafından 17 Nisan günü Swissôtel'in The Bosphrus/Fuji Salonu'nda gerçekleştirildi.

İ. Gündağ Kayaoğlu'nun yönettiği "9. Kitap Müzayedesi"ne ilişkin katalog (haz. Erol Özbilgen-Alâattin Eser, İst., 1994, 89+8 (renkli res.) s., 25.5x18.5 cm.), 310 sıra sayısı altında 370 kadar kitap, dergi takımı, tablo, hat, kartpostal, gravür vb. içeriyor.

Bazı parçaların satılamadığı, bazılarının açılış fiyatına alıcı bulduğu müzayedeye Mithat Cemal Kuntay'ın 2 cilt ve 3 kitaptan oluşan *Namık Kemâl*'i (1944-1956), Olcay Önertoy'un bu eser için hazırladığı "İndeks" çalışmasıyla (1965) birlikte 1.600.000 liraya; Otis Henri Dwight'in *Constantinople and its problems* (1901) adlı eseri 5.000.000 liraya; Paul A. Underwood'un 4 ciltlik *The Kariye Djami* (1967-1975) adlı dev çalışması 8.500.000 liraya; Mehmed Raif'in 2 ciltlik *Mir'at-ı İstanbul*'u (1898-1911) 2.300.000 liraya; Tahsin Öz'ün *Türk Kumaş ve Kadifeleri* adlı iki ciltlik eseri (1946-1951) 4.000.000 liraya; Hammer'in meşhur *Osmanlı Tarihi*'nin 3 ciltlik Fransızca edisyonu 4.500.000 liraya; J.M. Jouannin ve V. Jan Gaver tarafından kaleme alınmış olan *Turquie* (1840) adlı eser 7.000.000 liraya; Bertrand Bareilles'in *Constantinople* ... (1918) adlı eseri 4.000.000 liraya; Mes'ud Efendi'nin *Mir'at-ı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'si* (1885) 3.000.000 liraya; George Young'un *Corps de Droit Ottoman* (1905-1906) adlı 7 ciltlik çalışması 7.500.000 liraya; 6 sayıdan oluşan *Güzel Sanatlar* (1939-1949) adlı derginin takımı 4.500.000 liraya alıcı buldu.

İkinci müzayede Kadıköy Nümismatik tarafından "Kitap, Kartpostal, Doküman Müzayedesi" adıyla 24 Nisan günü Sheraton Oteli/Horizon Salonu'nda gerçekleştirildi. Ziya Ağaoğlu'nun yönetimindeki müzayedenin mütevazı katoloğunda 585 sıra sayısı altında 700'e yakın kitap, kartpostal, doküman ve obje meraklıların ilgisine sunuldu. Rasim Nabi ve Nureddin Nabi tarafından hazırlanan *Urfa Hakkında Tabiî, Coğrafî, İctimaî, İktisadî, Tarihî, Mülkî, Malûmâtı Câmi Sâlname* (1927) başlıklı eser 1.200.000 liraya; Mahmud Şevket Paşa'nın *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi* (1325) adlı eseri 1.200.000 liraya; Nuri Pere'nin *Osmanlılarda Madeni Para ve Madalyonlar Kataloğu* (1968) adlı eseri 1.350.000 liraya; Ahmed Rasim ve Hüseyin Rahmi (Gürpınar) tarafından yayımlanan *Boşboğaz ile Güllâbî* adlı dergi 3.250.000 liraya; Celal Esad Arseven'in *Les Arts Decoratifs Turcs* adlı eseri 2.200.000 liraya; Fındıklılı Mehmed Ağa'nın 2 ciltlik *Silahdar Tarihi* (1928) 2.200.000 liraya; Hüseyin Kocabaş'ın *Porselencilik Tarihi* (1941) 1.900.000 liraya; Ahmed Avni tarafından düzenlenen *Hanende, Müntehab ve Mükemmel Şarkı Mecmuası* 1.900.000 liraya; Emin Cenkmen'in *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri* (1948) 1.200.000 liraya alıcı buldu.

Üçüncü müzayede, İstanbul'da örgütlü kitap müzayedelerinin öncüsü Librairie de Péra tarafından 15 Mayıs günü Pera Palas'ta düzenlendi. "XV. Antika Kitap Müzayedesi" için de özenle hazırlanmış bir katalog dağıtıldı (haz. Stella Hazbay-Nedret İşli-Uğur Güracar, 88 s. 23.5x16 cm.)

Müzayedeyi her zaman olduğu gibi İbrahim Manav yönetti. Manav, üç saat boyunca 141 sıra sayısı altında 150 adet kitap, harita, gravür, kartpostal vb. belgeyi 150 kadar izleyiciye ara vermeden sundu.

Müzayedede Jean Joseph *Allozard'ın Akdeniz Limanları Haritası* (1800) 25.000.000 liraya; Otto Benndorf ve George Nieman'ın 2 ciltlik *Reisen ım Sudwestlichen Kleinasien* (1884-1889) adlı eseri 29.000.000 liraya; Dalvimart'ın *The Costume of Turkey* (1802) ve Thomas Mc. Lean'ın *The Military Costume of Turkey* (1818) adlı kitapları birlikte 45.000.000 liraya; Johann Baptist Homan'ın *İstanbul Haritası ve Mathaus Merian'ın İstanbul Panoraması* (1714) 35.000.000 liraya; M.F. Meninski'nin 4 ciltlik *Lexion Arabico-Persico-Turcicum* (1780) adlı dev sözlüğü 55.000.000 liraya; Mouradja D'Ohsson'un *Tableau Général de L'Empire Ottoman* (1788-1824) adlı meşhur eserinin 7 ciltlik edisyonu 65.500.000 liraya; Humphrey Prideaux'nun 5 ciltlik *Histoire des Juifs et de Peuples Voisins*... (1722) adlı eseri 24.000.000 liraya; Hartmann Schedel'in 1493 tarihinde basılmış *İstanbul Gravür/Haritası* 28.000.000 liraya; Robert Walsh'in 2 ciltlik *Constantinople and The Scenery of the Seven Churches of Asia Minor* (1838) adlı eseri 29.000.000 liraya alıcı buldu.

Librairie de Péra'nın müzayedesinde de satılmayan parçalar oldu kuşkusuz; ancak böylesine seçkin eserleri meraklısına ulaştırmada gösterilen ciddiyet gerçekten övgüyü hak ediyor. Bu duygularla salonda bulunanlar müzayede sonunda kitabevini ve müzayede yöneticisini alkışlamaktan kendilerini alamadılar.

M. SABRİ KOZ